

RÖYAL MƏHƏRRƏMOV

MÜQAYISƏLİ HÜQUQDA
CİNAYƏT TƏRKİBİ

Bakı

Röyal Məhərrəmov

**MÜQAYİSƏLİ
HÜQUQDA
CİNAYƏT TƏRKİBİ**

BAKI – 2022

Elmi redaktor:

Rzayeva Gülnaz Aydın qızı, Bakı Dövlət Universiteti İnsan hüquqları və informasiya hüququ UNESCO kafedrasının müəllimi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Röyal Məhərrəmov. Müqayisəli hüquqda cinayət tərkibi. Bakı: “Nurlar” nəşriyyatı, 2022, 144 s.

Bu kitab İstanbul Ticarət Universitetində Prof. Dr. Kayıhan İçelin elmi rəhbərliyi ilə yazılmış olan “Karşılaşdırılmalı Hukukta Suçun Unsurları” magistr işi əsasında Azərbaycan dilində hazırlanmışdır. Türkcə orijinal variant tez.yok.gov.tr internet sahifəsində 701949 nömrəli magistr işi adı altında yerləşdirilmişdir. Magistr işi Kayıhan İçelin rəhbərliyi ilə Prof. Dr. Uğur Yiğit və Dr. Zafer İçerin iştirak etdiyi pəneldə müdafiə edilmişdir.

İstanbul Ticarət Universiteti Sosial Elmlər Enstitüsünün 2021-531/01 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

ISBN: 978 - 9952 - 559 - 11 - 8

© R.Məhərrəmov, 2022

Gözlənilməyən bir anda aramızdan ayrılan

dəyərli vəkil

Adil İsmayılovu hörmət və ehtiramla anaraq əziz xatirəsinə

ithaf olunur

Mündəricat

ÖN SÖZ.....	8
GİRİŞ.....	9
İXTİSARLAR.....	11
I. CİNAYƏT TƏRKİBİ.....	13
A. Ümumi şərh.....	13
B. Cinayət tərkibinin elementləri.....	15
II. TİPƏ UYGUN ƏMƏL.....	19
A. Termin və şərh.....	19
B. Əməl elementi.....	21
1. Əməlin məzmunu.....	24
2. Əməlin sayı.....	26
3. Əməlin formaları.....	27
a) Hərəkət.....	27
b) Hərəkətsizlik.....	28
c) Qarışıq hərəkətsizlik.....	30
4. Sərbəst hərəkətli və bağlı hərəkətli cinayətlər.....	31
C. Nəticə elementi.....	31
1. Nəticə baxımından cinayətin növləri.....	32
a) Maddi, formal və kəsik cinayətlər.....	32
b) Zərər və təhlükə cinayətləri.....	33
c) Davam edən və uzanan cinayətlər.....	35
Ç. Səbəbli əlaqə.....	36
1. Səbəbli əlaqə ilə bağlı nəzəriyyələr.....	38
2. Şərtlərin bərabərliyi nəzəriyyəsi.....	38
3. Təsiredici səbəb nəzəriyyəsi.....	40
4. Uyğun səbəb nəzəriyyəsi.....	40
5. Hüquqi önəm nəzəriyyəsi.....	42
6. Səbəbli əlaqə üçün müəyyən edilən meyar.....	43

III. HÜQUQAZİDLİK	46
A. Anlayış	46
B. Hüquqazidlik tərkibinin müstəqil olması problemi.....	47
C. Hüquqazidliyin əhatə dairəsi.....	49
Ç. Hüquqazidliyin məğzi	50
D. Hüquqa uyğunluq səbəbləri.....	52
E. Hüquqa özəl zidlik	53
F. Hüquqa uyğunluq səbəblərini bil(mə)mə.....	55
G. Cinayətin hüququnda təsbit olunmuş hüquqa uyğunluq səbəbləri.....	57
Ğ. Zəruri müdafiə.....	57
1. Anlayış və termin.....	57
2. Hüquqi əsası	59
3. Zəruri müdafiənin şərtləri	62
a) Hücuma aid şərtlər	62
b) Müdafiəyə aid şərtlər	64
4. Üçüncü şəxslər, dövlət və cəmiyyətin yararları üçün zəruri müdafiə.....	67
5. AİHK-nın yaşamaq hüququ baxımından zəruri müdafiə.....	67
6. Müəyyənləşdirici kriteriyalar	68
H. Son zərurət.....	70
1. Anlayış və termin	70
2. Hüquqi əsası	71
3. Son zərurətin şərtləri.....	73
a) Təhlükəyə aid şərtlər	73
b) Qorunmaya aid şərtlər	76
4. Üçüncü şəxslərin hüquqlarının qorunması üçün son zərurət.....	77
5. Son zərurət üçün kriteriya	77
I. Vəzifənin icra edilməsi.....	79
1. Anlayış və termin	79
2. Qanun hökmünü icra etmə.....	80
3. Səlahiyyətli orqanın əmrinin tətbiqi	81
4. Qənaətimiz.....	83
İ. Haqqın istifadə edilməsi	84
1. Anlayış.....	84

2. Sahibliyin müdafiəsi.....	85
3. Tibbi müdaxilə.....	86
4. Medianın xəbər vermək hüququ.....	88
J. Zərər çəkmiş şəxsin razılığı.....	90
1. Anlayış və termin.....	90
2. Razılığının hüquqi əsası.....	91
3. Zərər çəkmiş şəxsin razılığının şərtləri.....	91
a) Razılıq qabiliyyəti.....	91
b) Razılığın açıqlanması.....	92
c) Razılığın mövzusu.....	93
K. Cinayət törətmiş şəxs tutularkən ona zərər vurulması.....	94
1. Anlayış.....	94
2. Tutulan şəxsə aid şərtlər.....	94
3. Tutan Şəxsə aid şərtlər.....	95
4. Tutulan şəxsə zərərvurmanın həddi.....	96
L. Əsasli risk.....	97
1. Anlayış.....	97
2. Əsaslı riskə aid şərtlər.....	98
M. Hüquqa uyğunluq səbəblərində həddin aşılması.....	99
1. Anlayış.....	99
2. Həddin qəsdlə aşılması.....	99
3. Həddin ehtiyatsızlıqla aşılması.....	100
4. Həddin fors-major (məcbur edici) səbəblə aşılması.....	101
IV. TƏQSİRLİLİK.....	102
A. Termin və anlayış.....	102
B. Təqsir qabiliyyəti.....	103
1. Anlayış.....	103
2. Təqsir qabiliyyətinə təsir edən hallar.....	105
a) Yaş həddi.....	105
b) Anlaqsızlıq və ruhi xəstəliklər.....	107
c) Danışma və eşitmə qüsuru.....	110
ç) Keçici səbəblər - sərxoşluq.....	111
C. Təqsir.....	113
1. Təqsirlə əlaqəli nəzəriyyələr.....	113

a) Psixoloji nəzəriyyə	113
b) Normativ nəzəriyyə	114
Ç. Təqsirin növləri	114
1. Qəsd	115
a) Anlayış	115
b) Qəsdin Ünsürləri	115
(1) Öncədən görmə (bilmə) elementi	116
(2) Dərk etmə elementi	116
(3) İstəmə (iradə və ya arzu etmə) elementi	117
c) Qəsdin növləri	117
(1) Birbaşa qəsd	117
(2) Dolayı qəsd	118
(3) Qəsdin digər növləri	120
(4) Cinayətkarın niyyətinin yaranmasına görə	120
(5) Müəyyənlik baxımına görə	121
(6) Ümumi və özəl qəsd	121
(7) Weber qəsdı	122
2. Ehtiyatsızlıq	123
a) Anlayış və termin	123
b) Ehtiyatsızlığın hüquqi əsası	124
c) Ehtiyatsızlığın növləri və elementləri	125
(1) Ümumi şərh	125
(2) Cinayətkarcasına etinasızlıq	125
(3) Cinayətkarcasına özünəgüvənmə	128
ç) Təqsirin formaları	129
d) Ehtiyatsızlığın dərəcələri	131
İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı	132

ÖN SÖZ

Cinayət hüquq elminin vacib tədqiqat obyektlərindən sayılan cinayət tərkibi və onun elementlərinin müqayisəli təhlili həm nəzəri, həm də təcrübi aspektdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkəmizdə illərlə davam edən yanaşmaya müvafiq olaraq, cinayət tərkibinin dörd elementdən ibarət olması qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikası cinayət qanunvericiliyinin Xüsusi hissəsinin dispoziyaları da bu elementlər əsasında tərtib olunmuşdur. Hətta müxtəlif tədqiqatlarda istənilən kriminallaşdırılmış əməlin cinayət-hüquqi xarakteristikası şərh olunarkən, mövcud problemlər əməlin subyektivi, obyektivi, subyektiv və obyektiv cəhəti əsasında təhlillər aparılır. Lakin cari tədqiqat əsərində cinayət tərkibi və onun elementlərinə fərqli aspektdən izah verilmişdir. Belə ki, müxtəlif dövlətlərin xarici təcrübəsi və doktrinası əsasında maraqlı yanaşma təqdim edən müəllif müqayisəli təhlillərinin nəticəsi kimi klassik alman üçlü bölgüsünü daha məqbul sayır.

Tədqiqat zamanı müəllif çoxsaylı yerli və xarici ədəbiyyatı ümumiləşdirmiş və onlardan yaradıcılıqla istifadə etmişdir. Onun təqdim etdiyi təklif və tövsiyələr elmi cəhətdən dəqiqdir və yeniliyə malik olub, yalnız elmi-nəzəri əhəmiyyət kəsb etmir, həm də mühüm təcrübi əhəmiyyəti ilə xarakterizə olunur.

Hesab edirik ki, təqdim olunan monoqrafiya tələbələr, doktorantlar, elmi işçilər, həmçinin təhqiqat, istintaq və məhkəmə orqanlarının işçiləri və bütövlükdə respublikanın hüquq ictimaiyyəti üçün faydalı mənbə kimi istifadə olunacaqdır.

***Gülnaz Aydın qızı Rzayeva
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru***

GİRİŞ

Etiraf etmək lazımdır ki, hazırda oxuyacağınız hissə nə tam bir giriş, nə də bir ön sözdür. Hər ikisinin birləşdirilmiş versiyasıdır. Bu səbəblə də ilk olaraq giriş kimi əsəri oxuduqda nə ilə qarşılaşılacağı, sonrasında isə ön söz kimi əsərin ərsəyə gəlmə müddəti barədə qısa formada məlumat verilmişdir.

Cinayət tərkibi mövzusu hər zaman aktual olacaq mövzudur. Qədim Yunanıstandan bu günə kimi alimlər tərəfindən araşdırılan utopiya, Nizami Gəncəvinin ifadəsi ilə desək “xoşbəxtlər ölkəsi” səviyyəsinə çatmadıqca da araşdırılacaq mövzu olacaqdır. Dünyada hələ də cinayətin olmadığı bir ölkə yoxdur.

Monoqrafiyada Azərbaycan cinayət hüququndan fərqli olaraq cinayət tərkibi üçlü bölgü ilə aparılmışdır. Beləliklə, yeni baxış təqdim edərək, ölkəmizdə klassikləşmiş dördlü bölgüdə fərqli sistemlərin də olduğunu göstərmək istədik. Ölkəmizin hüquq sisteminin və hüquq nəzəriyyəsinin Qitə Avropasına yaxınlaşmasına dəstək olmaq ən böyük arzumuzdur.

Ümumilikdə monoqrafiya dörd hissədən ibarətdir. İlk hissə cinayət tərkibinin elementlərinin sayının müəyyənləşdirilməsinə ayrılmışdır.

İkinci hissə “Tipə uyğun əməl” adlandırılmışdır ki, yerli ədəbiyyatda olan cinayətin obyektiv cəhətinin araşdırılmasını əhatə edir. Bu zaman “hərəkət, nəticə və səbəbli əlaqə” terminləri müzakirə edilmişdir.

Üçüncü hissədə “Hüquqazidlik” tərkibi təqdim edilmişdir. Beləliklə, Cinayət Məcəlləsinin yanaşması ilə desək, əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran hallar (hüquqa uyğunluq səbəbləri) araşdırılmış, praktikada tətbiqi üçün meyarlar müəyyən edilmişdir.

Son olaraq, “Təqsirlilik” tərkibi göstərilmişdir. Bu tərkib daxilində yerli ədəbiyyatdakı həm subyekt, həm də subyektiv cəhətin bir çox elementi araşdırılmışdır. Araşdırma zamanı dünyadakı karantin rejimi kimi faktor, müxtəlif çətinliklərin olması yerli və xarici ədəbiyyat, müqayisəli hüquq diqqətə alınmışdır.

Kitabda yerli hüquq ədəbiyyatından fərqli cəhətlər vardır. Bilindiyi kimi, ölkəmizdə şəhər və şəxsi adlar Azərbaycan dilində tələffüz edildiyi kimi yazılır. Biz isə kitabda orjinal dildə necə yazılırsa, o formada da istifadə etdik.

Bununla yanaşı, rusca olan ədəbiyyatda isə kiril əlifbası yerinə latın əlifbası istifadə etdik. Yazılan əsərdə ümumi istifadə edilən əlifba latın olduğu üçün bu hissədə də tamlığı qorumaq üçün bu yolu seçdik.

Məlum olduğu kimi, ölkəmiz sosializmdən kapitalizmə keçid dövrünü yeni bitirir. Ölkəmizdə ana dilimizdə müasir standartlara cavab verən ilk Hüquq Nəzəriyyəsi kitabı 2018-ci ildə nəşr edilmişdir. Bu kimi səbəblərdən məyus olmaq lazım deyil. Artıq yeni nəsil dünyanın fərqli ölkələrində təhsil alırlar. Ümidimiz geri qayıdan hər bir şəxsin elm dəryasına bir damcı da olsa dəstək olmasıdır. İndi isə bir neçə şəxsə təşəkkür etmək istəyirəm.

Magistr təhsilim üçün İstanbul Ticarət Universitetini seçməyimi mənə məsləhət görən **dos. Mübariz Yolçuyevə** minnətdaram. Təhsilimin davam etdiyi bir zamanda çox qısa da olsa, **Adil İsmayilovun** yanında çalışmaq şərəfinə nail oldum. Gözlənilməz və tez bir zamanda bizləri tərk etməsi ailəsi qədər biz sevənləri də hüznə boğdu. O dəyərli insana nə qədər təşəkkür etsəm azdır, Allahdan onun üçün sadəcə rəhmət diləyirəm.

Konstitusiya Məhkəməsində istehsalat təcrübəsi zamanı tanıdığım **dos. Dürdanə Məmmədova** magistr təhsilimdən bugünə qədər dəstəyini əsirgəmədi. Hər an yanımda hiss etdiyim dəyərli müəlliməmə minnətdaram. Kitabın ortaya çıxmağına dəstək olan, rusca ədəbiyyata ehtiyac hiss etdikdə mənim üçün tərcümə edən dəyərli müəlliməm **Gülnaz Rzayevaya** nə qədər təşəkkür etsəm azdır, hər iki müəlliməmin haqqı ödənməz.

Magistr işimdə elmi rəhbərim olan **Prof. Dr. Kayıhan İçelə** və müdafiəmdə olan **Prof. Dr. Uğur Yiğit** və **Dr. Zafer İçerə** dərin hörmət və ehtiramımı bildirirəm. Bakıda olduğum halda universitetdəki prosesual məsələlərdə dəstək olan dəyərli araşdırma görevlisi **Metehan Hepvara** və **Ramazan Yıldız**a minnətdaram.

Son olaraq ailəmə və dostlarıma təşəkkür edirəm. Ailəmə uzun təhsil marafonuna başladığım gündən mənə inandıqları və səbirlə hələ də gözlədikləri üçün şükran hiss edirəm. Dostlarım arasından **Nailəxanım Rüstəmovaya** və **Hüseyn İrzayevə** təşəkkür etməliyəm. Onların yazdığım işi oxuyub dəyərli fikirlərini bölüşdüklərini unuda bilmərəm.

İstanbul – Bakı – Ankara, 2020-2022
Röyal Məhərrəmov

İXTİSARLAR

ABD	Ankara Barosu Dergisi
AD	Adalet Dergisi
AİHK	Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası
AİHM	Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi
AKM	Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi
AMB	Ali Məhkəmənin Bülleteni
ARCM	Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi
AÜHFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
B	Bası
BAM	Bakı Apellyasiya Məhkəməsi
BCM	Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
bxn	baxın
C	Cild
CGK	Ceza Genel Kurulu
CHD	Ceza Hukuku Dergisi
CHKD	Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi
çev	çevirən
der	derleyen
ed	editor
g.ə.	göstərilən əsər
g.m.	göstərilən məqalə
g.t.	göstərilən tezis
HCA	Avstraliya Ali Məhkəməsi (High Court Australia)

İÜHFM	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
MCM	Model Cinayət Məcəlləsi
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
MPC	Amerika Model Cinayət Məcəlləsi (American Model Penal Code)
N	Nəşr
S	Sayı
SCC	Kanada Ali Məhkəməsi (Supreme Court of Canadian)
SSRİ	Sovet Sosialist Respublikalar İttifaqı
StGB	Alman Cinayət Məcəlləsi (Strafgesetzbuch)
TBBD	Türkiyə Barolar Birliyi Dergisi
THD	Terazi Hukuk Dergisi
UHK	Uşaq Hüquqları Konvensiyası
USA	Amerika Birləşmiş Ştatları (United State of America)
v.	versus
Zkn	zikir edən

I. CİNAYƏT TƏRKİBİ

A. Ümumi şərh

Cinayət hüququ¹ müasir dövrdəki halını alana qədər böyük bir yol keçmişdir. Bu müddət ərzində cinayət hüququna cəmiyyətin dini baxışları və adətləri təsir göstərmişdir. Eynilə də cinayət tərkibi ortaya çıxana qədər hansı əməlin cinayət olması bir mücərrədlik ehtiva edirdi. Çünki dinə əsaslanaraq, hər hansı bir hərəkətin günah hesab edilməsi və ya hakim gücü əlində birləşdirən şəxsin əmri/göstərişi əsasında birinin əməli cinayət hesab edilərək cəzalandırıla bilərdi.

Keçən bu müddət ərzində cinayət hüquq elminin hüquqşünasları arasında nə cinayətə, nə də cinayət tərkibinə verilən anlayışda ortaqlıq bir razılığa gəlinməmişdir. Tədqiqat mövzusunun cinayət olmadığını nəzərə alaraq, sadəcə cinayət tərkibi ilə bağlı verilmiş olan tərifləri nəzərdən keçirməyin faydalı olacağı qənaətinə gəlməliyik.

Rusiya cinayət hüququnda ümumi olaraq qəbul edilən və milli hüquq ədəbiyyatında da tərəfdar çıxılan anlayışa əsasən, cinayət tərkibi ictimai təhlükəli əməli cinayət kimi xarakterizə edən, cinayət qanununda göstərilən obyektiv və subyektiv əlamətlərin məcmusudur.² Əksər rus müəllifləri cinayət tərkibini cinayət qanunu olmadan təsəvvür etməzlər. Məsələn, V.N.Petraşev və İ.Y.Kozachenko cinayət tərkibi adı altında əməlin cinayət-hüquqi təsnifatını vermək və əmələ görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün yetərli və zəruri şərtləri nəzərdə tutan “qanunvericilik modeli”ni qəbul edirlər.³

Yuxarıda göstərilənlərə yaxın bir tərif kimi həmçinin qeyd edilir ki, cinayət tərkibi ictimai təhlükəli əməlin cinayət kimi tanınması üçün zəruri və kifayət qədər olan tipik əlamətlərin cəmləşdiyi bir anlayışdır.⁴ Müəllif burada iki termindən

---

¹ Cinayət hüququ dediyimiz zaman həm cinayət, həm də cəza nəzəriyyəsini əhatə edirik. Cinayət nəzəriyyəsi ifadəsi yazıldıqda isə cəza nəzəriyyəsini istisna edirik.

² Anatoli Naumov, **Rusiya Cinayət Hüququ Ümumi Hissə**, Bakı: Qanun, 1998, s.161; Firudin Səməndərov, **Cinayət Hüququ Ümumi Hissə**, Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2015, s. 114.

³ Artem Ivanchin, **Sostav Prestupleniya**, Yaroslavl, 2011, s. 7.

⁴ İsfəndiyar Ağayev, **Cinayət tərkibi**, Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2005, s. 10.

(ictimai təhlükəli əməl və tipik əlamət) istifadə edərək anlayış verir. İctimai təhlükə cinayətin maddi xüsusiyyəti olub, əməlin cinayət qanununun qoruduğu hüquqi dəyəərə zərər vermək və ya zərər təhlükəsi meydana gətirmək qabiliyyətini ifadə edir.⁵ Müəllifin tipik əlamət dedikdə, nəyi nəzərdə tutduğu barədə bir fikrimiz yoxdur. Buna baxmayaraq, bu iki termindən istifadə edərək vermiş olduğu anlayışı dolğun hesab etmirik. Çünki müəllif həmin anlayışda işlətdiyi terminləri açıqlamayıb. Bundan başqa, onun verdiyi anlayış bir terminin izahına yönəlib, amma anlayışın daxilində izah edilməsinə ehtiyac olan terminlər vardır.

A.V.Şesler isə yazır ki, cinayət tərkibi əməli qeyri-cinayət əməllərindən fərqləndirmək üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Məsələn, cinayət qanunvericiliyində xuliqanlıq üçün əlamətlərin müəyyənləşdirilməsi onu inzibati xəta kimi xuliqanlıqdan fərqləndirməyə əsas verir.⁶

Analoji mövqedən çıxış edən A.Q.Kibalnik problemə bir qədər geniş yanaşır: “Cinayət tərkibi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün zəruri və yetərlidir, yəni əməlində konkret cinayət tərkibinin əlamətləri olmayan şəxs cəzalandırıla bilməz. Lakin unutmamalıyıq ki, cinayət tərkibinin olması cinayət məsuliyyətinin yarana biləcəyi deməkdir. Konkret şəxsə münasibətdə məsuliyyətin məqsədəuyğun olub-olmadığına qərar verərkən, cinayət tərkibinin xaricində olan çoxsaylı halları (qurbanın (zərər çəkmiş şəxsin) şəxsiyyəti və təqsirinin dərəcəsi, cinayətin səbəbləri, cinayətkarın xüsusiyyətləri) nəzərə almaq mümkündür və zəruridir”.⁷

Cinayət tərkibi üçün digər bir anlayış isə belədir ki, cinayətin tam təşəkkül tapması üçün əməldə olması məcburi olan xüsusiyyətlər, ümumi mənada cinayət tərkibidir.⁸ Bu anlayışda cinayət tərkibinin əlamətləri sadəcə əməldə axtarılır. Lakin bir məqamı nəzərdən qaçırmamalıyıq ki, əməl icra edilmədiyi təqdirdə (cinayət törədilmədikdə) biz xəyali olaraq cinayətdən danışmış olacağıq.

⁵ Emin Hüseynoğlu, *Suçun Biçimsel ve Maddi Anlayışı Açısından Rusya Federasyonu Ceza Hukukunda Suç Kavramı*, ABD, 2018, S.1, s.132.

⁶ Aleksandr Shesler, **Ugolovnoye pravo Rossii**, Tyumen: Tyumenskiy yuridicheskiy institut MVD Rossii, 2008, s. 94.

⁷ Aleksey Kibalnik, **Priznaki obshchego sub"yektu prestupleniya (problemnyye voprosy)**, Obshchestvo i pravo, 2013, URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/priznaki-obshchego-subekta-prestupleniya-problemnye-voprosy> (Erişim Tarixi: 16.10.2020)

⁸ Adnan Akalın, *İslam Hukuku Açısından Suçun Unsurları*, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, S.10, 2013, s. 55.

İki ölkənin cinayət məəcəlləsi yaxın olduğu üçün cinayət əməlləri sadəcə cinayət qanununda göstərilib. Fəqət bu həmişə belə deyildir. Almaniya və Türkiyə hüquq sistemində cinayət məəcəlləsinə daxil edilməyən cinayət əməlləri vardır. Məs, Türkiyədə vergi qaçaqçılığı (vergiləri ödəməkdən yayınma) cinayəti Vergi Prosesual Qanununda tənzimlənmişdir. Aşağıda görəcəyimiz kimi, bəzi cinayət tərkiblərinin nə demək olduğu cinayət qanunvericiliyində tənzimlənmişdir.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, aşağıdakı tərif verə bilərik:

Cinayət tərkibi törədilən/törədilmiş olan əməlin cinayət sayılması üçün lazım olan minimum şərtlərdir.

B. Cinayət tərkibinin elementləri

Cinayət tərkibinin anlayışını sizlərə təqdim etdik. Belə bir sual meydana çıxır: Cinayət tərkibi bizə nə zaman lazımdır? Cinayət tərkibinə nələr daxildir?

Qarşılaşacağımız hər hansı bir əməlin cinayət olub-olmadığını müəyyən etmək üçün cinayət tərkibi lazımdır. Cinayət tərkibi cinayət üçün bir meyar və ya test rolunu oynayır. Əgər qarşılaşdığımız problem bu yoxlamadan əksik qiymət alarsa, o zaman cinayət əməli yoxdur deyəcəyik. Başqa cür ifadə etsək, əməlimiz imtahanından tam bal almalıdır.

Digər suala gəldikdə isə müzakirə edilməli olan məsələ cinayət tərkibinin hansı elementlərinin olduğudur. Bu suala cavab vermək heç də asan məsələ deyil. Hüquqşünaslar arasında bu məsələ ilə bağlı ortağ bir fikir yoxdur.

İtalyanlar ilk dəfə XVI əsrdə cinayət tərkibini araşdırmışdır. Deciani cinayəti qanun, iradə və əməl, insan və motiv olaraq dörd yerə bölürdü.⁹ Almaniyada isə ilk dəfə XVIII əsrdə cinayət tərkibi araşdırılmışdır.¹⁰ Alman cinayət hüququnda cinayət tərkibinin üç elementi olduğu qəbul edilir. Bunlar: tipə uyğunluq (tipiklik), hüquqazidlik və təqsirdən ibarət idi.¹¹

Anqlo-sakson hüquq sistemində cinayəti *actus reus* (maddi) və *mens rea* (mənavi) tərkibləri olaraq görürlər.¹² Bu bölgü daha ibtidai hesab edilir, çünki

---

⁹ Uğur Alacakaptan, **Suçun Unsurları**, N.2, Ankara: Sevinç Matbaası, 1975, s.5.

¹⁰ Hakan Karakehya və Asena Kamer Usluadam, *Türk Ceza Hukuku Öğretisinde Suçun Manevi Unsuru Bağlamında Suç Genel Teorisine İlişkin Görüşler*, **CHKD**, C.3, S.2, 2015, s. 6.

¹¹ Filippo Grisipigni, *Alman Doktrinde Yeni Bir Suç Nazariyesi (Gayeli hareket nazariyesi)*, **İÜHFİM**, tərç. Nurullah Kunter, C. 18, S. 1-2, 1952, s.534.

¹² Joshua Dressler, **Understanding Criminal Law**, N.7, New York: LexisNexis, s.93.

cinayət hüququna klassik məktəbin təsirlərindən sonra cinayət tərkibi genişləndirilmişdir. Lakin hələ də çağdaş dövrün müəllifləri bu bölgüyə istinad edir və onun əsasında məsuliyyət qaydalarını müəyyənləşdirirlər. Məsələn, Gabriel Hallevy süni intellektin hərəkətlərinə cinayət qanunu çərçivəsində necə baxıla biləcəyinə dair qanuni modelləri üç ssenariyə bölür:

– Başqasının vasitəsilə cinayət törətmə: Cinayət cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməyən şəxs (azyaşlı, anlaqsız şəxs və s.) tərəfindən törədildikdə, həmin subyekt günahsız sayılır, ona bu əmri verən təhrikçi cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur. Bu modelə əsasən, süni intellekt günahsız bir agent kimi qəbul edilə bilər, proqramçı və ya istifadəçi isə başqasının vasitəsilə cinayət törədən şəxs kimi məsuliyyət daşıyacaqdır.

– Təbii-ehtimal olunan nəticə: Cinayətkarın əməlləri təşkilatçının təşviq etdiyi və ya kömək etdiyi sxemin təbii və ya ehtimal olunan nəticəsi olduğu təqdirdə, şəxs qanuni olaraq iştirakçı qismində məsuliyyətə cəlb edilə bilər. Bu ssenari “yaxşı” məqsəd üçün nəzərdə tutulmuş bir süni intellektin mənimsənilməsi və cinayət törədildiyi zaman baş verə bilər. Məsələn, fabrikdə istifadə olunan robot səhvən proqramlaşdırılmış missiyaları üçün təhlükə kimi qiymətləndirdiyi yaxınlıqdakı işçiyə xəsarət yetirə bilər. Bu halda proqramçılar baş vermiş cinayətin proqram tərtibatı və ya istifadəsinin təbii və ya ehtimal olunan nəticəsi olduğunu bildikləri təqdirdə, iştirakçı kimi məsuliyyətə cəlb edilə bilərlər.

– Birbaşa məsuliyyət: Bu model həm cinayətkar hərəkət və ya hərəkətsizlik (*actus reus*), həm də cinayət etmək niyyəti (*mens rea*) olduqda yaranır. Lakin süni intellektə belə modeli tətbiq etmək çox çətindir. Məsələn, sürət həddini aşan sürücüsüz avtomobil məsuliyyətə cəlb olunarsa, niyyət necə müəyyən olunacaqdır? Süni intellektin hərəkətlərinə görə kimin məsuliyyət daşıyacağını müəyyənləşdirmək də çətindir. Məsələn, “proqramçı” çoxsaylı əməkdaşlara müraciət edə bilər və ya proqram tərtibatçısı, məhsul mütəxəssisi və onların rəhbərləri kimi rolları əhatə edəcək şəkildə genişləndirilə bilər.¹³

BCM-in də cinayət tərkibi barədə ikili bölgüdən istifadə etdiyini görürük. Roma Statutunda ayrıca olaraq mənəvi tərkib (*mental element*) tənzimlənmişdir (m. 30). Maddi tərkib (*material element*) ayrıca tənzimlənmiş olmasa da, Statutun 30-cu maddəsində maddi tərkibin olduğunu görürük.

¹³ Gabriel Hallevy, “The Criminal Liability of Artificial Intelligence Entities, February”, *Akron Intellectual Property Journal*, C. 4, S.2, 2010, s.171-201.

Türkiyə cinayət hüququnda cinayət tərkibi elementlərinin sayı ilə bağlı ortağ bir fikir yoxdur. Yuxarıda göstəriləyi kimi, Türk cinayət hüququnda ikili, üçlü və dördlü sistemi mənimsəyən bir çox yazar vardır.

Bizim hüquq sistemimizdə isə cinayət hüququ dörd elementli cinayət tərkibinə üstünlük verir. Rusiya cinayət hüququndan bizə qalan bu sistem yuxarıda göstərilənlərdən fərqlidir. Ölkəmizdəki hüquqşünaslar cinayət tərkibinə aşağıdakıları aid edirlər: subyekt, obyekt, subyektiv cəhət (tərəf) və obyektiv cəhət (tərəf).

Rusiya müəllifləri birmənalı şəkildə dördlü tərkibi qəbul edirlər. Onların yanaşmasına görə, cinayət tərkibinin dörd elementi də bir-biri ilə sıx əlaqəlidir və cinayətdə ayrılmaz vəhdətdə təqdim olunur. Cinayət əməlinin mövcudluğunu müəyyənləşdirmək üçün tərkibin dörd elementinin də olması vacibdir, əks halda cinayət yoxdur.¹⁴

Tarixi yanaşma metodunu tətbiq edərək analiz etsək, rus doktrinasında cinayət tərkibinin qiymətləndirilməsinin üç əsas mövqeyi məlumdur:

– İlk mövqe cinayət tərkibini real varlıq kimi qəbul edirdi. Məsələn, N.S.Taqantsev yazırdı: “Cinayət əməli elə bir həyati münasibətdir ki, qəsd edənlə qəsdin obyektini arasında meydana çıxır, ümumilikdə hüquq münasibətləri qrupuna daxil edilməsinə və üstəlik, bu qrupda cinayət məsuliyyəti ilə cəzalandırılan bir həqiqət kimi müstəqil bir yer tutmasına gətirib çıxaran özünə-məxsus xüsusiyyətləri və ya əlamətləri ilə xarakterizə olunur. Cinayət hüququ elmində cinayət əməlinin bu səciyyəvi əlamətlərinin birləşməsinə cinayət tərkibi deyilir”.¹⁵ Burada, həmçinin cinayət tərkibinin quruluşu da müəyyən olunurdu ki, onun üç elementdən ibarət olması qeyd edilirdi:

1) təqsirli şəxs;

2) cinayətin obyektini və ya predmeti;

3) daxili cəhəti (təqsir) və xarici cəhəti (cinayətkar fəaliyyət-təqsirin obyektiv təzahürü) ilə səciyyələnən cinayət əməlinin özü.¹⁶

– İkinci olan normativ mövqeyə görə, cinayət tərkibi ictimai təhlükəli əməli cinayət kimi xarakterizə edən qanunla nəzərdə tutulmuş obyektiv və

---

¹⁴ Nikita Ivanov, **Ugolovnoe pravo. Obshchaya chast**. Moskva: Izdatelstvo Yurayt, 2014. s. 148.

¹⁵ Nikolay Tagantsev, **Russkoye ugolovnoye pravo: lektzii. Chast obshchaya**. SPb., Tom I, 1902, s. 335.

¹⁶ Tagantsev, g.ə., s. 423.

subyektiv əlamətlərin məcmusu kimi, cinayət əməlinin qanunvericilik modeli kimi qəbul edilir.¹⁷

– Cinayət tərkibi ilə bağlı üçüncü mövqə cinayət tərkibini bir hüquqi konstruksiya kimi tanıyır və onu cinayət qanununa daxil edilmiş və Rusiya Federasiyası Cinayət Məcəlləsinin normaları ilə qadağan edilmiş bir cinayət əməli kimi xarakterizə edən bir sıra əlamətlərin məcmusu kimi qiymətləndirir.¹⁸

Göründüyü kimi, cinayət tərkibi ilə bağlı bütün ölkələr fərqli yanaşmalara sahibdir ki, bu da normaldır. Hazırda dünya ölkələrində cinayət tərkibinin elementlərinin sayının ikidən səkkizə qədər dəyişdiyini görə bilərik.¹⁹ Cinayət tərkibinin elementlərinin sayı səkkizə qədər artırılmasına baxmayaraq, çoxluğun üçlü bölgünün tərəfdarı olduğunu demək mümkündür.²⁰ Hətta ingilis dilli ədəbiyyatlarda almanların klassik üçlü bölgüsündən istifadə edənlər vardır. Onlar üçlü cinayət tərkibi sistemini seçməklərindəki səbəbi belə izah edirlər: ilk baxışda (*prima facie*) əməl cinayət kimi görünə bilər, amma daha sonra bu əməlin cinayət olması üçün bütün tərkiblərinin olmadığını görmək mümkündür.²¹ Başqa sözlə desək, *actus reus* və *mens rea* baxımından cinayət kimi görünən əməl, araşdırmalar sonrasında cinayət olmaqdan çıxıb bilər.²² Bu səbəbdən, ölkəmiz üçün də yeni cinayət tərkibi sisteminin gətirilməsinə ehtiyac olduğunu düşünürük.²³ Ona görə də bu yazıda alman hüquq sistemində istifadə edilən üçlü bölgü əsasında araşdırmamızı davam edəcəyik.

¹⁷ Lev Gaukhan, **Kvalifikasiya prestupleniy: zakon, teoriya, praktika**, Moskva, 2005, s. 32-33.

¹⁸ **Ugolovnoe pravo: uchebnik**, Obshchaya chast, red. Alfred Zhalinskogo, B.1, Moskva, 2011, s. 343.

¹⁹ Alacakaptan, **Suçun Unsurları**, s.5.

²⁰ Fərhad Mehdiyev və Emin Quliyev, **Hüquq Nəzəriyyəsi**, Bakı: Gənclik nəşriyyatı, 2018, s. 342.

²¹ Prima facie wrongs and prima facie judgments barədə bax: Luis Duarte d'Almeida, **Allowing for Exceptions: A Theory of Defences and Defeasibility in Law**, Oxford: Oxford University Press, 2015, s.263.

²² Antony R. Duff, **Answering for Crime: Responsibility and Liability in the Criminal Law**, Oxford: Hart Publishing, 2007, s. 205-206.

²³ Ölkəmiz üçün yeni bir cinayət tərkibi desək belə, bu tərkiblə keçmişə qayıtmış olacağıq. A.R.Qüntər. Ceza Hükuku, Bakı, 1930, s.110-119. Bu kitabın göstərilən səhifələrində cinayət tərkibi üçlü sistemdə araşdırılır: cinayət məsuliyyətinin əsası, təqsir və qanunazidlik. Təqsir termini indiki cinayət hüququ nəzəriyyəsidəki mənasından fərqlənir.

II. TİPƏ UYĞUN ƏMƏL

A. Termin və şərh

Azərbaycan cinayət hüququ nəzəriyyəsində “tipə uyğun əməl” termini ilə rastlaşmaq mümkün deyildir. Hüquqşünaslarımız hamılıqla bu terminin yerinə obyektiv cəhət terminindən istifadə edirlər.

Tipə uyğun əməl termini bəzən tipiklik olaraq da istifadə edilir. Bu termin öz təsbitini alman dilindəki Taatbestand sözündən götürülən taatbestandmassigkeit²⁴ və ya Typizitat, italyancadakı corrispondenza al tipo legale və ya tipicita (eyni zamanda fattispecie) sözlərində göstərir.²⁵ Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Anqlo-sakson hüquq sistemi ölkələri Roma hüququndan qalan *actus reus* terminindən istifadə edirlər. Fransız cinayət hüququnda isə l'élément matériel terminindən daha çox istifadə edilir.²⁶ Biz araşdırmamız müddətində ölkəmizdə qəbul edilən obyektiv cəhət termini əvəzinə tipə uyğun əməl (və ya tipiklik) terminlərini istifadə edəcəyik.

Tipə uyğun əməl tərkibinin nə demək olduğunu fərqli aspektlərdən izah etmək lazımdır. Çünki cinayət hüququ nəzəriyyəsini maraqlandıran əməl hər hansı bir əməl deyildir, burada kriminalistlərin diqqətini çəkən qanunda nəzərdə tutulmuş əməldir. Hüquq ədəbiyyatında tipikliyə geniş və dar mənada anlayış verənlər vardır. Bununla yanaşı, bizim hüquqşünaslarımız da özlərinə xas anlayış vermişlər. Bu anlayışın rus ədəbiyyatında da tərəfdar tapması mümkündür.

Geniş mənada: Tipə uyğun əməl bütövlükdə cinayəti əhatə edir və bir cəzanın tətbiq edilməsi üçün mütləq şərtidir.²⁷ Beləliklə, bu tərkib öz daxilinə sadəcə hərəkət və nəticəni deyil, bunlarla yanaşı hüquqazidlik və təqsir elementlərini qatmış olur. Anlayışdan bu qənaətə gəlmək olar ki, cinayətin mövcud olması üçün sadəcə tipə uyğun olması kifayətdir. Bu yerdə tipə uyğun

---

²⁴ Michael Bohlander, **Principles of German Criminal Law**, Oxford and Portland: Hart Publishing, 2009, s. 29.

²⁵ Selahattin Keyman, “Tipiklik ve Ceza Kanunu”, **AÜHFD**, C.37, S.1, 1980, s. 59.

²⁶ Catherine Elliott, **French Criminal Law**, Routledge: London and New-York, 2011, s. 59.

²⁷ Keyman. Tipiklik, s. 72.

dedikdə, nəyi nəzərdə tutduğumuzu açıqlamağa ehtiyac vardır. Tipə uyğun əməl – cinayət qanunları ilə müəyyən edilən mücərrəd formada olan əməllərdir. Bu mücərrəd əməllər əgər reallaşdırılırsa (tərədilərsə), o zaman artıq konkret əməllərin müzakirəsini aparmaq lazımdır. Tipə uyğun əmələ bu qədər geniş çərçivədən baxmaq qüsurlu bir düşüncə olacaqdır. Digər cinayət tərkiblərini istisna edib yalnız tipə uyğun əməl üzərində cəmləşmək bizə heç bir nəticə verməyəcəkdir. Bütün tərkibləri eyni başlıq altında toplamaq sadəcə bir elementin dairəsini genişləndirməyə səbəb ola bilər.

Dar mənada: Ümumi olaraq cinayətkara qarşı istinad edilən obyektiv ünsürlərdir. İlk dəfə alman alim Beling tərəfindən cinayət hüququ nəzəriyyəsinə daxil olan, sonra italyan nəzəriyyəsində Delitala tərəfindən qəbul edilən və müfəssəl formada Grispigni tərəfindən araşdırılmış anlayışdır.

Belingə görə, mücərrəd tipin özünə xas bir anlayışı yoxdur. Mücərrəd tip, hər xüsusi cinayət tipindən, mücərrədləşmə vasitəsilə yaranan bir model, bir çərçivədir. Delitala, Belingin anlayışına italyan nəzəriyyəsində əməl anlayışı ilə keçmişdir. Delitalaya görə, əməl cinayətin qanunda təsvir edilən obyektiv ünsürlərinin məcmusudur. Öz fikirlərini əsaslandırmaq üçün müəllif hüquqazidlik və təqsir anlayışları ilə əməl arasındakı fərqləri izah etməyə əhəmiyyət vermişdir.

Grispignin tipiklik anlayışı Beling modelinə uyğundur. Müəllif bu anlayışdan istifadə edərək cinayət qanununun xüsusi hissəsinin elmi araşdırmasında metodoloji bir vasitə olaraq istifadə etmiş və bu yolla xüsusi hissənin ümumi nəzəriyyəsini qurmuşdur. Grispigniyə görə, tipiklik cinayətin mövcudluğu üçün ən vacib məcburi şərt sayılan davranışın bir cəza normasınının təsvir etdiyi tipə uyğunluqdur.²⁸

İndi isə yerli cinayət hüququndakı anlayışı sizlərə təqdim edirik. *Cinayətin obyektiv cəhəti ictimai təhlükəli əməllə (hərəkət və ya hərəkətsizlikdə) səciyyəlanən, müəyyən bir üsulla, konkret vasitələrdən və (və ya) alətlərdən istifadə etməklə, konkret məkanda, konkret zaman və konkret şəraitdə tərədilmiş, ictimai təhlükəli əməllə səbəbli əlaqədə olan ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsinə gətirib çıxarmış cinayətin zahiri tərəfidir.*²⁹ Biz bu anlayışın tərəfdarı deyilik, öz qənaətimizi əlavə etmədən öncə bu anlayış barədə fikirlə-

²⁸ Keyman, **Tipiklik**, s. 99.

²⁹ Ağayev, **Cinayət Tərkibi**, s. 91-92. Oxşar bir anlayış üçün bax: Səməndərov, **Cinayət Hüququ**, s.153.

rimizi sizlərlə bölüşmək istəyirik. Bu yerdə qeyd etməli olduğumuz ilk məsələ anlayışlardakı ünsürlərlə bağlıdır. Metodoloji olaraq, bir qayda vardır ki, anlayış verildiyi zaman sadəcə məcburi ünsürlərdən istifadə edilməlidir. Bu deyilənin əksinə hərəkət edərək, fakültativ ünsürləri də ora qatmaq olmaz. Bir ünsür ya müəyyən edici ünsürdür, ya da deyildir.³⁰ Bundan başqa, verilən anlayışı qələzləşdirib istənilən ünsürü onun məzmununa daxil etməyə ehtiyac yoxdur. Ən az ünsürü özündə birləşdirən anlayış ən doğru anlayışdır, ünsür beşdən artıq olduqda yanlış, ondan artıq olduqca isə qeyri-ciddi bir anlayışdır.³¹ Əgər müəlliflərimiz anlayışı verdikləri zaman özlərinin də göstərdiyi məcburi əlamətlərdən istifadə etsə idilər, sadə və daha mükəmməl tərifi ortaya qoya bilərdilər.

Tipə uyğun əməlin daxilinə biz də hərəkət və ya hərəkətsizlik, nəticə və sadalananlar arasında olan səbəbli əlaqəni aid edirik. Lakin anlayış zamanı bu üç ünsürün hamısına ehtiyac olduğunu düşünürük. Tipə uyğun əməl anlayış üçün əməl ünsürünün olmasının kifayət edəcəyini düşünürük. Çünki hərəkət və ya hərəkətsizlik olduğdan sonra nəticə və səbəbli əlaqə əlaqə ortaya çıxacaqdır. Sözün qıyası, **Cinayət qanununun xüsusi hissəsində müəyyən edilmiş norma ilə eynilik təşkil edən hərəkətin icrası tipiklik üçün zəruri şərtidir.**

Yuxarıda verdiyimiz anlayışdan nəticənin və səbəbli əlaqənin cinayətin tipə uyğun əməl tərkibindən ayrı qiymətləndirdiyimiz anlaşılmalıdır. Bu səbəbdən də araşdırmamızın davamında əməl, nəticə və səbəbli əlaqə tədqiqat obyektini təşkil edəcəkdir.

B. Əməl elementi

Əməlin cinayət tərkibinə daxil olması bütün hüquq sistemləri tərəfindən qəbul edilmiş baxış formasıdır. Əsas kimi latın dilində *nullum crimen sine actione* ifadəsi hərəkətsiz cinayət olmaz prinsipi qəbul edilir. Latınca olan bu ifadə hərəkət dediyimiz zaman bizim dildəki əməl (hərəkət və ya hərəkət-

---

³⁰ Kemal Gözler, “Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı Neye Yarar? K. Begüm İşbir’in Kamu Tüzel Kişiliği İsimli Doktora Tezinin Düşündürdükleri”, **Metin Günday’a Armağan**, der. Burak Öztürk, Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, C.1, 2020, s. 481.

³¹ Gözler, **g.m.**, s. 480.

sizlik) termini ilə əvəzlənir. Roma hüququnda bu elementi xarakterizə etmək üçün istifadə etdikləri prinsiplərdən biri də *cogitationis poenam nemo patitur*, yəni heç kim düşüncəsinə görə cəzalandırılmamalıdır.³² Anqlo-sakson hüquq sistemində isə bu hərəkət üçün “bir hərəkət, bir insanı təqsirləndirmirsə, düşüncədə də təqsirli deyil”.³³ Müxtəlif zamanlarda və hüquq sistemlərində gördüyümüz əməl bir dəyişiklik etmə, yəni hərəkət ola biləcəyi kimi gözlənilən hərəkəti etməmə, yəni hərəkətsizlik formasında da ola bilər.³⁴

Bizim hüquq sistemimiz əməlin **ictimai təhlükəli**³⁵ olması şərtini də axtarır. Bu səbəbdən, bu hissədə ictimai təhlükəli əməlin izahını verməyi daha məqsədmüvafiq hesab edirik. İlham Rəhimov yazır ki, cinayətin mahiyyətini fəlsəfi kateqoriya olan pislilik təşkil edir. Onun fikrincə, bütün cinayətləri birləşdirən məhz bu mahiyyət və kəmiyyət göstəricisidir. Cinayətləri fərqləndirən isə həmin pisliliyin dərəcəsi və xarakteridir.³⁶ Deməli, kriminallaşdırılan əməlin tərkibini konstruksiya edərkən qanunverici onun hər bir elementini xarakterizə edən əlamətləri ictimai təhlükə müstəvisində müəyyənləşdirməlidir.

AR CM-də ictimai təhlükəlilik 14.2-ci maddədə müəyyən edilmişdir. Maddəyə əsasən, Cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş hər hansı əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) əlamətləri formal cəhətdən mövcud olsa da, lakin az əhəmiyyətli olduğuna görə ictimai təhlükəli sayılmayan, yəni şəxsiyyətə, cəmiyyətə və yaxud dövlətə zərər yetirməyən və ya zərər yetirmək təhlükəsi yaratmayan əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) cinayət hesab edilmir. Qanunverici orqan bir əməlin ictimai təhlükəli olması üçün şəxsiyyətə, cəmiyyətə və ya dövlətə zərər yetirməsi gərəkdiyini müəyyən edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, adı çəkilən norma RCM-nin 14.2-ci maddəsindən iktibas edilən bir maddədir. Ancaq Rusiyada 1998-ci ildə maddəyə edilən

³² Sulhi Dönmezer ve Sahir Erman, **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**, İstanbul: DER Yayınları, C.2, B.14, 2019, s. 77.

³³ https://en.wikipedia.org/wiki/Actus_reus (son baxma tarixi 05.09.2020). Bu fikri latın dilində **Edward Coke**, bu formada istifadə etmişdir: *actus non facit reum nisi mens sit rea*.

³⁴ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s.82.

³⁵ Bu terminin izahını Azərbaycanlı hüquqşünaslardan Vahid Qəhrəmanov “Sovet Cinayət Hüququnda Cinayətin İctimai Təhlükəlilik Dərəcəsinə Dair”, **Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. Tarix, Fəlsəfə və Hüquq Seriyası**, 1976, 1-ci sayda araşdırmışdır. Hazırda alman cinayət hüququnda da əmələnin mövcudluğunda bu elementi axtarırlar.

³⁶ İlham Ragimov, **Filosofiya prestupleniya i nakazaniya**, Moskva: Yuridicheskiy tsentr Press, 2013, s.37.

dəyişiklikdən sonra sadəcə əməlin az əhəmiyyətli olduğu üçün ictimai təhlükəli hesab edilmədiyi qeyd edilir.³⁷ Bu vasitə ilə əməlin kimə/nəyə zərər vurmasından asılı olmayaraq ictimai təhlükəliliyi mübahisələndirilmiş olacaqdır. Bu məsələ ilə bağlı Rusiyanın Ali Məhkəməsinin qərarını nəzərdən keçirməkdə fayda vardır:

*“Əməlin az əhəmiyyətli olub-olmadığını müəyyən edərkən reallaşan zərəri, cinayətin törədilmə formasını, təqsirin növünü və cinayətkarın məqsəd və motivini nəzərə almaq lazımdır. Hadisədə G. ailəsinin maddi vəziyyətinin çox pis olması səbəbi ilə yeməkdə istifadə etmək məqsədilə, hüquqa zidd olaraq 4640 rubl dəyərindəki 8 ədəd alabalığı ovlamışdır. Məhkəmə tərəfindən hadisənin xüsusiyyətlərini diqqətə alaraq, G-nin hərəkətinin formal halda RCM-nin 256.1-v maddəsində müəyyən edilən qanunazidd ovlanma cinayətinin tərkiblərinə sahib olsa da, amma az əhəmiyyətli olduğu üçün sosial təhlükəli olmadığına qərar verilməsi (RCM-in 14.2-ci maddəsinin tətbiqi) doğrudur”.*³⁸

Azərbaycan Cinayət Məcəlləsində (eynilə RCM-də də) hansısa maddə daxilində əməl sözü varsa, onun təyini vəzifəsində ictimai təhlükəli söz birləşməsindən istifadə edilir.

Yuxarıdakı qərara əlavə olaraq, tipə uyğun əməl anlayışı üçün bir də diqqəti ABŞ Ali Məhkəməsinin qərarına çəkməyə ehtiyac hiss edirik:

“Tipə Uyğun Zarafat” Qərarı³⁹ – bu qərar Floridada baş verən bir hadisə ilə bağlıdır. Bir qrup gənc və Perezdə daxil olmaqla çimərlikdə spirtli içki və qreyfrut içirdilər. Qrup öz aralarında bildikləri və Perezin “Molly cocktail” adlandırdığı içkini hazırlamaq üçün yaxındakı bir mağazaya gedirlər. Mağazada qrupun söhbəti əsnasında mağaza işçilərindən biri bu danışıqları eşidir. Mağaza işçisi bu söhbətləri yanlış anlayıb, qrupun molotov kokteyli düzəltdiyini düşür. Dostlar da bunu bilib gülməyə başlayırlar. Perez də zarafatı bir az daha irəli apararaq, başqa bir əməkdaşa onun yalnız *“bir Molotov kokteyli” var və o, “bütün binanı partlatmağı” bacarar* deyir. Qrup mağazanı tərk etdikdən sonra belə Pezer qapını açıb *“Bütün bu ... dünyanı partladacağam”* deyib və getmişdir. Bu əməlinə görə, Florida Statusunun §790.162 əsasən, “hər hansı bir şəxsə

---

³⁷ Hüseynoğlu, **g.m.**, s. 133.

³⁸ Rusiya Ali Məhkəməsi qərarı 03.08.2006 və 64-DP06-13 nömrəli qərarı zik: Emin Hüseynoğlu.

³⁹ Supreme Court US, **Robert Perez v. Florida**, 06.03.2017 tarixli və 580 U. S. ____ (2017) sayılı qərarı.

bədən xəsarəti vermək niyyəti ilə və ya hər hansı bir şəxsin hər hansı əmlakına zərər vurmaq *niyyəti* ilə hər hansı dağıcı cihazı atmaq, proqnozlaşdırmaq, yerləşdirmək və ya boşaltmaq təhlükəsi”⁴⁰ cinayəti ilə təqsirləndirilərək 15 il azadlıqdan məhrum edilmişdir. Nəticə olaraq Ali Məhkəmə bu qərarı ləğv etmişdir.

Məhkəmə qərarından açıq-aydın görünür ki, Perezin əməli tipə uyğun deyildir. Həm verilmiş olan maddə mətnində “niyyət” sözü fərqləndirilməlidir, həm də nə Perez, nə də dostlarının kiməsə ziyan vurmaq və ya mağazanı məhv etmək kimi niyyəti yox idi.

Cinayət hüququnda əməllə bağlı üç nəzəriyyə müdafiə edilir. Bu nəzəriyyələr təbii, qayəli (məqsəd) və sosial hərəkət nəzəriyyələridir.

Təbii hərəkət nəzəriyyəsinə əsasən, cinayət hüququnda müzakirə edilən hərəkət xarici aləmdə bir dəyişiklik edən və ya dəyişikliyin qarşısını alan insan iradəsidir.⁴¹ Qayəli hərəkət nəzəriyyəsinin tərəfdarları hərəkəti yalnız olaraq diqqət yetirmirlər, onu məqsədi ilə birlikdə qiymətləndirirlər.⁴² Sosial hərəkət nəzəriyyəsi isə hərəkəti insanın sosial mühitindəki iradəvi rəftar kimi qiymətləndirir.⁴³ Bu nəzəriyyələri geniş formada müzakirə etməməyimizin səbəbi artıq müasir cinayət hüququnda hərəkətin nə olduğu barədə fikri qanunverici orqanlar müəyyən edir. Nəzəri olaraq cinayət tərkibinin bir elementidir ya yox müzakirəsi bizə heç bir fayda verməyəcəkdir.

1. Əməlin məzmunu

Alman cinayət hüququ nəzəriyyəsinə görə, əməl anlayışının mövcud olması üçün bəzi ünsürlərin olması şərtidir:

- 1) bir insan davranışı;
- 2) bu davranışın konkret olaraq müəyyən edilən olması;
- 3) bu davranışın xarici aləmlə əlaqədə olması;

⁴⁰ Məhkəmə qərarındakı mətn: “*to threaten to throw, project, place, or discharge any destructive device with intent to do bodily harm to any person or with intent to do damage to any property of any person.*” Florida Status §790.162 (2007).

⁴¹ Kayıhan İçel, **Ceza Hukuku Genel hükümler**, İstanbul: Beta, B.5, 2018, s. 271.

⁴² Nurullah Kunter, **Suçun Maddi Unsurları Nazariyesi**, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1954, s. 45.

⁴³ Mustafa Özen, **Ceza Hukuku Genel Hükümler Dersleri**, Ankara: Adalet Yayınevi, B.4, 2021, s. 226.

4) bu davranışın insan iradəsinə əsaslanması.⁴⁴

Cinayət hüququnda hərəkəti törədənin sadəcə insan olduğu fikri hakimdir. Başqa sözlə desək, hərəkət qabiliyyəti insana məxsusdur. Hüquqi şəxslərin hərəkət qabiliyyəti istisna edilir, bu qabiliyyət heyvanlar üçün tanınmır və onlar cəzalandırmadan kənarda qalırlar.⁴⁵ Eyni zamanda təbii fəlakətlər nəticəsində baş verəcək dəyişikliklər cinayət hüquqi mənasındakı hərəkət anlayışının əhatəsinə daxil edilmir, bir şərtlə ki, bu təbii hadisələrdə insan əli olmasın.⁴⁶

Davranışın konkret olaraq müyyən edilməsi insan davranışı gözlə görülən olduğu halda bu yerdə bu hərəkəti insanla əlaqələndirmək ehtiyacı olur. Bu zaman cinayətkardan tələb olunan cinayəti törətdiyi zaman insanın təqsirli ola bilməsidir. Məs: cinayət törətdiyi zaman anlaşıqlı olması istisna edilməməlidir (bu barədə daha geniş aşağıda danışılacaqdır). Başqa sözlə ifadə etsək, cinayətkar öz hərəkətinə qarşı tam olaraq cavabdehlik daşıya bilməlidir.

Hərəkətin xarici aləmlə əlaqəsi hər hansı bir dəyişikliyə səbəb olmasıdır. Bu dəyişiklik passiv və ya aktiv formada özünü büruzə verə bilər. Xarici aləmdə dəyişiklik gözlə görülə biləcək qədər aydın olmalıdır.

Son olaraq, davranış insan iradəsinə əsaslanmalıdır. İnsan iradəvi şəkildə bu hərəkətə imkan verməlidir. Bəzi hərəkət qrupları vardır ki, onların edilməsi hərəkətin olmasını istisna edəcəkdir. Bu hərəkətlərə misal olaraq refleks hərəkətləri, eyni zamanda yuxuda olduqda və ya yaddaşın bağlı olduğu vaxtlarda edilənləri göstərə bilərik.⁴⁷

ABŞ MPC-nin 2.01-ci maddəsində nələrin cinayət hüququnda hərəkət sayılmayacağı göstərilmişdir:

Bir şəxs iradəvi bir hərəkəti olmadığı təqdirdə cinayətə görə tutulmur. Aşağıdakı hallarda hərəkət iradəvi deyildir:

1. Refleks və ya çırpınma;
2. Huşunu itirmə və ya yuxu halındakı bədən hərəkətləri;

---

⁴⁴ Bernd Heinrich, **Ceza Hukuku Genel Kısım**, C.1., tərc: Hakan Hakeri və d., Ankara: Adalet Yayınevi, 2014, s.110-111.

⁴⁵ Hakan Hakeri, **Ceza Hukuku Genel Hükümler**, B.22, Ankara: Adalet Yayınevi, 2019, s. 154.

⁴⁶ Sami Selçuk, **Suç İnceleme Yöntemleri ve “Suç Genel Kuramı Önerisi”**, Ankara: Yetkin Yayınevi, 2018, s. 81.

⁴⁷ Heinrich, **Ceza Hukuku I**, s.115.

3. Hipnoz zamanı verilən əmr səbəbilə edilən hərəkətlər;

4. Ya şüurun, ya da vərdişlərin nəticəsi olsun hər hansı bir formada şəxsin bir səyinin və ya müəyyənləşdirməsinin nəticəsində bədən hərəkətləri.⁴⁸

Yuxarıda göstərilənlərin fərqli ölkələrdə qanunlarda və məhkəmə qərarlarında təsbit olunması ilə rastlaşmaq olar. MPC-də sadalanmış olan bu hərəkətlərin yuxarıda göstərilən 4 şərtlə uyğunluq təşkil etmədiyini də yoxlamaq mümkündür.

2. Əməlin sayı

Tipə uyğun əməl Cinayət Qanunlarında təsbit olunduğu zaman törədilmələri ilə bağlı hərəkətlərin sayı göstərilir. Bu zaman sadəcə bir cinayətdən danışılır, amma törədilməsi zamanı hərəkətlərinin müəyyən edilməsi qanunverici orqanın səlahiyyətinə buraxılır. Əməlin sayı baxımından cinayətlər aşağıdakı qruplara bölünür:

a) Tək hərəkətli cinayətlər: bu kateqoriyaya aid olan cinayətlərdə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün sadəcə bir hərəkəti və ya hərəkətsizliyin törədilməsi kifayətdir. Məs: oğurluq (AR CM m.177, TCK m.141) və ya qəsdən adam öldürmə (AR CM m.120, TCK m. 81). Bu cinayətlər *uno actu perficiuntur*, yəni bir hərəkətdən ibarətdir.⁴⁹

b) Çox hərəkətli cinayətlər: qanunlarda bu cinayətlərə verilən təriflərdə əməlin olması üçün birdən çox hərəkət göstərilir.⁵⁰ Məs, dələduzluq (AR CM m. 178, TCK m. 157) burada əmlakdan fayda əldə etmədən əlavə bir hiyləgərlik də tələb olunur.

c) Alternativ cinayətlər: bu cinayətlərdə birdən çox hərəkət sadalanır və bunlardan sadəcə birinin belə icra edilməsi həmin maddə üzrə cinayət məsuliyyətin yaranması üçün kifayət edir. Məs: soyqırım (AR CM m. 103, TCK m.76). Maddələrdə sadalanan cinayətlərin bəzilərinin hərəkətlə, bəzilərinin də hərəkətsizliklə törədilməsi ehtimalının mövcudluğu mümkündür.⁵¹

d) Ehtiyadi cinayətlər: cinayət məəcəllələrində yalnız bir hərəkət və ya hərəkətsizlik deyil, vərdiş yarada biləcək qədər, davamlı ola biləcək qədər çox

⁴⁸ Akt: Hakeri, g.ə., s. 158.

⁴⁹ Dönmezer ve Erman, g.ə., s.88.

⁵⁰ Mahmud Koca ve İlhan Üzülməz, **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**, B.12, Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 120.

⁵¹ Kunter, **Maddi Unsurlar**, s.15

edilməsi müəyyən edilir.⁵² Bugün TCK-da və AR CM-də ehtiyadi cinayətlərlə bağlı normalar yoxdur (TCK-nın ümumi hissəsində anlayış verilmişdir). Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, Köhnə TCK qüvvədə olduqda ehtiyadi cinayətlər əməlin ağırlaşdırıcı forması hesab edilirdi. Məs, Köhnə TCK 572/2 maddəsi (sərxoşluğun ağırlaşdırıcı maddəsi olaraq).

3. Əməlin formaları

Cinayətin daxili aləmdə təzahürü üçün iki reaksiya qəbul edilir. Bu reaksiyalar hərəkət və hərəkətsizlikdir. Cinayət hüququnun inkişafı ilə bu reaksiyalardan başqa bir də qarışıq hərəkətsizlik cinayətlərinin olması fikirləri mənimsənilməyə başlandı və barəsində nəzəriyyələr qəbul edildi. Bu reaksiyalar, əməlin formasını diqqətə alaraq: hərəkət, hərəkətsizlik və qarışıq hərəkətsizlik cinayətlərinə ayrılmışdır.⁵³

Cinayət hüququnda edilən hərəkətləri müsbət və ya mənfi olaraq da adlandıranlar vardır. Enrico Ferri hərəkət cinayətləri müsbət hərəkət edərək (facendo), hərəkətsizlik cinayətləri etməyərək (non facedo) törədilən cinayətlər olaraq qeyd etmişdir.⁵⁴ Beləliklə, araşdırmanın bu hissəsində cinayətin meydana gəlmə reaksiyalarını izah edəcəyik.

a) Hərəkət

Hərəkət dediyimiz zaman dünyada qadağan olunmuş bir hadisəni icra etmək başa düşülməlidir. Hərəkətin bu icrası ilə dünyada hər hansı bir dəyişiklik yaranmalıdır. İnsanların düşüncəsi və xeyallarında olan əməllər hərəkət kimi qiymətləndirilsə də, bu cinayət üçün əsas ola bilməz. Bu məsələ cinayət hüququnda müzakirə edilmişdir və hüquq sistemlərində qəbul edilmişdir. Mücərrəd olaraq cinayət törətməyi düşünmək cəzalandırılmamalıdır. Bu fikirlərin əsasını isə Ulpianusun latın dilində ifadəsi ilə göstərə bilərik: *cogitatio nis poenam nemo patitur*.⁵⁵

---

⁵² Zeki Hafizoğulları və Muharrem Özen, **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**, B.12, Ankara: US-A Yayıncılık, 2019, s. 190.

⁵³ Buradakılara əlavə olaraq hərəkətin mahiyətinə diqqət edərək “hiləli və cəbri” növlərini ayıranlar da vardır. Nevzat Toroslu, **Cürümlerin Tasnifi Bakımından Suçun Hukuki Konusu**, 1970, Tıpkıbasım, Ankara: Savaş Yayınevi, 2019, s. 59.

⁵⁴ Enrico Ferri, **Pirincipi di diritto criminale**, Torino, 1928, s.595. Zkn: Kunter, **Maddi Unsurlar**, s.50.

⁵⁵ Kunter, **Maddi Unsurlar**, s.12.

Hərəkətlə törədilən cinayətlər bir şeyi etmək formasındakı hərəkətlərdir.⁵⁶ Başqa bir tərifdə qanunun qadağan etdiyi əməllərin hərəkətlə təşəkkül tapması kimi qiymətləndirilir.⁵⁷ Bizim qənaətimiz isə cinayət hüququnda hərəkət anlayışı obyektiv real həyatda insan vasitəsilə edilən dəyişiklikdir. Dəyişiklik hüquqazidd və arzu olunmayan bir dəyişiklik olmalıdır.

Hərəkət insan bədəninin, xarici aləmdə özündən əvvəl mövcud olan şərtləri dəyişdirəcək hər hansı hüquqi mənəfəti pozacaq (zərər, təhlükə), real bir davranışdır.⁵⁸ Bu anlayış obyektivist nəzəriyyəyə əsaslanır. Bu nəzəriyyə ilə yanaşı, pozitivist və simptomatik nəzəriyyələr də vardır.

Pozitivist nəzəriyyədə subyekt ictimai təhlükəliliyin bir göstəricisidir. Burada əsas məsələ subyektin hərəkətdə təsbit olunan şəxsiyyətinin təhlükəliliyidir. Bu zaman cinayət qanunlarını yazan komissiya və ya qanunverici orqan xalqın adət-ənənəsini insanların əqidələrini nəzərə almalıdır. Beləliklə, artıq biz cinayətkar tipləri cəzalandırmış oluruq. Məsələn üçün, oğurluq cinayətində oğru tipini, dələduzluq cinayətində dələduz tipini cəzalandırmış oluruq.

Hərəkət cinayətlərinə misal olaraq, öpüşmək, vaginaya toxunmaq, sinəyə toxunmaq, digital penetrasiya, şikayətçinin penisinə toxunmasına, penisini şikayətçinin ağızına soxmağa səbəb olmaq kimi hərəkətlər Avstraliya Ali Məhkəməsi (High Court Australia) zorlama cinayətinin meydana gəlməsi üçün yetərli səbəb görmüşdür.⁵⁹

b) Hərəkətsizlik

Hərəkətsizlik əməlin elə bir formasıdır ki, şəxsin etməli olub da etmədiyi və ya yerinə yetirməli olduğu amma icra etmədiyi davranış formasıdır, sadəcə hüquq sisteminə qarşı olan hərəkətsizliklər cinayət hüququ üçün dəyərləndirilir.⁶⁰ Hərəkətsizlik ancaq qanunun normalaşdırdığı bir göstərişin yerinə yeti-

⁵⁶ Faruk Erem, Ahmet Danışman ve Mehmet Emin Artuk, **Ceza Hukuku Genel Hükümleri**, B.14, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 1997, s. 256.

⁵⁷ Sulhi Dönmezer, “İhmal Suretile İcra Suçları”, **İÜHFİM**, C.9, S. 3-4, 1944, s. 473.

⁵⁸ Selahattin Keyman, “Cürmi Fiilin Yapısal Unsuru Olarak Hareket”, **AÜHFİD**, C.40, S.1, 1988, s.154.

⁵⁹ HCA, Chiro v. The Queen, 13 Eylül 2017 tarixli, [2017] HCA 37 sayılı, karar, §3.

⁶⁰ Nevzat Toroslu ve Haluk Toroslu, **Ceza Hukuku Genel Kısım**, B. 23, Ankara: Savaş Yayınevi, 2019, s. 138.

rilməməsi halında meydana çıxır.⁶¹ Bir şeyi etməyin əmri olan normaların pozulması üçün bir hərəkətsizlik lazımdır, dolayısı ilə bunlara “hərəkətsizlik”lə törədilən cinayətlər deyilir.⁶² Hadisənin meydana gəlməsindən əvvəl hadisəni qabaqlamaq və bu səbəblə ortaya çıxan cinayət hüququ baxımından əhəmiyyətli olan nəticələr hərəkətsizlik əməlləridir.⁶³

Pisapia hesab edir ki, hərəkətsizliyi məcburi bir davranışın edilməməsi və bununla birlikdə davranışda vəzifə və öhdəliyin pozuntusu vardır.⁶⁴

Hakeriyə görə, hərəkətsizlik törədilən cinayət qanunlarında təsbit edilən, cinayətkarın hərəkəti etmək vəzifəsi olsa da, etməməsi və ya nəticənin meydana gəlməsinin qarşısını almaması, nəticəyə mane olmalı olduğu halda tam əksi davranış göstərməsidir.⁶⁵ Hər hansısa cinayətin hərəkətsizliklə törədilməsi üçün mütləq qanunda təsbit edilməsi lazımdır. Hərəkətsizliyin özünəməxsus xüsusiyyəti hərəkət formasında törədilməməsidir.

M.D.Şarqorodski hesab edir ki, hərəkətsizlik “heç nə” deməkdir. Ancaq cinayətin bu şəkildə törədilməsi mümkün olmur. Bu fikirlərə qarşı olaraq, Piantkovski bildirir ki, məlum şəraitdə hərəkətsizlik “heç nə” deyil, şəxsin müəyyən davranışdır.⁶⁶ Hərəkətsizlik barədə biz də yuxarıdakı fikirlə razıyıq, çünki hərəkətsizlikdə də bir davranış, tərpnəş mövcuddur. Sadəcə olaraq hərəkətsizlik gözlənilən deyil də başqa hərəkəti reallaşdırmadır.⁶⁷

V.N.Kudryavtsevə görə, hərəkətsizlik hüquq normasında nəzərdə tutulmuş hərəkətsizliyi özü-özlüyündə deyil, həmişə şəxsin yerinə yetirmədiyi müvafiq hərəkət vasitəsidir. O, hərəkətsizliyi hərəkətin “güzgüdəki əksidir” kimi təqdim edir.⁶⁸

Hərəkətsizliklə törədilən cinayətlərdə Anqlo-sakson hüquq sistemlərində iki meyar axtarılır. İlk olaraq, hərəkətsizlik cinayətinin qanunda kifayət qədər

---

⁶¹ Georges Vidal ve Joseph Magnol, **Ceza Hukuku**, Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, B.1., tərc: Şinasi Z. Devrin, 1949, s. 101.

⁶² Hafizoğulları ve Özen, **g.ə.**, s. 274.

⁶³ Berthold H. Hausteine, “Alman Ceza Hukukunda İhmalin Cezalandırılabilirliğinin Esasları”, çev: Mehmet Nihat Kanbur, **CHD**, S. 26, Aralık 2014, s. 201.

⁶⁴ Gian Domenico Pisapia, **İtalyan Ceza Hukuku Müesseseleri Genel Kısım**, Ankara: Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1971, s.58.

⁶⁵ Hakeri, **g.ə.**, s. 163.

⁶⁶ Vüqar Quliyev, “Cinayət hüququnda əmələ, hərəkətə, hərəkətsizliyə görə məsuliyyət və ictimai təhlükəli nəticə ilə səbəbli əlaqə”, **AMB**, S. 2, 2014, s.42.

⁶⁷ Hafizoğulları ve Özen, **g.ə.**, s. 275.

⁶⁸ Ağayev, **Cinayət Tərkibi**, s.122.

açıq şəkildə müəyyən edilməsi və ikincisi, hərəkətsizlik göstərilən əməl vəzifə olaraq qanunla müəyyən edilmiş olmasıdır (MPC 2.01(3) maddəsində bu barədə norma vardır). Bu qayda, eynilə ABŞ, Kanada və digər ölkələrdə də tətbiq edilir.

Bu zaman qanunla müəyyən edilmiş vəzifələrin sərhədləri tənzimlənməlidir. İngilis hüququnda olmasa da, digər ölkələrdə “Good Samaritan Rules” adı verilən vəzifələr vardır.⁶⁹ Vəzifələrə misal olaraq, müqavilədən, baxmaq vəzifəsindən (ailə böyüklərinə baxmaqla bağlı R. v. Peterson, [2005] O.J. No. 4450 Court of Appeal for Ontario)⁷⁰, təhlükəli vəzifədən (R. v. Browne, (1997), 116 C.C.C. (3d) 183 Court of Appeal for Ontario)⁷¹ və toplumdakı ictimai vəzifələrdən (R. v. Moore (1979) 1 SCR 195)⁷² meydana gələn vəzifələri göstərmək olar.

c) Qarışıq hərəkətsizlik

Əməlin bu forması əslində insanlara qədim zamanlardan məlum idi. Hətta Platonun “Qanunlar” adlı əsərində ilk dəfə nəzərə çarpmışdır. “Bir qətl hadisəsini bilib xəbər verməyən şəxs eynilə onu törədən qədər şiddətli cəzalanacaqdır” deyər ifadə etmişdir.⁷³ Bu məsələ Almaniyada hərəkətsizlikdən adam öldürmə hadisəsi ilə dərinlən araşdırılmağa başlanılmışdır.⁷⁴ Qarışıq hərəkətsizlik də öz daxilində cinayət qanunlarında qadağan edilmiş bir əməlin törədilməsi ilə meydana gəlir. Məs, boğulan bir insana kömək edə biləcəyin halda,

⁶⁹ Dressler, **g.ə.**, 106. Common law hüquqda olduğu kimi Azərbaycan hüququnda da hərəkətsizlik üçün vəzifələr olmalıdır, bu vəzifələrin mənbəyinin “qanun, müqavilə, fərdi iş” olaraq göstərilir. Quliyev, **g.m.**, s.42.

⁷⁰ Təqsirləndirilən (Dennis, oğul) yaşlı atasına (Arnold) lazımı qaydada baxmırdı. Atanın yaşı sətirləri bərhad idi; duş qəbul etmirdi və düzgün yemək yemirdi, paltarları olmadığı üçün kəmə yerinə ip istifadə edirdi.

⁷¹ Browne-un şəriki polis tərəfindən müəyyən edilməsin deyər, bir torba kokain udmuşdur. Sonrasında titrəməyə başlayır və Browne “Səni xəstəxanaya aparacağam” deyir. Bu məqsədlə bir taksi çağırır, ancaq şəriki xəstəxanaya gəldikdən bir az sonra ölür. Məhkəmə hakimi Browne-u təcili yardımı çağırmadığı və şəriki ona kömək etməyini dedikdən sonra belə xəstəxanaya aparmadığı üçün cinayət məsuliyyəti olaraq hərəkətsizliklə törədilən cinayətdən təqsirli hesab etdi.

⁷² Bir polis hər hansı bir şəxsin cinayət törətdiyinin şahidi olduqda, polisin, cinayətkarı müəyyən etməyə çalışmaq vəzifəsi vardır. Bunun edilməməsi polisin vəzifələrinin icra etməyinə mane olmasıdır.

⁷³ Dönmezer, **İhmal Suretiyle İcra Suçları**, s. 476.

⁷⁴ Vidal ve Magnol, **g.ə.**, s.100.

onun xilas olması üçün əlini və ya sudan çıxması üçün hər hansısa əşyani uzatmamaq qəsdən adam öldürmə cinayətinin qarışıq hərəkətsizliklə törədilməsidir.

Qarışıq hərəkətsizlik cinayətlərində cinayətkar nəticəyə özü səbəb olmasa da cinayətin meydana gəlməyinin qarşısını almamaq üçün heç bir şey etmir⁷⁵. Cinayət qanunu tərəfindən hərəkət formasında müəyyən edilmiş əməlin hərəkətsizliklə törədilməsidir.⁷⁶

Qarışıq hərəkətsizlik (*delictum commisionis per ommissionem*) ancaq təqsirləndirilən şəxs üzərinə qoyulmuş olan hər hansısa səbəbə görə tipə uyğun əməlin reallaşmasına mane olmaq vəzifəsi olduğu halda cinayət ola bilər.⁷⁷

4. Sərbəst hərəkətli və bağlı hərəkətli cinayətlər

Sərbəst hərəkətli cinayətlər dediyimiz zaman cinayət tərkiblərinin sadə forması nəzərdə tutulur. Hüquq ədəbiyyatında müzakirə olunan məsələ bu əməlin müəyyən olunmasında hər hansı bir hərəkətin edilməsi göstərilir, cinayət əməlinin dispozişiyasında əməl ümumi mənada qadağan edilir. Qanunda cinayətin reallaşmasında hərəkətin xüsusiyyətini göstərmədiyi cinayətlər sərbəst hərəkətli cinayətlərdir.⁷⁸

Bundan əlavə, cinayət qanunlarında cinayət əməlinin törədilməsi üçün spesifik hərəkətlər müəyyən edilir. AR CM-də bu xüsusiyyəti daşıyan maddələr ağırlaşdırıcı hal kimi qiymətləndirilir. Əməlin tətbiq edildiyi zaman onun ağır və ya xüsusilə ağır cinayət kimi dəyərləndirilməsinin xüsusi fərqi yoxdur. Qanunverici orqanın hərəkətin xüsusiyyətini müəyyən etdiyi bu cinayətlərə bağlı hərəkətli cinayətlər deyilir.⁷⁹

C. Nəticə elementi

Cinayət hüququ üçün baş verən hərəkətlərin bir nəticəsi olmalıdır. Fəqət digər elmlərdən fərqli olaraq, cinayət hüququnda nəticə fərqli mənə kəsb edir.

---

⁷⁵ Emin M. Artuk ve Ahmet Gökçen, **Ceza Hukuku Genel Hükümler**, B.13, Ankara: Adalet Yayınevi, 2019, s. 322.

⁷⁶ Özen, **g.ə.**, s. 239; Hakeri, **g.ə.**, s. 167.

⁷⁷ A. Gersenzon və b., **Cinayət Hüququ Ümumi Hissə**, tərc: A. Kərimov, X. Orucov, X. Xancanbəyov, Bakı: Azərnəşr, 1950, s. 124.

⁷⁸ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 283.

⁷⁹ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 283.

Təbiət elmlərində və ya kimya kimi mühəndislik tələb edən elmlərdə nəticənin sonunda faydalı bir dəyişiklik gözlənilir. Bu deyilənlərin əksinə cinayət hüququnda ya qadağan olunmuş, ya da arzu olunmayan/istənilməyən nəticə ilə qarşılaşırıq. Belə nəticə artıq bizi üzləşilən hadisəyə cinayət hüququ qiymət verməyə sövq edir. Yəni də tipə uyğun əməllə bağlı tərifdə nəticənin deyil, hərəkət anlayışının üstündə dayanılmışdır. Bir çox hüquqşünaslarında dəstəklədiyi kimi, nəticə “hərəkətdən” törəyir.⁸⁰ Cinayət qanunlarında olan bütün əməllər üçün nəticənin olması lazım deyil.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq bu anlayışı verə bilərik. Tipə uyğun əməl daxilində nəticə hüquq baxımından vacib olan və hərəkətlə meydana gələn, xarici aləmdə baş verən dəyişiklikdir.⁸¹ Xarici aləmdə ortaya çıxan insan hərəkətlərinə səbəbli əlaqə ilə bağlı olan dəyişiklikdir.⁸²

1. Nəticə baxımından cinayətin növləri

a) Maddi, formal və kəsik cinayətlər

Qanundakı əməlin başa çatması üçün nəticənin olması lazımdır. Əməlin cinayət olması üçün nəticə mövcudluğuna görə üç yerə ayrılır: Maddi, formal və kəsik cinayətlər.⁸³

Maddi cinayətlər elə cinayətlərdir ki, mütləq nəticə ilə bitməlidir.⁸⁴ Əgər nəticə olmasa, başa çatmayan cinayət sayılacaq. Cinayətin başa çatması üçün ictimai təhlükəli əməl başa çatmalıdır. Bütün qəsdən adam öldürmə cinayətləri maddi tərkibli cinayət əməlidir. Oğurluq maddi tərkibdir.

Formal cinayət⁸⁵ odur ki, hətta ictimai təhlükəli nəticə baş verməsə də, cinayət başa çatmış hesab olunur. Cinayətin reallaşması üçün sadəcə hərəkətin olması yetərli olan cinayətlər formal cinayətlərdir.⁸⁶ Quldurluq formal tərkibli cinayətdir. Maddi tərkibli cinayətlər həmişə cəhd mərhələsində qala biləcə-

⁸⁰ Erem, Danışman ve Artuk, **g.ə.**, s.265.

⁸¹ Dönmezer ve Erman, **g.ə.** s.97; Alacakaptan, **Suçun Unsurları**, s. 48.

⁸² Toroslu ve Toroslu, **g.ə.**, s. 141.

⁸³ Vidal ve Magnol, **g.ə.**, s.104; Səməndərov, **Cinayət Hüququ**, s. 174.

⁸⁴ Özen, **g.ə.**, s. 257; Koca ve Üzülmez, **g.ə.**, s. 128.

⁸⁵ Səməndərov, **Cinayət Hüququ**, s. 130.

⁸⁶ Hakeri, **g.ə.**, s. 174; Artuk ve Gökcen, **g.ə.**, s. 334; Koca ve Üzülmez, **g.ə.**, s. 127.

yinə qarşı formal cinayətlərdə cəhd sadəcə icra hərəkətinin hissələrə bölünməsi ilə mümkündür.⁸⁷

Kəsik cinayət odur ki, ictimai təhlükəli əməlin nəticəsinin baş verib-verməməsi önəm kəsb etmir. Bantitizmdə silahlı qrupların basqın etmək məqsədilə törətmək istədiyi əməl artıq başa çatmış əməl kimi səciyyələnir. Çünki ictimai təhlükəlilik dərəcəsi yüksəkdir. Formal cinayətin kəsikdən fərqi odur ki, formalda artıq hərəkət var, lakin kəsikdə hərəkət yoxdur.

Türk nəzəriyyəsində “kalkışma” cinayətlərinə də rast gəlmək mümkündür. Bu cinayətlər törədildiyi zaman təşəbbüs halında qalmasına baxmayaraq, təqsirləndirilən şəxs başa çatmış cinayətə görə cəzalandırılır.⁸⁸ İlhan Bulut, Alman nəzəriyyəsində kəsik nəticəli cinayətlərin (kupierte Erfolgsdelikte) olduğunu göstərir, misal olaraq oğurluq cinayətini qiymətləndirir.⁸⁹

b) Zərər və təhlükə cinayətləri

Cinayətin obyektinə göstərilən təsir baxımından cinayətlər zərər və təhlükə olaraq iki yerə ayrılır. Heç bir cinayət hüquq ədəbiyyatında nəticənin zərərlə yekunlaşmayacağı fikri ilə rastlaşmaq mümkün deyil. Zərər məfhumu İtalyan ədəbiyyatlarında bəzən danno, bəzən isə lesione olaraq ifadə edilir.⁹⁰ Fəqət İtalyan mənbələrdə iki fərqli termin istifadə edilməsinə baxmayaraq, anlayış baxımından fərqli heç bir şey yoxdur. Bununla yanaşı, cinayət hüquq nəzəriyyəsində zərərlə bağlı, eynilə təhlükə ilə bağlı ortaq bir qənaət yoxdur. Məs, “*Carrara zərəri bir haqqın pozuntusu kimi ifadə edir. Grispigni zərəri, bir əşyadan istifadənin imkansız olmağı və ya azalması deyər tərif edir*”.⁹¹ Məs, qəsdən adam öldürmə.

Qorunan hüquqi dəyərin ləğv edilməsi və ya azaldılması olduqda zərər cinayətləri, qorunan hüquqi dəyər təhdid olunmuş cinayətlər isə təhlükə cinayətləri adlandırılır.⁹²

---

⁸⁷ Artuk ve Gökçen, **g.ə.**, s. 335.

⁸⁸ Artuk ve Gökçen, **g.ə.**, s. 335; biza görə, bu cinayət növü Azərbaycan və Rus nəzəriyyəsində olan kəsik cinayətlərlə oxşarlıq təşkil etmir. Çünki Azərbaycan və Rus nəzəriyyəsində cinayətlər hazırlıq mərhələsində belə cəzalandırılır.

⁸⁹ İlhan BULUT, “Suçta Netice”, (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nəşr edilməmiş Doktor Tezi), Ankara s. 158.

⁹⁰ Kunter, **Maddi Unsurlar**, s. 117.

⁹¹ Kunter, **Maddi Unsurlar**, s. 117. Digər cinayət hüquq alimlərinin izahları üçün bax.

⁹² Toroslu ve Toroslu, **g.ə.**, s. 145.

Təhlükə cinayətləri hərəkət səbəbilə meydana gələn nəticənin cinayətin obyektinə baxımından bir zərər meydana gətirmə təhlükəsindən danışılır.⁹³ Təhlükə zərərli bir hadisənin ortaya çıxma ehtimalıdır.⁹⁴ Məs, sağlamlığa zərər vurma. Təhlükə cinayətlərinin nəzəriyyədə fərqli növləri mövcuddur, onlar arasında ən çox qəbul ediləni konkret və mücərrəd təhlükə cinayətləridir. Konkret təhlükə cinayəti dedikdə, cinayətin başa çatması üçün meydana gəlinməsinin araşdırılması və hakim təhlükənin konkret hadisədə reallaşmış-reallaşmadığını araşdırmaq məcburiyyətidir.⁹⁵ Cinayət qanunlarında bu tip cinayətlərlə rastlaşmaq daha asandır. Məsələn AR CM-in 288-ci maddəsini misal göstərə bilərik. Maddədə qeyd edilir: İşin və ya müvafiq materialların məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar hakimi, *habelə onun* yaxın qohumlarını öldürməklə, onların sağlamlıqlarına zərər vurmaqla, əmlakını məhv etməklə və ya əmlakını zədələməklə hədələmə cinayətdir. AR CM-in burada bizə göstərdiyi real (konkret) bir təhlükənin mövcudluğudur. Əgər bu konkret təhlükə olmasa, cinayət olmayacaqdır.⁹⁶

Müjərrəd təhlükə cinayətlərində isə cinayətin tipində müəyyən edilən hərəkətin törədilməsi kifayət olub, bu zaman obyekt üçün təhlükəliliyi araşdırmağa ehtiyac olmur.⁹⁷ Məs, TCK-nın 220-ci maddəsi (cinayət törətmək məqsədilə birlik qurmaq) və AR CM-in 217 (banditizm) və 218-ci (cinayətkar birlik (təşkilat) yaratma) maddələrini misal göstərmək olar.⁹⁸ Bu maddələr kontekstində müjərrədlikdən danışılmasının səbəbi hal-hazırda orda konkret bir təhlükənin olmaması və qarşısının alınmayacağı təqdirdə böyük fəsadlara səbəb olamasıdır.

Cinayətlərin obyektiv reallıqda əks olunması baxımından, zərər cinayətlərində ictimai təhlükəlilik dərəcəsi təhlükə cinayətlərindən daha çoxdur. Lakin təhlükə cinayətlərinin yönəldiyi obyektlərin mühafizəsi daha çox məcburi xarakter daşıyır.

⁹³ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 286.

⁹⁴ Pisapia, **g.ə.**, s. 58.

⁹⁵ Vesile Sonay Daragenli, Tehlike Suçları, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nəşr edilməmiş Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1998, s. 48.

⁹⁶ Bax: “**Tipə Uyğun Zarafat Qərarı**”

⁹⁷ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 289; Daragenli, **g.t.**, s. 48.

⁹⁸ Bu bəzərdə Türkiyə Ali Məhkəməsinin Qərarı üçün bax: İçel, **Ceza Hukuku**, s. 287-288.

c) Davam edən və uzanan cinayətlər

Türk cinayət hüquq nəzəriyyəsinə baxdığımız zaman hüquqşünasların davam edən cinayətləri nəticə elementi daxilində qiymətləndirildiyini görmək mümkün olsa da, bunun tam əksi olaraq uzanan cinayətlər bu başlıqda axtarılmır. Türk nəzəriyyəsi ümumi olaraq, uzanan cinayət cinayətlərin çoxluğu başlığında araşdırılır.

Davam edən cinayətdə şəxs bir deyil, bir neçə hərəkət edir, amma bu hərəkətlə bir vahid məqsədlə, təqsirin sadəcə bir forması ilə əhatə olunan cinayət hesab olunur. Davam edən cinayətlərdə əməlin hərəkətsizliklə törədilməsi mümkün olmur. Davam edən cinayətlə bağlı beş fərqli anlayış vardır: haqqın pozulması, haqqa təzyiq, davam edən cinayəti hərəkətsizliklə məhdudlaşdırən, qaydaçı və cüt qaydaçı anlayışlar.

Haqqın pozulması anlayışı barəsində ilk dəfə Carrara bəhs etmişdir. Bu anlayışa əsasən, hər an cinayət başa çata bilər və əməlin meydana gəldiyi zaman qanunun tətbiq edilməsi mütləqdir.⁹⁹ **Haqqa təzyiq anlayışı** tərəfdarlarından biri Campusdur. Onun fikirlərinə əsasən, cinayət tamamlandıqda təzyiq qalmayacağı üçün haqq əvvəlki halını alacaqdır.¹⁰⁰ **Davam edən cinayəti hərəkətsizliklə məhdudlaşdırən anlayışa** əsasən, davam edən cinayətlər özlüyündə hərəkətsizlikdən başqa bir şey deyildir.¹⁰¹ Göstərilən anlayışın tərəfdarları hesab edirlər ki, cinayət hərəkətsizliklə törədilir və zaman baxımından davam edir, cinayətin bitməsi isə hər an baş verə bilər. **Qaydaçı anlayışa** görə, bir cinayətin davam edən cinayət olub-olmamasını müəyyən etmək üçün qanundakı maddəyə baxmaq kifayət edəcəkdir. **Cüt qaydaçı anlayış** Leone tərəfindən irəli sürülmüşdür. Alim davam edən cinayətləri iki mərhələdə müəyyən edir: birinci müəyyən bir əməl ya nəyisə qadağan edir, ya da əmr edir, ikinci isə birinciyə riayət etdiyi zaman hüquqazidd halında sona çatmasını əmr edir.¹⁰²

Davam edən cinayətlərin nəzəriyyədəki anlayışı müzakirə mövzudur. Bu cinayətlərdə həm hərəkətin, həm də nəticənin və ya hüquqazidliyin davam etdiyini fikrini müdafiə edənlər vardır. Məs, Kunter və Özen həm hərəkətin,

---

⁹⁹ Luigi Majno, **Ceza Kanunu Şerhi**, Ankara: Sevinç Matbaası, C.1, 1977, s.23.

¹⁰⁰ Kunter, **Maddi Unsurlar**, s. 97.

¹⁰¹ Erem, Danişman və Artuk, **g.ə.**, s.350.

¹⁰² Erem, Danişman və Artuk, **g.ə.**, s.350-351.

həm də nəticənin davam etdiyini müdafiə edirlər.¹⁰³ Hafizoğulları/Özen hüquqazidliyin davam etdiyini müdafiə edir, onlara görə cinayətkarın iradəsi bitdiyi zaman davam edən cinayətlər tamamlanır.¹⁰⁴ Biz də Koca/Üzülmezin fikirlərinə qatılaraq hərəkətin davam etdiyini müdafiə edirik.¹⁰⁵

Azərbaycan hüquq sistemində davam edən və uzanan cinayətlər baxımından müzakirəyə səbəb olan məsələ həmin cinayətlərin başlanma və sona çatması vaxtı ilə bağlıdır. Bu məsələnin həlli üçün AR Konstitusiyaya Məhkəməsinə 2006-cı ildə norma nəzarəti qaydasında müraciət edilmişdir. Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarına baxdığımız zaman isə məsələyə tam şəkildə aydınlıq gətirildiyini demək mümkün deyildir. KM-nin qərarından bir hissəni sizlərlə bölüşürük:

*“Qəbul edilmiş ümumi fikrə görə uzanan cinayət əməlin törədilməsi ilə bitmir. Bu cinayət əməlləri yalnız başlayır və uzanaraq müəyyən müddət ərzində fasiləsiz törədilir. Davam edən cinayət isə zaman baxımından ara verməklə vahid niyyətlə əhatə olunan mütəmadi törədilən eyni cinayət əməllərindən ibarətdir. Belə bir nəzəri anlayışın mövcudluğu sözügedən cinayətlər üzrə müddətlərin axımının bu cinayətlərin başladığı deyil, bitdiyi andan hesablanmasına dair fikir ayrılığına səbəb olur”.*¹⁰⁶

AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin bu qərarına münasibətdə deyə bilərik ki, davam edən cinayətlərin törədilmə vaxtı axırncı hərəkətin icra edildiyi vaxt, uzanan cinayətlərdə isə birinci hərəkətin və ya hərəkətsizliyin edilmə anıdır.

D. Səbəbli əlaqə

Yuxarıda əməl və nəticədən danışıldı. Buna baxmayaraq bir cinayətin mövcudluğu üçün bu elementlərin bir-biri ilə birləşdirilməsi vacib şərtidir. Başqa sözlə desək, baş vermiş nəticə ilə əməl arasında bir əlaqələndirici olmalıdır. Gördüyümüz nəticənin meydana gəlməsində əməlin rolu olmalıdır.

¹⁰³ Kunter, **Maddi Unsurlar**, s. 96; Özen, **g.ə.**, s. 250.

¹⁰⁴ Hafizoğulları və Özen, **g.ə.**, s. 189.

¹⁰⁵ Koca və Üzülmez, **g.ə.**, s. 123.

¹⁰⁶ AR KM, Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosesual qanunvericiliyində əks olunan uzanan və davam edən cinayətlərlə bağlı Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 75-ci maddəsinin şərh olunmasına dair, Qərar, 27 dekabr 2006-cı il.

Beləliklə, səbəb əməl ilə nəticəni bir vəhdət halında bir-birinə bağlayan vacib bir prinsipdir.¹⁰⁷ Səbəbli əlaqə üçün bir suala cavab axtarmaq vacibdir: Görəsən bu əməl və ya əməllərlə sözügedən nəticə arasında səbəbli bir münasibət qəbul olunmalıdırmı? Bəzən elə əməllər ola bilər ki, nəticə ilə əməl arasında heç bir əlaqə olmasın. Məs, hava proqnozunun verilməsi zamanı yanlışlıq olur və balıqçılar tufanlı havada balıq tutmağa gedir. Tufanlı havaya tutulan balıqçılar dənizdə həlak olurlar. Bu zaman hava proqnozlarını deyən insana qarşı bir cinayət törədib deyə bilərikmi?

Səbəbli əlaqə ilə bağlı cinayət qanunları hər zaman bir norma təqdim etməyə bilər. Məs, bizim AR CM-də, StGB kimi, bunun əksi olaraq isə İtaliya Cinayət Məcələsində¹⁰⁸ səbəbli əlaqəyə tərif verilmişdir. Qanunvericilik sistemində səbəbli əlaqənin bir anlayışı olmaması bəzən ortada bir termin qarışıqlığı da meydana gətirir. Sevindirici hal kimi qiymətləndirə bilərik ki, hüquq ədəbiyyatımızda termin qarışıqlığı yoxdur. Bunun əksinə türk hüququnda termində fikir ayrılıqları hələ də öz aktuallığını qoruyur. Buna baxmayaraq, ən uyğun terminin səbəbli əlaqə bağlantısı olduğunu düşünürük.

Təəssüf ki, bu terminlə bağlı latın dilində konkret bir ifadə yoxdur. Başqa sözlə desək, Roma hüququnda səbəbli əlaqə ilə bağlı müəyyənləşdirici bir anlayışa rast gəlmək olmur. Daha çox xüsusi normaların içərisində bir səbəbli əlaqə axtarmağa çalışılmışdır.¹⁰⁹ Həyatda baş verən nəticələrin hansısa bir səbəblə şərtlənməsi isə ilk dəfə John Stuart Millin adı ilə bağlıdır.¹¹⁰ Millin 1843-cü ildə “A System of Logic, Ratiocinative and Inductive” (Məntiqin, Nisbiliyin və İnduktivliyin Sistemi) adlı əsərində “*Səbəb bir hadisədən məcburi və yetərli formada əvvəl gələn məqamdır*” deyə bəhs edilir. İngilis hüququndan sonra bu məsələ daha geniş formada alman cinayət hüquqşünasları tərəfindən araşdırılmışdır.

---

¹⁰⁷ Richard Honig, İlliyet Nazariyesinə Dair, tərc: Yavuz Abadan, **İÜHF**M, S.6, 1936, s.169.

¹⁰⁸ İtalya Cinayət Məcələsinin 40-cı maddəsinə görə, “qanunun cinayət saydığı zərər və ya təhlükə nəticəsini yaratmağa uyğun hərəkətsizliyi və ya hərəkəti olmayan şəxs cəzalandırılır”. Çetin Özek, “1997 Türk Ceza Yasası Tasarısı”na İlişkin Düşüncələr”, **İÜHF**M, C.56, S.1-4, 1998, s. 29.

¹⁰⁹ Sulhi Dönmezer, “Maddi Sebebiyyət Alakası”, **İÜHF**M, C.9, S. 1-2, 1949, s.90.

¹¹⁰ Erem, Danişman ve Artuk, **g.ə.**, s. 274.

1. Səbəbli əlaqə ilə bağlı nəzəriyyələr

Səbəbli əlaqə ilə bağlı ortaya qoyulmuş və özünə tərəfdar tapan üç aktual nəzəriyyə vardır. Bunlar şərtlərin bərabərliyi, təsiredici və uyğun səbəb nəzəriyyələridir ki, həmin nəzəriyyələrin daha da detallandırılmış formaları mövcuddur. Biz isə bu nəzəriyyələrdən ən təməllərini qeyd etməklə kifayətləndik.

2. Şərtlərin bərabərliyi nəzəriyyəsi

Latınca *Conditio sine qua non* və Almanca *Bedingungs öder Aequivalenztheorie* olaraq adlandırılan nəzəriyyədir. Mənşəyi Mİllədən başlayan bu nəzəriyyə daha sonra Von Buri tərəfindən (*Beitrage zur Theorie des Strafrechts*) cinayət hüququna gətirilmişdir. Daha sonralar bu nəzəriyyə özünə Almaniya, Fransa, İtalya və Türkiyədə geniş tərəfdarlar tapmağa başlamışdır.¹¹¹

Terminin latınca ifadəsini tərcümə etsək, “*olmasaydı olmazdı*” fikri ortaya çıxır. Şərt nəzəriyyəsinin bizim qarşımıza qoyduğu əsas məsələ “əgər göstərilən hərəkətlərdən hər hansısa biri olmasaydı cinayət əməli olmayacaqdı” ifadəsidir. Beləliklə, bu nəzəriyyənin tərəfdarları artıq baş vermiş hadisədəki bütün elementləri dəyərləndirməyə başlayırlar. Bu mənada hər bir şərt, eyni əhəmiyyətə malikdir.¹¹² Tərədilmiş hadisədəki elementlərlə şərtlər arasında bir fərq olduğunu bizə göstəririlər. Hər şərtin nəticə üçün zəruri olduğunu bildirirlər.¹¹³

Şərt nəzəriyyəsinin tərifini vermək istəsək: nəticənin olması üçün birdən çox şərt lazımdırsa, bu şərtlərdən hər biri nəticəni meydana gətirmək üçün zəruridir¹¹⁴ və bu şərtlərdən biri olmasa nəticə də olmayacaqdır.¹¹⁵

Hər hansı bir qəsdə müəyyən etmək üçün lazım olan amil ya müsbət, ya da mənfi ola bilər. Millin qeyd etdiyi kimi, “başlanğıcı olan hər bir fakt və ya fenomen dəyişkən olaraq başqa bir müsbət fakt olmaması şərti ilə müəyyən bir müsbət fakt birləşməsi olduqda ortaya çıxır ... Səbəb ... birlikdə alınan

¹¹¹ Bu nəzəriyyənin tərəfdarlarında Azərbaycanda da rast gəlmək mümkündür. Məs, İsfəndiyar Ağayev, *Causal link between socially dangerous act and socially dangerous consequences*, **Qanun**, S. 5, 2015, s. 29-33.

¹¹² Heinrich, **Ceza Hukuku I**, s. 130.

¹¹³ Kunter, **Maddi Unsurlar**, s.149; Erem, Danışman ve Artuk, **g.ə.**, s.275.

¹¹⁴ Dönmezer, **Sebebiyet**, s. 97; Kunter, **Maddi Unsurlar**, s.149; Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s.190.

¹¹⁵ Honig, **g.m.**, s.170; Dönmezer, **Sebebiyet**, s. 97; Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 190.

müsbət və mənfi şərtlərin birləşməsidir ... Ürəyə atılan güllələr heç vaxt özləri öldürmür. Qurbanın ölümü üçün kifayət olan bir sıra şərtləri yerinə yetirmək üçün zəruridir: qurbanın güllə keçirməyən zirehi yoxdur; səhv bir yerdə səhv zamanda uçan böyük quşlar yox idi; qurban güllə dəyməzdən əvvəl böyük bir huni tərəfindən udulmadı; Marslılar yerə enib gülləni dayandırmadılar və s. Hətta Mill bunların hamısı ilə razılaşıır: “mənfi şərtlərlə əlaqədar olaraq ... xüsusi bir siyahının ümumiyyətlə çox açıq olacağını düşünür ...”¹¹⁶

Bu nəzəriyyəni izah etmək üçün ən yaxşısı nəzəriyyənin tərəfdarlarından biri olan von Lisztin məşhur qayıqçı misalını verməkdir. Bir şəxs bir qayıqçıyı ağır bir formada yaralayır. Fəqət qayıqçı, yara onu öldürmədən əvvəl çıxan fırtına səbəbilə qayığın aşması ilə boğularaq ölür.¹¹⁷

Bu əməli tövsif etdiyimiz zaman cinayətkarın motivinə görə dəyişəcəkdir. Əgər cinayətkar öldürmək niyyətində idisə, bu zaman qəsdən adam öldürməyə cəhddir. Sadəcə məqsəd yaralamaqdırsa, qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma kimi qiymətləndirmək lazımdır. Amma bu əməli Von Liszt bu formada qiymətləndirmir. Onun fikrinə və şərt nəzəriyyəsinə əsasən, bu əməl qəsdən adam öldürmədir. Çünki əgər qayıqçı yaralı olmasa idi, o fırtınadan öz peşəkarlığı ilə qurtula bilərdi. Başqa bir izah versək, əgər qayıqçı yaralı olmasaydı, ölməyəcəkdə. Bu səbəbdən də cinayətkarın törətdiyi əməl qəsdən adam öldürmə olmalıdır fikrindədir.

Bundan başqa, məşhur italyan cinayət hüquqşünası Antolisei bu misalı verir: “Bir xəstə təzə sağalmışdır. Həkim onun açıq havaya çıxmasına icazə verir. Xəstə yolda maşın qəzasında həyatını itirir”.¹¹⁸ Əgər şərt nəzəriyyəsi ilə bu məsələyə baxsaq, burada həkimi, ölənlə yolda qarşılaşıb onu ləngidən bütün şəxsləri və nəhayət avtomobilin sürücüsünü cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək lazımdır.

---

¹¹⁶ Michael S. Moore, **Causation and Responsibility**, Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 478-479.

¹¹⁷ Franz Von Liszt, **Traité de droit pénal allemand**, 17.b. Tərc: Lobstein, Paris 1913, s.187, zkn: Dönmezer, **Sebebiyyət**, s. 99-100; Kunter, **Maddi Unsurlar**, s.150; Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s.192.

¹¹⁸ Kunter, **Maddi Unsurlar**, s.155. Bu nəzəriyyənin tənqidi ilə bağlı daha detallı fikirlər üçün bxn: Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 192-195.

3. Təsiredici səbəb nəzəriyyəsi

Bu nəzəriyyənin əsas vurğuladığı məsələ vasitə ilə səbəb arasında fərqi ortaya qoymaqdır. Əgər hadisənin baş verməsi üçün əlaqəli olan hadisələrin hansının səbəb, hansının vasitə olduğunu müəyyən edə bilsək, o zaman artıq biz əməl üçün hansı hadisənin səbəb təşkil edəcəyini müəyyən edə biləcəyik. Bu sayədə də artıq məsuliyyətin hansı səbəbdən yarandığını rahatlıqla müəyyən etmək mümkün olacaqdır.

Bu nəzəriyyənin ən böyük müdafiəçisi Kohlerdir. Kohler nəticənin meydana gəlməsi üçün bütün şərtlərin vacib olduğunu qəbul edir, amma onları xüsusiyyət və təsirlilik bərdə fərqləndirir ki, həmin şərtlərdən sadəcə biri təsiredici səbəb, digərləri şərtlərdir.¹¹⁹ Verdiyi ən məşhur nümunə isə toxum misalıdır. Torpağa toxumun əkilməsi və bəhər verənə kimi keçən müddət, torpağın, şumlanması, sulanması, gübrələnməsi və s. hamısı lazımdır. Burada əsas səbəb isə toxumun torpağa əkilməsidir. Qalanlar sadəcə şərtidir.

Nəzəriyyənin tənqidə açıq hissəsi və ya nəzəriyyədəki boşluq ondan ibarətdir ki, şərtlərlə səbəb arasında olan fərqlər dəqiq olaraq göstərilməmişdir. Beləliklə, cinayətdə vasitə kimi istifadə edilənlər cinayət məsuliyyətinə cəlb olunacaq və cinayəti törədən əsas subyekt kənarında qalacaqdır. Məsələn, A və B birlikdə silahdan istifadə etmək üçün hədəf qoyurlar. A hədəfin arxasına bir nəfəri gizlədib və B-nin atəş açaraq hədəfin arxasındakı adamı öldürməsinə istəyir. Nəticə də B hədəfi vurur və hədəfin arxasında olan adamı öldürür. Əgər təsiredici səbəb nəzəriyyəsinə əsaslansaq, biz sadəcə B-ni cinayət məsuliyyətinə cəlb edəcəyik, A isə bu əməldən özünü tam olaraq kənarında saxlayacaq. Belə olduqda bu nəzəriyyənin boşluqları özü ilə birgə iradları da gətirəcəkdir.

4. Uyğun səbəb nəzəriyyəsi

Uyğun səbəb nəzəriyyəsinin əsası Almaniyada Von Bar tərəfindən qoyulmuş, sonradan detallı şəkildə Von Kries tərəfindən araşdırılmış və dünyada geniş tərəfdar tapmışdır.¹²⁰

¹¹⁹ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 293.

¹²⁰ Dönezer və Erman, **g.ə.**, s. 204; bu deyilənlərdən fərqli olaraq bu nəzəriyyənin əsasının Romagnosi tərəfindən qoyulduğu da qeyd edilir bax: Kunter, **Maddi Unsurlar**, s.157.

Uyğun səbəb nəzəriyyəsinin təməlini *id quad plerumque accidit*, yəni *çoxluqla meydana gələn şey* təşkil edir. Kriesin fikrinə əsasən, nəticənin meydana gəlməsi üçün əlverişli olan hərəkət cinayət nəzəriyyəsi daxilində səbəb hesab edilə bilər.¹²¹ Müəllif uyğun səbəb üçün iki şərtin olmasını axtarır. Bunlardan birincisi, mübahisələndirilən hadisənin, zərərli nəticənin mütləq olması, ikincisi isə, həmin hadisənin nəticəsinin reallaşması ehtimalının artmış olmasıdır.¹²² Fikirlərimizi izah etmək üçün Kriesin verdiyi misala baxmaq düzgün olacaqdır. Bir faytonçu bir sənişini apardığı zaman yatır və ya sərxoşdur. Bu səbəblə də o, yolunu azır və daha sonra sənişin ildırım vurulmasından ölür. Şərt nəzəriyyəsinə görə, burada səbəbli əlaqə vardır və faytonçu günahkardır. Ancaq bu formadakı hadisələrdə nəticə ilə səbəb arasında bir əlaqə qurmaq mümkün deyildir. Lakin bu misalı bir az dəyişdirsək, faytonçunun yatması nəticəsində fayton aşır və sənişin ölür. Artıq bu zaman bir səbəbli əlaqə mövcuddur deyə bilərik. İlk hissədə ildırımın sənişini vurması bir təsadüf ola bilər, amma faytonçunun yatması fatonun aşağı bilmə ehtimalını bizə təqdim edir.¹²³

Göründüyü kimi, bu nəzəriyyənin əsasını ehtimal təşkil edir. Bu zaman məhkəmələrin üzərinə düşən vəzifə təsadüflə ehtimalın arasındakı fərqi müəyyən etmək olacaqdır. Bunun üçün də bu nəzəriyyənin tərəfdarları bir neçə fikir təqdim ediblər. Subyektiv ehtimal, Kriesə görə, hərəkət zamanı bildiyi və bilməli olmadığı hallar nəzərə alınmalıdır.¹²⁴ Obyektiv ehtimalda isə Thona görə, normal, sadə bir adam tərəfindən bilinən şərtlər nəzərə alınacaqdır.¹²⁵ Son olaraq isə qarışıq ehtimala tərəf olan Traeger və Von Hippel isə hakim qərarın əsaslandırılmadan əvvəl həm təqsirləndirilən şəxs tərəfindən bilinən, həm də təcrübəli bir şəxs tərəfindən də bilinən şərt nəticə üçün səbəb təşkil edə bilər fikrini mənimsəyiblər.¹²⁶

Bu nəzəriyyə müəlliflər tərəfindən qabaqcadan görmə ünsürünün üzərində qurulması baxımından tənqid edilir. Çünki bu zaman səbəbli əlaqə ilə ehtiyat-

---

¹²¹ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 294.

¹²² Fikret Eren, **Sorumluluk Hukuku Açısından Uygun İlliyet Bağ Teorisi**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1975, s. 62.

¹²³ Johann Adolf von Kries, **Über den Begriff der objektiven Möglichkeit und einige Anwendungen desselben**, 1888, s. 201-202 zikr: Eren, **g.ə.**, s. 63-64.

¹²⁴ Eren, **g.ə.**, s.65.

¹²⁵ Kunter, **Maddi Unsurlar**, s.158.

¹²⁶ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 206.

sızlıq anlayışları arasında bir qarışıqlıq meydana çıxır. Səbəbli əlaqə bu qədər genişlənərək məsuliyyət anlayışına yaxınlaşmağa başlayır.¹²⁷

Uyğun səbəb nəzəriyyəsi tənqidlərdən sonra inkişaf etdirilərək qarışıq uyğun səbəb nəzəriyyəsi ortaya çıxarılmışdır. İtaliyada Azzali, Türkiyədə Dönmezer, Erman və İçel tərəfindən müdafiə edilən nəzəriyyədir. Müəlliflər nəzəriyyəni bu formada izah edirlər: hərəkətdən sonra ortaya çıxan nəticənin, bu hərəkətlə meydana gəlib-gəlməməsini araşdırılmalı olan bir anlayış səbəbli əlaqədir.¹²⁸ Burada qiymətləndirən şəxs hakim olacaqdır. Bu zaman öz təhsili və təcrübəsinə əsaslanaraq öz qiymətləndirmə meyarını müəyyən edəcəkdir. Eynilə təqsirləndirilən şəxsin də buradakı qiymətləndirmə və ya qavraması diqqətə alınacaqdır. Səbəbli əlaqə ilə bağlı məsələdə bizim də qənaətimiz bu nəzəriyyənin istifadə edilməsinin tərəfdarı olduğumuzdur.

5. Hüquqi önəm nəzəriyyəsi

Bu nəzəriyyənin əsası Almaniyada Ludwing və Müller tərəfindən qoyulmuş və əsaslı formada Mezger və Ranieri tərəfindən müdafiə edilərək tipə uyğun şərt deyər adlandırılmışdır.

Bu nəzəriyyəyə əsasən, səbəbli əlaqəni müəyyən etmək üçün sadəcə cinayət hüququnun əsaslarına və məqsədlərinə cavab verilməlidir. Belə olduğu halda digər elm sahələrindəki səbəb anlayışı ilə deyil, cinayət hüququ baxımından səbəb anlayışını istifadə edərək səbəbli əlaqəni müəyyən etmək lazımdır.¹²⁹ Cinayət hüququ baxımından səbəb dedikdə, bu zaman sadəcə hərəkətlə nəticə arasında səbəbli əlaqənin olması kifayət etmir, eyni zamanda hüquqi bir önəm daşmalı və tənzimlənmiş olan tipə uyğun bir hərəkət olmalıdır.

Bu nəzəriyyənin tənqid olunan bir neçə tərəfi vardır. İlk olaraq onu qeyd etmək lazımdır ki, bu nəzəriyyə çox qarışıqdır. Eyni zamanda, bu nəzəriyyəni cinayət hüququ üzərində qurmağa çalışırlar. Fəqət səbəbli əlaqə ilə bağlı olan nəzəriyyə sadəcə bir hüquq sisteminə aid olmamalıdır, ümumi olaraq bütün hüquq sahələrini əhatə etməlidir. Ən böyük tənqid edilən məsələ isə bu nəzəriyyədə hər tipə uyğun əməl üçün ayrıca bir səbəbli əlaqə olmasının

¹²⁷ Erem, Danişman ve Artuk, **g.ə.**, s. 280.

¹²⁸ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 223; İçel, **Ceza Hukuku**, s. 297.

¹²⁹ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 218.

axtarılmasıdır. Bu da artıq hər cinayət problemi üçün ayrıca səbəbli əlaqə məhfumu axtarmalı olacağımız mənasına gələcək deməkdir. Məs, İtalyan Cinayət Məcəlləsində səbəbli əlaqə məsələsi ümumi hissədə həll edilmişdir ki, artıq xüsusi hissədə səbəbli əlaqə məsələsinə baxmağa ehtiyac yoxdur.¹³⁰

6. Səbəbli əlaqə üçün müəyyən edilən meyar

Yuxarıda əsas səbəbli əlaqə nəzəriyyələrini sizlərə təqdim etdik. Hər bir ölkə öz hüquq sistemində bu nəzəriyyədən birinə əsaslanaraq hərəkətlə nəticə arasındakı əlaqəni müəyyən edəcəkdir. Lakin buna baxmayaraq, səbəbli əlaqə üçün konkret olaraq meyar müəyyən edilməlidir ki, bu meyar sayəsində də məhkəmələr və digər hüquq mühafizə orqanları səbəbli əlaqəni müəyyən edə bilsinlər. Rus hüquqşünasların istifadə etdiyi meyarı təqdim edəcəyik

İlk olaraq müəyyən edilməli məsələ tipə uyğun əməlin müəyyən qayda və ya təlimatları pozmasıdır. Məs, maşın qəzası baş vermişdir. Piyadanın həyatını dəyişdirədiyi üçün sürücünü həbs etmək olmaz. İlk olaraq müəyyən etmək lazımdır ki, bu hadisə sürücünün hər hansı bir yol hərəkəti qaydasını pozması nəticəsindən yaranıbmi?

İkinci olaraq isə səbəb və nəticə kimi qəbul etdiyimiz hadisələrin ardıcılığını müəyyən etmək lazımdır. Bu meyar bizə onu deyir ki, nəticənin baş verməsi üçün səbəbli əlaqə olmalıdır. Ardıcılıq baxımından öncə səbəbli əlaqə, sonra isə nəticə olmalıdır. Məs, aparılan kofenin içinə zəhər töküüb şəxsə təqdim edirsən. Şəxs ölür. Amma sonra məlum olur ki, ölüm səbəbi zəhərlənmədən olmamışdır.

Son olaraq isə təqsirləndirilən şəxsə yönəldilən cinayət əməlinə nəticənin meydana gəlməsində zəruri şərt səbəbli əlaqədir. Məhkəmədə təqsirləndirilən şəxsin cinayəti törətdiyini sübut etmək istəyən ittiham zəruridir ki, əməldəki səbəbli əlaqəni sübut etsin.¹³¹

Səbəbli əlaqə ilə bağlı Anqlo-sakson sistemlərində Alman hüququnda olduğu kimi şərt nəzəriyyəsi istifadə edilir. Fəqət şərt nəzəriyyəsinə əlavə olaraq obyektiv bir şərt axtarılır. Bu mərhələdə Almaniya, Kanada və Amerika məhkəmələrindən nümunələr təqdim edilmişdir.

---

¹³⁰ Kunter, **Maddi Unsurlar**, s.172.

¹³¹ Naumov, **g.ə.**, s.197-198. Kriteriyalar ifadə etmək üçün fərqləndirilmiş olan hissə göstərilən səhifələrdən əlavə edilmişdir.

Almaniyanın **2 StR 549/89, BGHSt 37, 106** (6 İyul 1990) Dəri Spreyi Qərarı¹³².

W-GmbH firması bir sıra ayaqqabı və dəri qulluq məhsulları istehsalı ilə məşğul olurd. Daha sonra bu dərilərin qulluğu üçün spreylər də istehsal etməyə başladı. 1980-ci ilin son baharında bu məhsullarla bağlı sıxıntılar ortaya çıxmağa başladı. Bu sıxıntılar daha sonra sağlamlıqla bağlı problemlərə yol açdı. Bu problemlər daha çox nəfəs almaqda çətinlik, öskürək, qusma, titrəmə və qızdırma ilə özünü göstərməyə başladı. Məhsulları istifadə edən şəxslər tibbi müalicə alır və xəstəxanada qalmalı olurdular.

Problem illərlə artdığı üçün 12 may 1981-ci ildə firma idarəsi iclas keçirdi. İclasda təqdim olunan rəydə istehsalın dayandırılması, məhsulların geri çağırılması və “həqiqi bir məhsul qüsuru” və ya “sübut edilən bir istifadə edən riski” aşkarlandığı hallarda zərərin ödənilməsi təklif edildi. Amma idarədə eyni vəzifədə olan üç nəfərdən biri məhsulların geri çağırılması və məhdud formada istehsala davam edilməsi fikrini təklif etdi.

İdarə heyətinin mühakimə edilməsi nəticəsi hərəkətsizliklə yaralamadan cərimə və azadlıqdan məhrum edilmə cəzaları tətbiq edildi.

Ali Məhkəmədə mövzu qiymətləndirildiyi zaman səbəbli əlaqə üçün obyektiv şərt olaraq digər iki idarə heyəti üzvünün bu qərara yetərincə etiraz etməmələri göstərilmişdir.

Kanada Ali Məhkəməsinin **R. v. Maybin** qərarı (18 May 2012)¹³³.

Axşam saatlarında işləyən bir barda şübhəli T və M zərər çəkmiş şəxsin üzünə və başına dəfələrlə yumruq vururlar. Sonda zərər çəkmiş şəxsi huşsuz hala gətirən bir zərbə T tərəfindən vurulur. Saniyələr içində hadisə yerinə gələn baş mühafizəçi də zərər çəkmiş şəxsin başına vurur. Ekspertiza hansı zərbələrin ölümə səbəb olduğunu müəyyən edə bilmir. Nəticə olaraq mühakimə zamanı hakim şübhəli qardaşları və bar mühafizəçiyə bəraət hökmü verir.

Apellyasiya Məhkəməsi şübhəlinin ölümünə zərbələrin səbəb olduğunda həmfikiridir – “ancaq” əməllər olmasaydı, zərər çəkmiş şəxs ölməyəcəkdi. Bundan başqa, Apellyasiya Məhkəməsi çoxluğu, sonradan hadisəyə daxil olan şəxsin səbəb olduğu zərər riskinin şübhəli tərəfindən qabaqcadan görülən ola

¹³² Markus D. Dubber, and Tatjana Hörnle, **Criminal Law A Comparative Approach**, B.1, Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 293-298.

¹³³ SCC, R. v. Maybin, 18. Mayıs 2012 tarixli, 2012 SCC 24, [2012] 2 SCR 30 sayılı, qərar.

biləcəyi nəticəsinə gəldi. Muxalif rəy yazan hakim, bu fikirlə razılaşmadı və müstəqil olaraq hərəkət edən üçüncü tərəfin (mühafizəçinin) qəsdlə törədilmiş əməlinin hüquqi səbəbinin ortadan qalxdığı nəticəsini müdafiə etdi.

Ali Məhkəmə Apellyasiya qərarını olduğu kimi saxladı. Məhkəməyə görə, aşağı instansiya məhkəmələri şübhəlinin əməlləri ilə ölüm arasındakı əxlaqi əlaqə məsələsini müzakirə edir. Burada Məhkəmə üç şəxsi də təqsirləndirilən qismində mühakimə etdi. Hər üç şəxsi də təqsirli hesab etdi (§ 60).

Yuxarıdakı məhkəmə qərarının təməlləri alternativ məsuliyyət anlayışına əsaslanır. Bu anlayış ilk dəfə Summer v. Tice qərarında müzakirə edilmişdir.¹³⁴

Bələdçinin müşahidəsində Tice və Simonson 20 noyabr 1945-ci il tarixində ov tufəngi ilə bildirçin ovuna gedirlər. Mühafizəçi ovdan əvvəl bütün təlimatları izah etmiş, ova atəş açmaq üçün “sıra gözləməyin” vacib olduğunu bildirmişdir. Bələdçi şübhəliyə qarşısında təpəyə çıxır, beləliklə ovçular üçbucaq halını alır. Bundan başqa, aralarında 75 metr məsafə vardır. Bələdçinin başının üstündən uçan quşa hər iki şübhəli atəş açır. Beləliklə, ovçular bələdçini biri gözündən, o biri dodağından vurur.

Aşağı instansiya məhkəmələri qərarlarında yaralanma ilə bağlı ovçuların məsuliyyətinin olmadığı qərarını verir. Məsələn Ali Məhkəmədə dəyərləndirilir. Məhkəmə aşağı instansiya məhkəməsinin hər bir şübhəli üçün davranışın hərəkətsizliyi baxımından standartların altın düşdüyünə (yəni hər iki şəxsinə ehtiyatsızlıqla) və şikayətçinin davranışının yaralanmağa təsir etmədiyinə dair qərar verdi. Hər iki şübhəli də ehtiyatsızlıqla cinayət törətdiyi üçün alternativ məsuliyyət nəzəriyyəsini ortaya qoydu.

---

¹³⁴ Supreme Court of California, Summer v. Tice, 17 Kasım 1948 tarixli, 33 Cal.2d 80 sayılı, qərar.

III. HÜQUQAZİDLİK

A. Anlayış

Hüquqazidlik termini türk və xarici ədəbiyyatlara baxdığımız zaman Azərbaycan dilli ədəbiyyatda və hətta qanunlarda çox az rastlanılan termindir. Hüquqazidlik termini əvəzinə çoxluqla qanunazidlik (qanunsuz) terminindən istifadə edilir. Buna baxmayaraq, qanunazidlik termini xarici ədəbiyyatdakı mənanı özündə əks etdirmir və daha dar anlayışdır. Azərbaycan hüququnda qanunazidd termini sadəcə qeyd edildiyi qanunvericilik aktını nəzərdə tutur, bir növ öz daxilində ziddlik axtarır. Hüquqazidlik termininin istifadəsinin vacibliyi aşağıda geniş şəkildə araşdırılmışdır.

Hüquqazidlik elementinin cinayət tərkiblərinin arasına daxil olmasının əsası Klassik Cinayət Hüququ məktəbinə əsaslanır. Belə ki, İmmanuel Kant tərəfindən cinayətin ümumi nəzəriyyəsinə daxil edilmişdir və bundan sonra cinayət hüquqazidd təqsirli əməl olaraq üç tərkiblə adlandırılmağa başlamışdır¹³⁵.

Kantın bu əsaslandırmasından sonra artıq cinayət hüququ nəzəriyyəsində hüquqazidliyin cinayət tərkibinə daxil edilib-edilməməsi barədə müzakirələr başlamışdır. Hüquqazidlik anlayışını ilk sistemləşdirən italyan yazar Roccodur. Bu anlayışın cinayətin tərkibinə daxil edilib-edilməməsini ilk müzakirə edənlər Liszt, Hippel və Mezgerdir, lakin 18-ci əsrdə hüquqazidliyi cinayət tərkibinə daxil edən ilk yazarlar arasında Böhmer də vardır.¹³⁶ Müasir dövrdə dünyada üçlü və dördlü bölgü istifadə edildiyi zaman mütləq onlar arasında hüquqazidlik elementi olur.

Xülasə olaraq, hüquqazidlik tipə uyğun və təqsirli olan əməllə hüquq arasındakı ziddiyyətdə olmaqdır.¹³⁷ Eyni zamanda, bir əməlin hüquqa zidd və ya uyğun olmasını pozitiv hüquqda axtarmağa ehtiyac yoxdur. Kunterə görə,

¹³⁵ Özgür Küçüktaşdemir, "Aydınlanma və Ceza Hukuku", **TBBD**, S.113, 2014, s. 80; İ.Kant bu fikirləri "Əxlaq Metafizikasının Esaslandırılması" əsərində izah etmişdir.

¹³⁶ Özge Sırma, "Ceza Hukukunda Hukuka Aykırılıq", **FASİKÜL**, S.29, Nisan 2012, s. 15.

¹³⁷ Alacakaptan, **Suçun Unsurları**, s. 95; Yener Ünver, "Türk Ceza Kanunu'ndaki Hukuka Uygunluk Nedenleri", **1. Türkiye-Azerbaycan Hukuk Sempozyumu**, ed: Yener Ünver, İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları, 2011, s.51.

“hüquqazidlik o qədər təbii bir tərkibdir ki, Florianın dediyi kimi qanunverici orqan nə ümumi hissədə, nə də xüsusi hissədə onu izah etməyə belə ehtiyac görməmişdir”¹³⁸.

B. Hüquqazidlik tərkibinin müstəqil olması problemi

Hüquqazidlik tərkibini müstəqil bir tərkib olaraq görməyən yazarlar onu fərqli tərkiblər daxilində və ya Azərbaycan hüquq sistemi kimi ayrıca dəyərləndirən hüquq düşüncələri vardır.¹³⁹ Problemi araşdırmaq üçün cinayət tərkibinin dördlü bölgüsündən istifadə edilməsi daha detallı nəticə əldə etməyə kömək edəcəkdir. Beləliklə, hüquqazidliyin qanuni tərkib (tipiklik), maddi tərkib (əməl tərkibi), təqsirlilik daxilində və cinayətin xüsusiyyəti kimi fərqləndirilməsi müzakirə edilmişdir.

Hüquqazidliyi tipiklik tərkibi daxilində hesab edən yazarlara görə, əgər bir əməl qanundakı anlayışa uyğun gəliyə, bu cinayət əməli öz daxilində hüquqa uyğun səbəblər əhatə etmir, əks halda belə bir hüququayğunluq səbəbi olan cinayət əməli, qanundakı anlayışla eynilik təşkil etməyəcəkdir.¹⁴⁰ Bu yazarların fikirləri tənqid edilmişdir. Ümumi olaraq, hüquqazidlik dediyimiz zaman, yalnız cinayət hüququ dairəsində deyil, bütün hüquq sahələrini əhatə edən hüquqazidlik nəzərə alınmalıdır. Tipiklik hüquqazidliyin ilk etapidir, yalnız əgər bir hüquqa uyğunluq səbəbi varsa, bu qayda keçərli deyildir.¹⁴¹

Hüquqazidliyi maddi tərkib daxilində hesab edən yazarlar, əməllə cinayəti bir olaraq görürlər. Əməl əsasən cinayət hüququna zidd olan əməldir və əməl hüquqazidd olmadıqda, cinayətin maddi tərkibinin ortaya çıxdığı qəbul edilir.¹⁴²

Yuxarıdakı fikirlərə qarşı qeyd etməliyik ki, maddi tərkibə hüquqazidlik daxil edilirsə, bununla yanaşı təqsir elementi də əlavə edilə bilər. Bu zaman da maddi tərkibin əhatəsi genişləndirilmiş olur. Bir tərkib digərinə daxildirsə, onlardan birinin olmaması avtomatik digərinin də mövcudluğunu istisna

---

¹³⁸ Erem, Artuk və Danışman, **g.ə.**, s. 61.

¹³⁹ Dönmezer və Erman, **g.ə.**, s. 233; İçel, **Ceza Hukuku**, s. 310.

¹⁴⁰ Dönmezer və Erman, **g.ə.**, s. 233.

¹⁴¹ Heinrich, **Ceza Hukuku I**, s. 200.

¹⁴² İçel, **Ceza Hukuku**, s. 311.

edir.¹⁴³ Əməlin mövcud olması, onun həmişə hüquqazidd olması demək deyil, amma əksi halın olması mümkündür. Çünki cinayətin mövcudluğunu araşdırdığımız zaman ikinci olaraq hüquqazidliyə baxırıq. Məs, bir evi qəsdən məhv etmək cinayətdir (burada əməl var), amma ev sahibinin icazəsi (razılığı) varsa, cinayət artıq yoxdur (hüquqazidlik aradan qalxmışdır).

Hüquqazidliyi təqsirlilik tərkibinin daxilində qəbul edən yazarlar da vardır. Bu fikri daha çox İradəvi cinayət hüququ anlayışının (Willensstrafrecht) tərəfdarları olanlar müdafiə edir. Onlara görə, tipə uyğun əməl və hüquqazidlik təqsirli iradəyə çatmaq üçün sadəcə bir pilləkən rolunu oynayır.¹⁴⁴ Bu fikri tənqid edərək, cinayət hüquq qabiliyyəti olmayan şəxslərin etdikləri hərəkətlərin hansının hüquqa uyğun və ya zidd olduğunu dərk etmək qabiliyyətinin olmadığı deyilir.

Yuxarıda qeyd edilənləri ümumiləşdirərək bildirmək istəyirik ki, cinayət hüququnun üçlü bölgüsü daxilində hüquqazidliyin yeri cinayətin meydana gəlməsi üçün zəruri şərt olmuşdur. Hüquqazidlik cinayət hüquqi mənasında üçlü tərkib daxilində obyektiv hüquqazidlik olaraq qiymətləndirilməlidir.¹⁴⁵

Rusiya və bizim cinayət hüquq sistemimizdə hüquqazidlik cinayətin əlaməti kimi qiymətləndirilir. Yazarlara görə, hüquqazidlik əməli cinayət qanunu ilə qadağan edən cinayət kimi səciyələndirilir və beləliklə, hüquqazidlik hüquq analogiyasının tətbiqini qadağan edir.¹⁴⁶ Bu fikirlər də tənqiddə açıqdır, çünki hüquqazidliyi izah etmək üçün qanunilik prinsipi və hüququn analogiyasından istifadə edilmişdir. Hüquqazidlik üçün belə fikirlərə heç də ehtiyac yoxdur, anlayış üçün sadə və açıq olmaq kifayətdir.

Fikrimizə, hüquqazidlik cinayət tərkibinin müstəqil bir tərkibidir. Hər gün dünyada baş verən cinayətlər tipə uyğun, hüquqazidd və təqsirli olaraq törədilmədikdə, ortada bir cinayətin olduğunu deməyimiz mümkün olmur.

¹⁴³ Alacakaptan, **Suçun Unsurları**, s. 97.

¹⁴⁴ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s.235.

¹⁴⁵ Tuğrul Katoğlu, **Ceza Hukukunda Hukuka Aykırılık**, Ankara: Seçkin, 2003, s. 130. Termin olaraq obyektiv hüquqazidlik dedikdə, əməl ilə norma arasında olan qarşı durma, belə bir qarşı durma ilə də hüquqi dəyəərə zərər yetirilməsi və ya təhlükəyə atılması nəzərdə tutulur.

¹⁴⁶ Naumov, **g.ə.**, s.141; Səməndərov, **Cinayət Hüququ**, s.80.

C. Hüquqazidliyin əhatə dairəsi

Hüquqazidlik əməllə hüquq qaydası arasında bir qarşıdurmadır¹⁴⁷ ki, hüquqşünaslar “bu qarşıdurma bütün hüquq sahələrinə, yoxsa sadəcə cinayət hüququna aid edilməlidir” sualına cavab axtarmağa başlayırlar.¹⁴⁸ Suala cavab verildiyi zaman hüquqazidliyin ümumiliyi və xüsusiyyəti ayrımından istifadə edilmişdir. Hüquqazidliyin ümumiliyi dediyimiz zaman əməlin hər hansı bir hüquq sahəsinə uyğun olması avtomatik olaraq digər hüquq sahələrinə də uyğun olması mənasına gəlir. Hüquqazidliyin xüsusiyyəti isə cinayət hüququna uyğun olan əməl nisbətən, digər hüquq sahələrinə zidd olması mümkündür deyə düşünülə bilər.¹⁴⁹

Yuxarıdakı suala cavab verdiyimiz zaman hüquqazidliyi dar və geniş mənada izah etməyə ehtiyac hiss edilir.

Dar mənada hüquqazidlik, sadəcə cinayət hüququna zidd olaraq hesab edən yazlara görə, hüquqazidlik xüsusiyyət baxımından təkdir, amma hüquqazidlik kateqoriyalarına ayırdıqda, ona xas qaydaları diqqətə almaq lazımdır.¹⁵⁰ *Bir əməl açıq və ya üstü örtülü bir formada, bütün hüquq sahələrində qadağan edilmişsə, mütləq hüquqazidlik xüsusiyyəti daşıyır, buna qarşı, müəyyən bir hüquq sahəsində qadağan edilib, digərlərində qadağan edilməyibsə, nisbi hüquqazidliyin mövcudluğunu qəbul etmək lazımdır. Bu fikri müdafiə edən yazarlar əməli üç yerə bölürlər: cinayət hüququna uyğun əməllər, cinayət hüququna zidd əməllər və cinayət hüququ baxımından əhəmiyyətsiz əməllər.*¹⁵¹

Geniş mənada hüquqazidlik bir əməl hüquqa ya ziddir, ya da uyğundur, bunun ortası mümkün deyil, yuxarıda göstərilən əməl qruplarından üçüncüsü istisna edilir.¹⁵² Əgər hüquqazidlik bütün hüquq qaydası daxilində görülürsə, cinayət hüquq pozuntusu baş verdiyi zaman digər hüquq sahələrinin də pozulduğu qəbul edilmir. Məs, qəsdən adam öldürmə cinayətində iki hüquq sahəsinin pozulduğunu demək mümkündür. Cinayət hüququ insan öldürməyi

¹⁴⁷ Carrara cinayəti “*bir insanın əməli ilə qanun arasında zidiyyət*” adlandırıldı. Erem, Artuk ve Danışman, **g.ə.**, s. 52.

¹⁴⁸ İçel, **Ceza Hukuku**, 314.

¹⁴⁹ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 238.

¹⁵⁰ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 314.

¹⁵¹ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 235-239.

¹⁵² İçel, **Ceza Hukuku**, s. 314.

qadağan etdiyi kimi, insan hüquqları hüququ yaşamaq hüququnun olduğunu bəyan edir.

Hər iki mənada hüquqazidliyi qəbul edən nəzəriyyəçilər vardır. Rainerinin fikrinə görə, hüquqazidlik deyildiyi zaman yalnız cinayət hüququnda nəzərdə tutulmur, insanların hərəkətlərinin forması ya hüquqa uyğundur, ya da deyildir.¹⁵³ Hüquq elmi üçün hərəkətlərin bir mənası vardır: əhəmiyyət daşımayan hərəkət ola bilməz.

Fikrimizcə, hüquqazidliyi sadəcə cinayət hüququ daxilində qiymətləndirmək məhdud bir hərəkət olacaqdır. Hüququ cəmiyyətin formalaşdırdığını və onu da bir bütün olaraq görməyimiz daha ağlabatan bir yanaşma olacaqdır. Əks halda, biz dilemma içərinə düşürük. Çünki hüquq bir əmələ icazə verdiyi anda, eyni zamanda onu qadağan edə bilməz.¹⁵⁴

*Beləliklə, hüquqazidliyin bir cinayət tərkibi olması üçün iki şərt lazımdır: əməl cinayət hüququ qaydaları ilə qarşıdurma halında olacaq və eyni əmələ cinayət hüququnun daxilində və ya xaricində olan bir hüquq qaydasına əsasən icazə verilmiş və ya bu əməlin törədilməsi əmr edilmiş olmamalıdır.*¹⁵⁵

D. Hüquqazidliyin məğzi

Hüquqazidlik barədə müzakirələr başlandığı zaman onun məğzinə nələr daxil edilməlidir sualına cavab axtarmağa ehtiyac yaranır. Hüquqazidliyin məğzi ilə bağlı müzakirələrdə gəlinən nəticələri bu formada sadalamaq mümkündür: formal hüquqazidlik, maddi hüquqazidlik, qarışıq sistem hüquqazidlik və hüquqazidliyin bölünməzliyi.¹⁵⁶ Hüquqazidliyin məğzinin müəyyən edilməsindəki bu məsələ əsas etibarını hüquqa uyğunluq səbəblərinin təsbit edilməsi və xüsusiyyətinin təyin edilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir.

¹⁵³ Nurullah Kunter, **Suçun Kanuni Unsurları Nazariyesi**, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1949, s. 110.

¹⁵⁴ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 315: Bu məsələni Toroslu və Toroslu “Hüququn tanıdığı hər hansı bir vəzifə ilə hüququn özü arasında zidiyyətin olmazlığı prinsipi ilə izah edirlər” Toroslu və Toroslu, **g.ə.**, s. 157; Mahmut Koca, “YTCK’da Hukuka Uygunluk Sebepleri”, **CHD**, S.1, Eylül 2006, s. 119.

¹⁵⁵ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 241.

¹⁵⁶ Erem, Danışman ve Artuk, **g.ə.**, s. 58.

Formal hüquqazidlik termini qəbul edənlər, insan hərəkətlərinin bir hüquq qaydası ilə ziddiyyət təşkil etdiyini və bu hüquq qaydasını da yalnız qanunverici orqan müəyyən edə biləcəyini düşünürlər.¹⁵⁷ Baş vermiş bir hadisədə məhkəmənin mülahizə sərbəstliyi əsasında hüquqazidlik müəyyən edilir və qanunverici orqanın fikri ilə üst-üstə düşmürsə, bu zaman qanunverici orqanın fikrinə üstünlük veriləcəkdir. Qanunda göstərilən hər hansı bir maddənin icrası artıq hüquqazidliyin mövcudluğunun göstəricisidir.

Maddi hüquqazidlik termini isə hüquqazidliyə daha geniş yanaşır. Maddi hüquqazidliyi qəbul edən yazarlar bir əməlin hüquqazidd hesabedilməsi üçün, sadəcə bir hüquq qaydası ilə təzad təşkil etməsinin kifayət etməyəcəyinin, bundan başqa cinayət hüququnun qoruduğu haqq və yararları da pozması və ya təhlükəyə atmasının lazım olduğunu qəbul edirlər.¹⁵⁸ Cinayət hüququnun qoruduğu haqq və yararların nələr olması barədə nəzəriyyədə fikir birliyi yoxdur.

MDB dövlətləri üçün Model Cinayət Məcəlləsinin (bundan sonra MCM) cinayət hüququnun qoruduğu haqq və yararları 2-ci maddə müəyyən etmişdir. MCM-də bu maddə vəzifə olaraq qəbul edilsə də, nəzəriyyədə cinayət hüququnun qoruduğu haqq və yarar olaraq qəbul edilir. MCM-in 2.1-ci maddəsinə əsasən, *Cinayət Məcəlləsinin vəzifələri sülhün və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinin, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, hüquqi şəxslərin hüquqlarının, mülkiyyətin, təbii mühitin, ictimai qayda və təhlükəsizliyin, konstitusiyə quruluşunun cinayətkar qəsdlərdən mühafizə edilməsindən, həmçinin, cinayətlərin qarşısının alınmasından ibarətdir.*¹⁵⁹

Qarışıq hüquqazidlik və hüquqazidliyin bölünməzliyi fikirləri isə onunla bağlıdır ki, yazarlar hüquqazidliyi həm maddi, həm də formal olaraq hüquqa təzad hesab edirlər. Onlar maddi və formal hüquqazidliyi bir vəhdət halında görürlər.

---

¹⁵⁷ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 316.

¹⁵⁸ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 243.

¹⁵⁹ Bu maddənin oxşar forması ACM-də də təsbit edilmişdir: Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin vəzifələri sülhü və bəşəriyyətin təhlükəsizliyini təmin etməkdən, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, mülkiyyəti, iqtisadi fəaliyyəti, ictimai qaydanı və ictimai təhlükəsizliyi, ətraf mühiti, Azərbaycan Respublikasının konstitusiyə quruluşunu cinayətkar qəsdlərdən qorumaqdan, habelə cinayətlərin qarşısını almaqdan ibarətdir. Bu maddəyə bənzər bir norma eyni zamanda TCK-nın 1-ci maddəsində müəyyən edilmişdir.

Bundan başqa, hüquqazidliyin bölünməzliyini müdafiə edən yazarlar isə hüquqazidliyin formal və maddi olaraq ayrılması üçün kifayət qədər əsasların olmadığını düşünürlər.¹⁶⁰

E. Hüquqa uyğunluq səbəbləri

Hüquqa uyğunluq səbəblərinin termin olaraq fərqli adlandırılması mümkündür. Təqsirliliyi ortadan qaldıran səbəblər, bəhanə səbəbləri, məsuliyyəti istisna edən səbəblər kimi ifadə edildiyini də görə bilərik.¹⁶¹ AR CM-də cinayət məsuliyyətini aradan qaldıran hallar terminindən istifadə edilmişdir. Biz araşdırmamızın davamında hüquqa uyğunluq səbəbləri terminindən istifadə etməyi daha məqsədmüvafiq hesab edirik.

Bugünə kimi hansı institutların hüquqa uyğun səbəbləri arasında aid edilməsi və tam bir siyahının olması barədə müfəssəl iş yoxdur.¹⁶² Hüquqa uyğunluq səbəbləri üçün pozitiv hüquqdan (cinayət hüququ da daxil) başqa, dövlətlər hüququ, adət hüququnda və yazılı hüququn üstündə olan təbii hüquq da mənbə kimi çıxış edə bilər.¹⁶³ Adət hüququna əsaslanan bir hüquqa uyğunluq səbəbi “qanunsuz cinayət və cəza olmaz” prinsipi daxilində cinayətkarın lehinə bir səbəb olduğu zaman tətbiq edilir.¹⁶⁴

Nəzəriyyədə hüquqa uyğunluq səbəbləri ilə bağlı əsas üç sual vardır:

1) *pozitiv hüququn müəyyən etmədiyi hüquqa uyğunluq səbəblərinin olub-olmaması;*

2) *hüquqa uyğunluq səbəblərinin qanunda göstərilməsinin ayrı bir əhəmiyyəti və xüsusiyyətinin olub-olmaması;*

3) *hüquqa uyğunluq səbəblərinin təqsirləndirilən şəxs tərəfindən bilinib-bilinməməsinin hər hansı bir hüquqi nəticəsinin olub-olmaması.*¹⁶⁵

¹⁶⁰ Erem, Danışman ve Artuk, **g.ə.**, s. 61.

¹⁶¹ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 318; Erem, Danışman ve Artuk, **g.ə.**, s. 549.

¹⁶² Antolisei qanunlaşmamış səbəb adı verdiyi: İş qəzası, qəzet salnamələri, tibbi müalicə və spor fəaliyyətlərini də hüquqa uyğunluq səbəbləri kimi görür. Kunter, **Kanuni Unsurlar**, s. 163.

¹⁶³ Hans-Heinrich Jescheck, **Alman Ceza Hukukuna Giriş**, çev, Feridun Yenisey, İstanbul: Beta Basım Yayın, 2007, s. 33-34.

¹⁶⁴ Alexander Jünemann, “Alman Ceza Hukukunda Hukuka Uygunluk Sebeplerinin Sistemi”, tərc: İlker Tepe, **CHD**, S.26, Dekabr 2014, s.279.

¹⁶⁵ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 249; İçel, **Ceza Hukuku**, s. 319.

İlk sualı qabaqlamış olsaq da, bəzi açıqlamalara ehtiyac hiss edirik. Türkiyədə qüvvədə olan TCK-ya qədər hüquqa uyğunluq səbəbləri iki hissəyə bölünərək izah edilirdi: yazılı olan hüquqa uyğunluq səbəbləri və yazılı olmayan hüquqa uyğunluq səbəbləri.¹⁶⁶ Azərbaycan cinayət hüququnda yazılı olmayan hüquqa uyğunluq səbəblərinin olduğunu ilk dəfə Vahid Qəhrəmanov bildirmişdir.¹⁶⁷ Qəhrəmanov yazılı olmayan hüquqa uyğunluq səbəblərinin olmasını qeyd etsə də, onların izahı barədə heç bir fikir ifadə etməmişdir, kitabının davamında ancaq yazılı olan hüquqa uyğunluq səbəblərindən bəhs etmişdir. Qənaətimizcə, cinayət hüququ üçün də yazılı olmayan hüquqa uyğunluq səbəbləri mövcuddur və onların araşdırılmasına, eyni zamanda təcrübədə tətbiqinə ehtiyac vardır

İkinci və üçüncü sual aşağıda “Hüquqa özəl ziddlik” və “Hüquqa uyğunluq səbəblərini bil(mə)mə” başlıqlarında araşdırılmışdır.

F. Hüquqa özəl ziddlik

AR CM-də nə hüquqazidlik, nə qanunazidlik terminindən istifadə edilməmişdir. Bunun yerinə fərqli bir çox termin işlədilmişdir. Məs, “beynəlxalq hüquq normalarına zidd” (m. 112), “beynəlxalq hüquq qaydaları ilə qadağan edilmiş” (m. 109) və s. AR CM özünə xas bir xüsusiyyəti də hüquqa uyğunluq səbəbləri ilə bağlı da cinayətləri təsbit etmişdir. Məs, “zəruri müdafiə həddini və ya cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla” (m. 123; 130), “əmrə qərəzli olaraq icra etməmə” (m. 308; 328.3) və s.

TCK-da bizim qanunvericilikdən fərqli olaraq, konkret formada “hüquqazidlik” (m. 109, 120, 124 və s.), “səlahiyyətsiz olaraq” (m. 306) və s. bu kimi terminlər istifadə edilərək normalaşdırılmış maddələr mövcuddur.

Cinayət qanunvericiliyində təsbit edilən bu kimi ifadələrin olması nəticəsində cinayət tərkibində axtarılan hüquqazidlikdən fərqli olan bir hüquqazidlik axtarılmğa başlanılır ki, bu da nəzəriyyədə “hüquqa özəl ziddlik” adlandırılır.¹⁶⁸ Bu termini ilk dəfə Beseler bu formada ifadə etmişdir.¹⁶⁹

---

¹⁶⁶ Kayıhan İçel ve d., **İçel Suç Teorisi**, İstanbul: Beta, B.2, 2000, s. 118.

¹⁶⁷ Vahid Qəhrəmanov, **Sovet Cinayət Hüququ**, Bakı: ADU Nəşriyyatı, 1953, s. 107-108.

¹⁶⁸ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 250; İçel, **Ceza Hukuku**, s. 319.

¹⁶⁹ Kunter, **Kanuni Unsurlar**, s. 154.

Müxtəlif maddələrdə göstərilən hüquqa özəl ziddlik ifadə edən terminlərin qanunda təsbitinin olub-olmamasının əhəmiyyətini müəyyən etməyə çalışılmışdır və bunun üçün də fərqli nəzəriyyələr meydana çıxmışdır. Bəzi yazarlar bildirlər ki, bu formada qanunlaşdırma ilə qanunverici orqan xüsusi hüquqa uyğunluq səbəbləri yaratmağa çalışmışdır.¹⁷⁰ Bəzi yazarlar isə hüquqa özəl ziddliyi fərqli bir tərkib olaraq müəyyən etməmək üçün qanunverici orqanın bu formada bir həll tapdığını müdafiə edirlər.¹⁷¹

Bəzi yazarlar hüquqa özəl ziddliyin fərqləndirilməsini təqsirlilik ünsüründə görürlər. Onların yanaşmasına əsasən, qanunverici orqanın məqsədi hüquqa özəl ziddlik deyil, xüsusi bir məqsədin olduğunu vurğulamaqdır.¹⁷²

Bu fikrə qarşı başqa bir qrup yazarın şərhinə görə, hüquqa özəl ziddliyi istifadə edərək qanunverici orqan ümumi olaraq hüquqaziddliyi əlaqəli prinsipləri sadəcə müəyyən hallara tətbiq etmək istəmişdir.¹⁷³ Məs, adam öldürmə, rüşvət kimi cinayətlərdə xüsusi bir hüquqaziddlik axtarmaq lazım deyildir. Amma ictimai yerdə əsgər uniforması ilə gəzən birinin buna haqqı olduğu düşünülür. Bu kimi hadisələr baş verdikdə, artıq bu əmələ qiymət vermək üçün ayrıca bir hüquqaziddliyin olub-olmadığını araşdırmağa ehtiyac vardır. Belə olduqda da hüquqa özəl ziddlik qrupu yaratmağa ehtiyac yoxdur, qanunverici hər cinayət tərkibində deyil, tərəddüdlü hallarda vurğulamaq ehtiyacı hiss etmişdir.¹⁷⁴

Fikrimizcə, qanunverici orqanın bu kimi cinayətləri müəyyən etməsinin konkret bir səbəbi vardır. Hüquqaziddliyi hər bir cinayət üçün ayrıca araşdırmış ola bilərik, hətta hüquqa özəl ziddlik olmayan cinayətlərdə belə. Bununla yanaşı, hüquqa özəl ziddlik müəyyən edilmiş cinayətlərdə artıq spesifik bir hüquqaziddliklə xarakterizə olunur. Daha detallı olaraq, cinayətin bizə təqdim etdiyi əlamətlər əsasında biz cinayət qanunvericiliyindən çıxıb hansısa spesifik normativ hüquqi akta baxırıq. Yuxarıdakı uniforma misalı üçün əsgər uniformasını istifadə qaydaları olan qanunu tapıb, o qanunda müəyyən edilmiş olan hüquqa uyğunluğu təsbit etmək lazımdır.

¹⁷⁰ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s.250.

¹⁷¹ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 320.

¹⁷² Sırma, **g.m.**, s. 19.

¹⁷³ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 251.

¹⁷⁴ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 320.

G. Hüquqa uyğunluq səbəblərini bil(mə)mə

Təqsirləndirilən şəxsin hüquqa uyğunluq səbəblərini bilib-bilməməsi məsələsi cinayət hüququnda səhv anlayışla əlaqəlidir. Bu qarşılıqlı əlaqə Alman nəzəriyyəsində icazə tipində səhv (*Erlaubnistatbestandsirrtum*) və ya icazədə maddi hadisə səhvi (*Erlaubnissachverhaltsirrtum*), Türk nəzəriyyəsində hüquqa uyğunluq səbəblərinin şərtlərində səhv (hukuka uygunluk nedenleri koşullarında hata) adlandırılır.¹⁷⁵ Hüquqa uyğunluq səbəbləri bu şərtlərin obyektiv və subyektiv olmaqla araşdırılmalıdır.¹⁷⁶

Hüquqa uyğunluq səbəbləri *obyektiv xüsusiyyətə* malikdir, yəni biz onun təzahürünü gözlə görə bilərik. Bu zaman hadisədə hüquqa uyğunluq səbəblərinin olması təqsirləndirilən şəxs tərəfindən iki formada təzahür edə bilər: təqsirləndirilən şəxsin bu şərti bilməsi və bilməməsi.¹⁷⁷ İlk məsələdə həm hadisədə hüquqa uyğunluq səbəblərindən hər hansısa biri mövcuddur və təqsirləndirilən şəxs də bunu bilir. Burada müzakirəyə ehtiyac yoxdur, çünki təqsirləndirilən şəxs əməlinin nəticəsindən xəbərdardır və hüquq qadağasına uyğun davranış təqdim etdiyi hamıya məlumdur.

İkincisi isə hadisədə hüquqa uyğunluq səbəblərinin olmasına baxmayaraq təqsirləndirilən şəxsin bunu bilməməsidir. Məs, evinə daxil olmuş oğru ilə qarşılaşdıqda, odlu silahla onu yaralayan şəxsin zəruri müdafiədən istifadə etdiyini bilməməsi kimi. Bu zaman təqsirləndirilən şəxsin əməlinin hüquqa uyğun olub-olmamasının önəmi yoxdur. Təqsirləndirilən şəxsin günahsız (təqsirsiz) olduğunu hüquq mühafizə orqanları ona izah etməyə borcludur.¹⁷⁸

Hüquqa uyğunluq səbəblərinin *subyektiv xüsusiyyəti*¹⁷⁹ baxımından isə iki fərqli situasiya nəzərdən keçirilməlidir. Hadisədə hüquqa uyğunluq səbəbləri

¹⁷⁵ Rağıp Barış Erman, Yanılmanın Ceza Sorumluluğuna Etkisi, (İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nəşr Edilməmiş Doktora Tezi), İstanbul, 2006, s. 277.

¹⁷⁶ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 252.

¹⁷⁷ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 322.

¹⁷⁸ İtaliya Cinayət Məcəlləsinin 59-cu maddəsində əsasən, “*cinayət məsuliyyətini istisna edən səbəblər, cinayətkar tərəfindən bilinməsə və ya mövcud olmadığı düşünülə belə ... onun lehinə olaraq qiymətləndirilməlidir*”. Zkn: Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 253; İçel, **Ceza Hukuku**, s. 322.

¹⁷⁹ *Hüquqa uyğunluğun subyektiv xüsusiyyəti dedikdə, alman nəzəriyyəsində hakim olan fikrə görə, cinayətkarın ən azı hüquqa uyğunluq səbəblərinin mövcudluğunu bilərək hərəkət etməsi kifayətdir. AFM tərəfindən mənimənilən digər fikrə əsasən isə təqsirləndirilən şəxsin hüquqa uyğunluq səbəbinin mövcudluğuna əsasən əməli törətmək yolundakı iradəsini*

yoxdur, təqsirləndirilən şəxs ya hüquqa uyğunluq səbəblərinin olmadığını bilərək, ya da bilməyərək əməlini icra edir.

Təqsirləndirilən şəxsin hüquqa uyğunluq səbəblərinin olmadığını bildiyi halda yenə də cinayəti törətməsi həm obyektiv, həm də subyektiv baxımdan cəzalandırılacaq davranışdır. Çünki təqsirləndirilən şəxsi cəzalandırmamaq üçün heç bir səbəb yoxdur.

Burada müzakirəyə səbəb olan məsələ təqsirləndirilən şəxsin bəzi dəyərləri sahiblənməsi və bu dəyərlərə əsaslanaraq əməlinin cəzalandırılmayacağını düşünməsidir.¹⁸⁰ Məs, inanclarına əsasən hərbi xidmətdən yayınanların cəzalandırılması kimi.¹⁸¹

Hüquqa uyğunluq səbəblərinin mövcudluğu baxımından müzakirəyə səbəb olan məsələ təqsirləndirilən şəxsin hüquqa uyğun hərəkət etdiyini düşünməsidir. Məs, az yaşlı şəxslə cinsi əlaqə olmaq cinayətində təqsirləndirilən şəxs zərər çəkmiş şəxsin razılığı olduğunu düşünüb bu əməli icra edir. Amma zərər çəkmişin razılığı olsa belə, bu əməl hüquqa uyğun hərəkət olmayacaqdır. Bu kimi problemlərin həlli üçün nəzəriyyədə fərqli fikirlər mövcuddur.¹⁸²

Qənaətimizcə, hüquqa uyğunluq səbəblərinin obyektiv xüsusiyyəti daha açıqdır. Bununla bərabər, təqsirliliyi aradan qaldıran səhv hallarını müəyyənləşdirmək artıq cinayət hüququn bir tələbi kimi qarşımıza çıxır.

---

formalaşdırması lazımdır; başqa bir ifadə ilə təqsirləndirilənin hüquqa uyğunluq səbəblərini bilməsi kifayət etməyib, hüquqa uyğun davranmağı istəmiş olması da şərtidir. Zkn: Selman Dursun ve Ali Emrah Bozbayındır, “Ceza Hukukunda Hukuka Uygunluk Nedenlerinin Manevi Unsurları Meselesi”, **İÜHFİM**, C.73, S.1, 2015, s. 73-74.

¹⁸⁰ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 254.

¹⁸¹ Cinayət hüququ baxımdan, bu fikir ifadə olunsa da, insan hüquqları baxımından əks fikir müdafiə edilir. Belə ki, Bayatyan işində, ərizəçiyə hərbi xidmətə gəlməsi barədə evlərinə telefonla müraciət edilmişdir, həmin axşam ərizəçi yaşadığı yerdən köçmüşdür. Daha sonra ərizəçinin anasına telefonla zəng edilmiş, onun yerini deməsini, öz razılığı ilə Komisarlığa gəlməsini, əks halda məcbur gətirəcəkləri barədə bildirilmişdir. Bu hadisələrdən hardasa bir il sonra Bayatyan həbs edilmişdir.

AİHM bu işi “vicdani rədd” kontekstində dəyərləndirmiş, AİHM ərizəçinin hərbi xidmətə getmə çağırışına cavab verməməsini, dini inanclarını təqdim etmə olaraq qəbul etmişdir. Başqa sözlə, ərizəçinin hərbi xidmətə getmə vəzifəsini icra etməməsinə görə məhkum olunması ərizəçi üçün AİHK 9 § 1 maddəsi ilə qorunan dini açıq forma göstərmək azadlığının istifadəsinə müdaxiləyə səbəb olmuşdur. Bu müdaxilə “qanunla müəyyən edilməmiş”, 2. bəndə görə qanuni məqsədlərdən heç birinə uyğun olmaması və “demokratik cəmiyyət zəruri olmaması” halı isə 9. maddəyə ziddir (§ 112). AİHM, Bayatyan v. Armenia, № 23459/03, Qərar, 07. İyul. 2011.

¹⁸² Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s 254-256.

Hüquqa uyğunluq səbəblərindəki səhv hallarını müəyyən etmək məqsədi ilə qəsd və təqsir nəzəriyyələri ortaya atılmışdır. *Qəsd nəzəriyyəsində haqsızlığı bilmə qəsdin bir elementi kimi çıxış edir, bu halda hər cür səhv və haqsızlığı bilməmə artıq qəsdə istisna edir. Təqsir nəzəriyyəsində isə haqsızlığı bilmə ümumilikdə təqsir elementidir, belə olduğu zaman isə haqsızlığı bilməmə zamanı edilən səhv qəsdə tamamilə ortadan qaldırır.*¹⁸³ Türk nəzəriyyəsində də bu məsələnin həllində ehtiyatsızlığın daha yaxşı mənimsənilməsini bildirirlər ki, təqsirləndirilənin əməlinin qabaqcadan görülən olması mümkündür.¹⁸⁴ Fəqət yuxarıdakı misaldan da aydın olacağı kimi hüquqa uyğunluq səbəblərində edilən səhvin ümumilikdə qəsdlə törədilmiş cinayətlər də olur.

H. Cinayətin hüququnda təsbit olunmuş hüquqa uyğunluq səbəbləri

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, cinayət hüququnda hüquqa uyğunluq səbəblərinin konkret bir siyahısı yoxdur.¹⁸⁵ Bu səbəbdən də biz həm AR CM-də, həm də TCK-da təsbit olunan hüquqa uyğunluq səbəblərini araşdırmağı qərara aldığımız. AR CM-in 36-40-cı maddələrində olan zəruri müdafiə, cinayət törətmiş şəxs tutularkən ona zərər vurulması, son zərurət, əsaslı risk və əmrin və ya sərəncamın yerinə yetirilməsi və eyni zamanda TCK-dan isə qanun hökmünün icra edilməməsi, haqqın istifadəsi və zərər çəkmiş şəxsin razılığı hüquqa uyğunluq səbəblərini ayrıca araşdırılacaqdır.

I. Zəruri müdafiə

1. Anlayış və termin

İnsanların bir-birinə qarşı olan əməlləri həmişə yaxşı olmur. Bunun üçün də insanları bir-birlərindən qorumaq məqsədilə dövlət orqanları təsis edilmişdir. Hər zaman insanları kölgə kimi izləyən bir hüquq mühaizə orqanı

---

¹⁸³ Bernd Heinrich, **Ceza Hukuku Genel Kısım**, C.2, çev: Hakan Hakeri ve d., ed: Yener Ünver, Ankara: Adalet Yayınevi, 2015, s. 176-177.

¹⁸⁴ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 323.

¹⁸⁵ Roma hüququnda konkret olaraq hüquqazidlik termini istifadə edilmirdi. Buna baxmayaraq, hüquqa uyğunluq səbəbləri kimi zəruri müdafiə, son zərurət, gecə oğurluq edən və ya zina etdiyi zaman tutulan adamın öldürülməsi kimi hallara rast gəlmək mümkündür. Katoğlu, **g.ə.**, s. 19.

yoxdur. Beləliklə, qədim zamanlardan insanların qarşılaşdığı təhlükələrə qarşı özlərini müdafiə hüququ olduğu tanınmışdır. Roma hüquqşünasları zəruri müdafiə üçün *Vim vi defendere omnes leges omniaque iure permittunt* “Qüvvətin qüvvətlə uzaqlaşdırılmasına bütün qanunlar və hüquq qaydaları icazə verir” fikirlərini dilə gətirmişdilər.¹⁸⁶

Zəruri müdafiəyə belə bir anlayış vermək mümkündür. Bir şəxsin hüquqazidd bir hücumu özündən və ya başqasından uzaqlaşdırmaq məqsədi ilə göstərdiyi məcburi və təbii bir münasibətdir.¹⁸⁷ İnsan öz təbiəti gərəyi hər hansısa bir hücumla məruz qaldıqda, ondan qurtulmaq üçün adekvat bir hərəkət edir. Nə bu hərəkət, nə də nəticəsi hüquqazidd olur.

Müqayisəli hüquqda zəruri müdafiə termininin qarşılığı kimi alman dilində “Notwehr və Nothilfe”, ingilis dilində ümumi olaraq “self defence” və türk dilində “meşru savunma” terminlərindən istifadə edilir. Burada termin seçməkdəki problemləri müzakirə etmək istəmirik. Fəqət fikrimizcə, yuxarıdakı tərifə ən çox eynilik təşkil edən türk dilində olan termindir. Çünki insanın öz haqqından istifadə etdiyinin bir açıq göstəricisidir.

Azərbaycan dilindəki termin isə öz əsasını rus dilindəki “neobxodimoe oborona” ifadəsindəm alır.¹⁸⁸ Azərbaycan dilində bu terminin yenisi ilə əvəz edilməsinə ehtiyac olduğunu düşünürük. Çünki həm zəruri müdafiə, həm də son zərurət terminləri çox yaxın səslənir və insanlarda çaşqınlıq yarada bilər. Bu səbəbdən də həmin terminin “*haqlı müdafiə*” termini ilə əvəz edilməsinin daha məqsədəuyğun olacağı qənaətindəyik.

Zəruri müdafiənin yuxarıda Roma hüququndan qaynaqlanan prinsipini təqdim etdik. İndi isə pozitiv hüquqdakı yerinə nəzər salaq. İlk olaraq, zəruri müdafiə öz əksini AİHK-nın 2.2/a bəndində və Konstitusiyada (AK 27.4.m və TA 17.2.m) tapmışdır. Ancaq bu sənədlərdə daha çox insana həyatı ilə bağlı təhlükələrdən müdafiələrdən söz açılır. Bu baxımdan, zəruri müdafiənin əhatə dairəsi dar görünür.

AR CM-in 36-cı maddəsində zəruri müdafiə müəyyən edilmişdir: 1. Zəruri müdafiə vəziyyətində, yəni özünü müdafiə edənin və ya başqa şəxsin

¹⁸⁶ Gersenzon, g.ə., s. 179; Dönmezer ve Erman, g.ə., s. 334.

¹⁸⁷ Dönmezer ve Erman, g.ə., s. 333; İçel, **Ceza Hukuku**, s. 335; Hafizoğulları ve Özen, g.ə., s. 218; Hakeri, g.ə., 320.

¹⁸⁸ Məmməd Xələfov və d., **Hüquq Terminlər Lüğəti**, Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası, 1961, s. 127.

həyatını, sağlamlığını və hüquqlarını, dövlətin və cəmiyyətin mənafeələrini qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə ictimai təhlükəli qəsddən qoruyarkən törədilmiş hərəkət, zəruri müdafiə həddini aşmamışdırsa, cinayət sayılmır.

2. Peşə və ya digər xüsusi hazırlığından və qulluq vəziyyətindən asılı olmayaraq bütün şəxslər zəruri müdafiə hüququna malikdirlər. Bu hüquq, dövlət orqanlarına və ya başqa şəxslərə kömək məqsədi ilə müraciət etmək, habelə ictimai təhlükəli qəsddən yayınmaq imkanından asılı olmayaraq bütün şəxslərə şamil olunur.

3. Qəsdin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə açıq-aşkar uyğun gəlməyən qəsdən törədilən hərəkətlər zəruri müdafiə həddini aşmaq hesab edilir.

TCK-nın 25-ci maddəsində zəruri müdafiə barədə qeyd edilir: 1. Gərək özünə və gərək başqasına aid bir hüquqa istiqamətlənmiş, reallaşmış, reallaşması və ya təkrarı mütləq olan haqsız bir hücumu dərhal və şərtlərə görə hücumla mütənasib formada uzaqlaşdırmaq məcburiyyəti ilə törədilən əmələ görə təqsirləndirilən şəxsə cəza verilməz.

2. Hüquqi əsası

Zəruri müdafiənin əsaslandırılması üçün fərqli fikirlər irəli sürülmüşdür. Bələliklə, zəruri müdafiəni haqq yoxsa vəzifə, hətta hər ikisi olaraq da qəbul edənlər olmuşdur. Qədim zamanlardan bu günə kimi müdafiə edilən fikirləri nəzərdən keçirməyi düşünürük. Lakin bu nəzəriyyələrin tənqidləri barədə olan fikirləri qeyd etməməyi daha məqsədəuyğun hesab edirik.

a) Təbii haqq və ya subsidiar ictimai müdafiə nəzəriyyəsi: Bu nəzəriyyənin tərəfdarları daha çox təbii hüquq və müqavilə nəzəriyyəsinin filosoflarıdır. Onların fikirlərinə əsasən, zəruri müdafiə o qədər təbii bir haqdır ki, onu qanunlarda təsbit etməyə belə ehtiyac yoxdur.

Bu nəzəriyyənin əsasən Roma hüququndan gəldiyi düşünülür ki, Ciceron çıxışlarından birində “O (yəni zəruri müdafiə) yazılı deyil, doğulduğu andan bəri var olan bir qanundur”¹⁸⁹ ifadə edib; latın dilində olan *non scripta, sed nata lex* ifadəsi ilə bütün Roma hüquqsünasları arasında məlum idi.¹⁹⁰

---

¹⁸⁹ Dönmezer və. Erman, **g.ə.**, s. 336.

¹⁹⁰ Gersenzon, **g.ə.**, s. 179.

Müqavilə hüquqşünaslarından Rousseau zəruri müdafiənin dövlətdən əvvəlki cəmiyyətdə də mövcud olduğunu və ancaq ictimai müqaviləyə görə dövlətə güzəştə getdiyini hüquqlarının müdafiəsi üçün özünə qaytarıldığını qeyd edirdi.¹⁹¹ Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, zəruri müdafiə təbii haqq kimi çıxış edir və cəmiyyətin müdafiəsi ona nisbətdə ikinci dərəcəli olur.

b) Təqsirli, fəqət cəzalandırılmayan hərəkət nəzəriyyəsi: Bu nəzəriyyə əsasını Kantın fikirlərindən götürmüşdür. Bu nəzəriyyəyə əsasən, zəruri müdafiə halında olan biri təqsirli hərəkət edir, çünki müdafiə olunsa belə cinayət törətmək hüquqaziddir, amma qanun sadəcə məqsədəuyğunluq düşüncəsi ilə bu təqsirli hərəkəti cəzalandırmamağı normalaşdırır.¹⁹²

c) Mənəvi təzyiq və ya psixoloji nəzəriyyə: Pufendorfun əsasını qoyduğu bu nəzəriyyəyə görə, həyəcan və qorxu içində olan (*propter perturbationem animi*) insan “iradə sərbəstliyini” və qəsdən hərəkət etmə fəaliyyətini itirmiş bir fərddir.¹⁹³ Hüquq üçün böyük əhəmiyyətə sahib olan iradə sərbəstliyi cinayət hüququnda da axtarılır hansı ki, təqsir və təqsirlilik (anlaqlılıq) olaraq qarşımıza çıxır. Bu nəzəriyyə də zəruri müdafiə zamanı nə üçün şəxsin cəzalandırılmamasını bu iki anlayışla əlaqələndirməyə çalışmışdır.

Bundan başqa, psixoloji nəzəriyyə baxımından zəruri müdafiənin yalnız şəxsi hüquqlar daxilində tətbiq edildiyi görülür.¹⁹⁴

d) Pisliliyin pisliliklə cavablandırılması nəzəriyyəsi: Alman alim Geyer tərəfindən müdafiə edilən bu nəzəriyyədə “zəruri müdafiə bir haqsızlıqdır, haqq mahiyyətini daşmadığını”¹⁹⁵ qeyd edilir. Hər insan öz ədalətini tətbiq edə bilməməlidir, cəzalandırmaq yalnız dövlətə məxsusdur. Ancaq zəruri müdafiə başqasına edilən pislilik qarşı olaraq pisliliklə cavab vermə kimi qiymətləndirilməlidir. Bu formada cavab vermə hərəkəti dövlətin də yükünün azalmasına kömək edəcəkdir ki, dövlətin hər insanın yanında kölgə kimi gəzməsini ümid etmək mümkün deyildir. Başqa sözlə desək, iki pislilik biri-birini məhv etdiyi üçün artıq dövlətə ehtiyac qalmır¹⁹⁶.

¹⁹¹ Jean-Jacques Rousseau, **İctimai Müqavilə**, tərc: Emin Əliyev, Bakı: Nərmin Yayinevi, 2015, s. 21.

¹⁹² Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 338.

¹⁹³ Vidal ve Magnol, **g.ə.**, s. 252; Erem, Danışman ve Artuk, **g.ə.**, s. 567.

¹⁹⁴ Melik Kartal, **Meşru Savunmanın Hukuki Esasi Bağlamında Gereklilik ve Orantılılık**, İstanbul: On İki Levha, B.1, 2019, s. 15.

¹⁹⁵ Vidal ve Magnol, **g.ə.**, s. 252.

¹⁹⁶ Erem, Danışman ve Artuk, **g.ə.**, s. 567.

e) Haqların toqquşması nəzəriyyəsi: Von Buri və Mezgerin müdafiə etdiyi bu nəzəriyyə əsasən, iki haqq toqquşduğu zaman dövlət onlardan üstün olanı qorumağa borcludur.¹⁹⁷ Zəruri müdafiə zamanı zərərçəkənin hüquqları hücum edənin hüquqlarından üstün olduğu üçün dövlət zərərçəkənin hüquqlarını qorumalıdır.

f) Motivlərin sosiallığı və təhlükəsizlik nəzəriyyəsi: Bu nəzəriyyənin tərəfdarlarının böyük əksəriyyəti pozitivistlər olduğu üçün nəzəriyyəni Pozitivist Nəzəriyyə olaraq da adlandıranlar vardır. Pozitivistlərə görə, bir hücum qarşı özünü müdafiə edən biri haqlı motivlərlə hərəkət edir,¹⁹⁸ eyni zamanda özünü və başqasını müdafiə edənin məqsədi tamailə sosial və hüquqa uyğundur. Bu məqsədlə hərəkət edən şəxs təhlükə halında deyildir və cəzalandırılmasına imkan yoxdur.¹⁹⁹

g) Haqqın doğrulanması nəzəriyyəsi: Hegel tərəfindən müdafiə edilən bu nəzəriyyə onun əsasını qoyduğu dialektik metodun bir zəruri müdafiəyə tətbiqidir. Bu nəzəriyyəyə əsasən, “əgər həyat çox təhlükədədirsə və onun müdafiəsi başqa insanın sahibliyində olan mülkiyyətlə toqquşursa, onda bu həyat üçün ehtiyac kimi deyil, hüquq kimi iddia edilə bilər, bir tərəfdən mövcudluğun məğlubıyyəti – tam hüquqazidlik, bir tərəfdə də azadlığın təkə məhdudlaşdırılmasının nəticələri durur”.²⁰⁰ Bu metoda əsasən, hər anlayış öz əksini yaradır və onun tərəfindən yox edilir.

Biz hüquqa təbii hüquq mövqeyindən yanaşdığımız üçün zəruri müdafiə baxımından da həmin nəzəriyyənin tərəfdarıyıq. Fikrimizcə, zəruri müdafiə insanların doğulduğu andan onlarda var olan haqdır. Pozitiv hüquqda normalaşdırılsa da, normalaşdırılmasa da, insanlarda refleks/instinkt olaraq mövcud olacaqdır. Necə ki, su isti olduqda əlimizi çəkiriksə, insan bir hücumə məruz qaldıqda özünü müdafiə edəcək və ya başqası üçün də kömək etmək hissi yaranacaqdır. Zəruri müdafiənin təbii haqlar arasında olmasının bir sübutu da AİHK tərəfindən də tanınmış olmasıdır ki, bu baxımdan da bizim fikirlərimizin normativ əsasının yarandığını düşünürük.

---

¹⁹⁷ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 340.

¹⁹⁸ Vidal ve Magnol, **g.ə.**, s. 254.

¹⁹⁹ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 340-341.

²⁰⁰ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, **Hüquq Fəlsəfəsi**, tərc: Arif Tağıyev, Bakı: Nərgiz nəşriyyatı, 2007, s. 171.

3. Zəruri müdafiənin şərtləri

Zəruri müdafiənin mövcudluğu barədə şərtlər müəyyən edilmişdir. Hüquq ədəbiyyatında bu şərtlər barədə ortaqlar qənaət yaranmışdır. Şərtlər hücumla aid şərtlər və müdafiəyə aid şərtlər olmaqla iki yerə ayrılır.²⁰¹

a) Hücumla aid şərtlər

Hücumla aid olan şərtlər onun *haqsız*, bir *haqqa yönəlmiş* və *aktual* olmasından ibarətdir. Müdafiəyə aid olan şərtləri isə müdafiənin *məcburiliyi* və müdafiə ilə hücum arasında *mütənasiblik* olmasından ibarətdir.

a) Hücumun haqsız olması şərti: Hüququ qorumaq üçün mütləq bir hüquqazidd hücum olmalıdır, belə bir hücum yoxdursa, hüququ qorumağa da ehtiyac yoxdur.²⁰² Bu zaman biz bir hüquqazidlik axtarıyıq, mütləq şəkildə cinayət olmasına ehtiyac yoxdur.²⁰³ Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərlə əlaqədar məsələlər hücumun yönəldiyi obyektə görə mülki qanunvericiliklə tənzimlənilir. Ümumi qəbul edilmiş fikrə əsasən də zəruri müdafiənin təşəvvüfləri həmişə insan olur. Məs, ruhi xəstələrə və az yaşlılara hücumlar da hüquqazidd olduğu üçün onlardan qorunmaq üçün zəruri müdafiə haqlı hesab edilir.²⁰⁴

Heyvanların hücumlarına qarşı zəruri müdafiə ilə bağlı müzakirələrdə heyvanlar subyekt olduğu zaman son zərurət olacaqdır.²⁰⁵ Amma sahibinin əlində vasitədirsə, bu zaman hücum edən heyvan olduğu düşünülməməlidir.²⁰⁶ Hücum edən kimi hüquqi şəxs çıxış edərsə, hücumdan deyil, *təhlükədən* danışmaq lazımdır, amma belə olduğu halda da son zərurət mövcuddur.²⁰⁷ Nəzəriyyədə hüquqi şəxslərlə bağlı fikirlər eynilə anlaşıqlı şəxslər barəsində də tətbiq ediləcəkdir. Hücumla məruz qalan öz təhriki səbəbindən hücumla məruz qalsa da, zəruri müdafiə haqqına sahibdir, zəruri müdafiəyə qarşı zəruri müdafiə olmaz.²⁰⁸

²⁰¹ Azərbaycan cinayət hüquq ədəbiyyatında hücum əvəzinə “qəsd edən” ifadəsi işlədilir. Amma ölkəmizdəki Sovet dövrü ədəbiyyatında hücum ifadəsindən istifadə edilirdi. Biz də hücum ifadəsinin tərəfdarıyıq. Çünki qəsd termininin təqsirin forması kimi anlaşılması daha doğrudur. Hüquq ədəbiyyatında bir sözün fərqli mənalarda istifadəsini düzgün hesab etmirik.

²⁰² Dönmezer və Erman, *g.ə.*, s. 343.

²⁰³ Əks fikir üçün baxın: Səməndərov, *Cinayət Hüququ*, s. 281.

²⁰⁴ Vahid Qəhrəmanov, *Sovet Cinayət Hüququ*, Bakı: Maarif Nəşriyyat, 1967, s. 164.

²⁰⁵ İçel, *Cinayət Hüququ*, s. 340.

²⁰⁶ Erem, Danışman və Artuk, *g.ə.*, s. 571.

²⁰⁷ İçel, *Ceza Hukuku*, s.340.

²⁰⁸ Koca, *g.m.*, s. 136.

Son olaraq, hərəkətsizliklə törədilən cinayətlərdə də zəruri müdafiə hüququ tanınır.²⁰⁹ Qarışıq hərəkətsizlik zəruri müdafiənin olması məsələsinə gəlincə isə zəruri müdafiənin olması mümkündür. Məs, StGB-nin Komentariyasındaki nümunəyə əsasən, uşağı ac saxlayan ananın şantaj edilərək vəzifələrinin icra edilməsini tələb etmək zəruri müdafiədir.²¹⁰ Ümumi olaraq, hücum olduğu müddətcə müdafiə edilə bilər.

b) Hücumun haqqa yönəlmiş olması: Cinayət hüququnun normalaşdırılması zamanı zəruri müdafiənin hansı hüquqlara qarşı yönəldiyi barədə fərqli yanaşmalar vardır. Yuxarıda Azərbaycan və Türk qanunvericiliyini gördük. TCK ümumi olaraq yalnız fiziki şəxslərin hüquqlarını qoruyur, AR CM isə fiziki şəxslərlə yanaşı dövlətin və cəmiyyətin də hüquqlarını da qoruyur.²¹¹

Zəruri müdafiə prinsip olaraq şəxsiyyətə bağlı hüquqlarla bağlıdır.²¹² Uzun zaman mülkiyyətə qarşı zəruri müdafiə müzakirə mövzusu olmuşdur. İlk olaraq, 1810-cu il tarixli köhnə Fransız Cinayət Məcəlləsinin 328-ci maddəsində çox dar mənada zəruri müdafiə qəbul edilmişdi ki, Məcəllənin qüvvədə olduğu müddət ərzində mülkiyyətə qarşı zəruri müdafiə qəbul edilmirdi.²¹³ 1889-cu il tarixli köhnə İtalyan Cinayət Məcəlləsi və onun əsasında köhnə TCK-nın 49.2-ci maddəsində mülkiyyətə qarşı zəruri müdafiə normalaşdırılmamışdı.²¹⁴ Mülkiyyətə qarşı zəruri müdafiə Xüsusi Hissədəki normalarda axtarılırdı. Artıq iki ölkənin də yeni məcəllələri zəruri müdafiənin mühafizə etdiyi hüquqlara geniş bir yer ayırmışdır.

Bu məsələyə SSRİ Ali Məhkəməsinin Plenum qərarı cavab vermişdir: “Məhkəmələrin diqqəti, zəruri müdafiə hüququnun sovet dövlətinin və cəmiyyətinin maraqlarına, sosialist mülkiyyətinin, ictimai qaydanın, sovet

²⁰⁹ Bu fikirlərin əksi olaraq, F.Səməndərov ehtiyatsızlıqla törədilən cinayətlərdə zəruri müdafiənin mövcud olmayacağını qeyd edir. Təqşirin bu formasındaki cinayətlər hərəkətsizlik törədildiyi üçün onlarda zəruri müdafiə mövcud olmur. Bununla yanaşı, bu cinayətlərdə hücumun müşahidə edilməsinin mümkün olmadığı göstərilir. Səməndərov, **Cinayət Hüququ**, s. 282.

²¹⁰ Zkn: İçel, **Ceza Hukuku**, s. 341.

²¹¹ MPC-un Bölüm 3.04 (2)-b maddəsinə əsasən, fərdi ölümlə, ciddi bir yaralama təhlükəsi ilə, qaçırılması ya da cinsi zorakılığa məruz qalacağı halında, lazım olmaq şərti ilə özünü müdafiə üçün öldürücü güc istifadə edə biləcəkdir. Bölüm 3.06 (3) ii maddəsinə əsasən, şəxs mülkünü qorunması halında şəxsin öldürücü güc istifadə etməsi, ancaq ciddi bir yaralama təhlükəsi ilə birlikdə qarşılaşdıqında mümkün ola biləcəkdir.

²¹² İçel, **Ceza Hukuku**, s. 345.

²¹³ Pulat Gözübüyük, “Modern Ceza Hukukunda Mal İçin Meşru Müdafaa”, **AD**, S.3, 1942, s. 593.

²¹⁴ Majno, **g.ə.**, s. 212.

insanlarının həyatı, sağlamlığı, şərəf və ləyaqətinə qarşı yönələn ictimai təhlükəli qəsdlərdən müdafiəsidir ...”²¹⁵ Sovetlər zamanında müəyyən olunmuş bu geniş hüquqlar bu gün üçün AR CM-də təsbitini bizə göstərir.

c) Hücumin hələ mövcud olması şərti: Zəruri müdafiə üçün hücumla müdafiə eyni vaxtda olmalıdır, eyni zamanda olacağı təqdirdə, nə hücumdan əvvəl, nə də hücumdan sonrakı hərəkətlər müdafiənin əhatə dairəsinə daxil olmayacaqdır.²¹⁶ Nəzəriyyədə hücumdan əvvəl müdafiə olunmanı qəbul edən yazarlar vardır. Fiziki zorakılıqla bağlı hücumlarda hücum başlamadan əvvəl iki şərtə müdafiə olunma tanınır: hücumun müdafiəni əlverişsiz vəziyyətdə qoyması və müdafiəni qeyri-mümkün hala gətirməsi.²¹⁷

Bitmiş bir hücum üçün zəruri müdafiəyə müraciət edən şəxsin zəruri müdafiə hüququndan istifadə etmiş olmur, sadəcə “qisas, intiqam” alır.²¹⁸ Gələcəyə yönələn hücum üçün də zəruri müdafiə olduğunu demək mümkün deyil. Əgər gələcəkdə bir hücum olacaqsə, bu barədə rəsmi orqanlara müraciət etmək kifayət edir.²¹⁹

Yuxarıda göstərilənlərə baxmayaraq, Alman presedentlərinə görə, zəruri müdafiənin olması üçün yalnız obyektiv hücumla yanaşı müdafiə edən tərəfin də hücumu qarşı edəcəyi hərəkətin haqlı olduğunu düşünüləlidir.²²⁰

b) Müdafiəyə aid şərtlər

a) Müdafiədə zəruriliyin olması şərti: Zəruri müdafiənin hüquqa uyğunluq səbəbləri arasında qiymətləndirilməsi üçün əsas şərt zərurilikdir. Müdafiədə zəruriliyin olmasından, hücumu məruz qalan şəxsin başqa cür hərəkət etməyi imkansız olmağından ibarətdir.²²¹ Hüquq ancaq zərurilik vəziyyətində hücum edənə zərər verə bilməsini haqlı görür.²²²

²¹⁵ SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumu, İctimai təhlükəli qəsdlərdən zəruri müdafiə hüququnu təmin edən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi haqqında, Qərar, 16 avqust 1984, §1.

²¹⁶ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 351.

²¹⁷ Tofiq Qafarov, **Sovet Qanunu Cinayət və Cəza haqqında**, Bakı: Elm Nəşriyyatı, 1977, s. 45-46.

²¹⁸ Erem, Danışman ve Artuk, **g.ə.**, s. 575.

²¹⁹ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 347.

²²⁰ Ünver, **Hukuka Uygunluk**, s. 55.

²²¹ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 353.

²²² İçel, **Ceza Hukuku**, s. 349.

Zərurilik halında iki məsələ müzakirə edilir: hüquq mühafizə orqanlarına müraciət və qaça bilmək imkanı.

Hüquq mühafizə orqanlarına müraciət etmə imkanına sahib insanların zəruri müdafiə hüququndan istifadəsi istisna edilir. Zəruri müdafiənin hüquqa uyğun olmasının səbəblərindən biri dövlətin hər yerdə, hər an ola bilməsinin imkansızlığıdır. Əgər dövlətdən kömək almaq imkanı varsa, zəruri müdafiə hüquqa uyğun deyildir.

Qaçma bilmək imkanı olsa belə, qalib özünü müdafiə edən şəxs zəruri müdafiə hüququndan istifadə edildiyi qəbul edilir. Türkiyə Ali Məhkəməsi də bu fikri təsdiq edərək, bir hadisədə qaçma imkanı olduğu halda, müdafiə olunması zəruri müdafiə halıdır deyərək qərar vermişdir.²²³ Bu məsələ barədə Azərbaycan cinayət hüquq nəzəriyyəsi və SSRİ məhkəməsinin yanaşması da eynidir, hətta dövlət orqanlarına müraciət etmək şansı olsa belə, xəbər verməyən şəxs barədə də son zərurət hüququ tanınır.²²⁴

Dönmezer/Erman qanunların insanları qaçmağa məcbur etməsi qorxaqlıq və alçaq bir formada hərəkət etməyə məcbur etməyəcəyi kimi, lazımsız hədə qorxu gəlməyi də təlqin edə bilməz.²²⁵ İçel müasir dövrdə insan ləyaqətinə hörmət baxımından, qaçma formasındakı davranışlarla haqların qorunması və hüquqa xidmət etmələri şəxslərdən gözlənilməsi imkansız olduğunu müdafiə edir.²²⁶ Bu fikirlərin əksi olaraq İtalyan Ali Məhkəməsi qaçmanın iki fərd arasındakı hörmət zərurətinə görə qorxaqlıq sayılmayacağı və əmin bir formada müdafiəni təmin edə biləcəyi hallarda zəruri müdafiə rədd olunacağı qərarını vermişdir.²²⁷

b) Hücumla müdafiə arasında mütənasibliyin olması şərti: Mütənasiblik olmasını iki mərhələdə araşdırmaq lazımdır.²²⁸

ba) müdafiə hücum edən şəxsə qarşı edilməlidir. Müdafiə hücum edən şəxsə qarşı edilməlidir: Müdafiənin yalnız hücum edənə qarşı olması mütələqdir. Ancaq cinayətkar əgər müdaxilə edən obyektə səhvə və ya yanlışla yol

---

²²³ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 354.

²²⁴ Səməndərov, **Cinayət Hüququ**, s. 301.

²²⁵ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 355.

²²⁶ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 353.

²²⁷ Erem, Danışman ve Artuk, **g.ə.**, s. 577.

²²⁸ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 355; İçel, **Ceza Hukuku**, s. 354.

verərsə, mütənasiblik ölçüsündə dəyərləndirəcəkdir.²²⁹ Nəzəriyyədə bu hadisə “müdafiə ilə hücum arasında səbəbli əlaqənin olması” kimi ifadə edilir.²³⁰

bb) müdafiə hücumun qarşını ala biləcək dərəcədə reallaşdırılmalıdır. Müdafiə hücumun qarşını ala biləcək dərəcədə reallaşdırılmalıdır: Müdafiə hərəkətləri hücumun qarşısını alacaq tarazlıqda olmalıdır. Bu şərt mahiyyətində zəruri müdafiə ilə haqsız və qeyri-mütənasib fiziki mübarizə arasında olan fərqi ortaya qoyur.²³¹

Mütənasiblik müzakirə edildiyi zaman vasitə və zərər yetirilən dəyərlər diqqətə alınmalıdır.

Vasitə baxımından: Hücum və müdafiədə istifadə edilən vasitələr arasında xüsusiyyət baxımından bir tarazlıq olmalıdır. Bir qayda olaraq, hücumda istifadə edilən vasitə ilə müdafiədə istifadə olunan vasitə arasında bir mütənasiblik, tarazlıq olmalıdır.²³² Bu zaman vasitəliyin tarazlığı dedikdə, tərəflərin qüvvələri də bərabər olmalıdır. Əgər belə deyilsə, qüvvəsi az olan tərəf vasitə kimi bıçaq istifadə etməsi zəruri müdafiə kimi qiymətləndiriləcəkdir.

Hücum edən tərəfin əlində bıçaq olduqda müdafiə edənin tufənglə cavab verməsi mümkün ola bilər. Müdafiə edən bu zaman sadəcə tufəngini qorxutmaq məqsədi ilə istifadə edə bilər. Vasitə olaraq bıçaq və tufəngi bərabər qiymətləndirmək mümkün deyil.

Hücum edilən və müdafiə olunan yararlar baxımından: Hücumə məruz qalan yararlarla (dəyərlərlə) müdafiə olunan yararlar (dəyərlər) mütənasib olmalıdır. Bu mütənasiblik bərabərlik mənasında anlaşılmamalıdır.

Evvə daxil olmuş şəxsin həyatı ilə mənzil toxunulmazlığı və ya mülkiyyət hüququ bir tutula bilməz. O halda eyni tutula bilər ki, evə daxil olma insan həyatı üçün təhlükəyə çeviriləcəkdir. Həm yararlar, həm də vasitələr baxımından mütənasiblik konkret hadisənin şərtlərinə uyğun olaraq qiymətləndirildikdə diqqətə alınacaqdır.

²²⁹ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 355.

²³⁰ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 354.

²³¹ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 355.

²³² Hakan Hakeri, **g.ə.**, s. 336.

4. Üçüncü şəxslər, dövlət və cəmiyyətin yararları üçün zəruri müdafiə

Artıq bütün cinayət qanunvericiliklərində demək olar ki, üçüncü şəxslərin müdafiəsi təmin edilmişdir. Nə Türkiyə, nə Azərbaycan, nə də başqa ölkə qanunvericilikləri üçüncü şəxslər üçün zəruri müdafiəni məcburiyyət deyil, vəzifə kimi müəyyənləşdirir.²³³ Qanun başqasına yalnız zəruri müdafiə deyil, başqa biri üçün hər hansısa hərəkəti etməyi məcbur edib, cəzalandıra bilməz. Qanun bu vəsilə ilə zəruri müdafiəni hüququn təməllərindən biri olan həmrəylik hissəsinə yer vermişdir.²³⁴

Dövlətin zəruri müdafiə haqqı varmı?²³⁵ Azərbaycan cinayət hüquq tarixində 1927-ci il tarixli Məcəllədən bu günə kimi dövlətə belə bir hüquq tanınmışdır. Qanunvericilikdə olmasa belə, məhkəmə qərarları ilə dövlətin zəruri müdafiə haqqı tanınır. Çünki dövlət özünə məxsus haqlarını, mallarını qorumaq məqsədilə digər fərdlərdən fərqli rəftara məruz qalmamalıdır.²³⁶

5. AİHK-nın yaşamaq hüququ baxımından zəruri müdafiə

Hüquq mühafizə orqanları özlərini və/və ya üçüncü şəxsləri zəruri müdafiə halında mütləq lazımlı və mütənasib güc istifadə etməlidir²³⁷. AİHK zəruri müdafiəni yaşamaq hüququ çərçivəsində normalaşdırmışdır. Burada qorumağa çalışdığı məqsəd dövlətin artıq güc istifadə edərək, öldürə bilmə ehtimalının qarşısını almaqdan ibarətdir. Məs, Mc Cann və digərləri v. Böyük Britaniya qərarında əsgərlər aldıkları informasiyanın işığında şübhəli şəxslərin ağır insan itkiləri ilə nəticələnmə bilən bombanı partlatmalarının qarşısını almaq üçün onlara atəş açmağın zəruri olduğuna vicdanlı şəkildə inanırdılar. Məhkəmə o nəticəyə gəldi ki, bu işdə əsgərlərin etdiyi hərəkətlər

---

²³³ Erem, Danişman ve Artuk, *g.ə.*, s. 574.

²³⁴ Dönmezer ve Erman, *g.ə.*, s. 358.

²³⁵ Cinayət hüququ baxımdan deyil də Beynəlxalq hüquq baxımından dövlətlərin bir-birlərindən qorunması üçün zəruri müdafiə hüququ 1837-ci ildən tanınır. Bu səbəbdən də Cinayət qanunlarında dövlətlərə belə bir hüququn tanınmasında heç bir problem görmürük. Malcolm N. Shaw, *Uluslararası Hukuk*, çev. ed: İbrahim Kaya, B.8, Ankara: Ses Matbaası, 2018, s. 824.

²³⁶ Hadi Tan, "Alman Hukukunda Meşru Müdafaa", *AD*, S.2, 1939, s. 290.

²³⁷ Osman Doğru ve Atilla Nalbant, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar (İHAS 2, 3, 4, 5, 6, ve 7. maddeler)*, C.1, B.1, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2012, s. 17.

günahsız insanların həyatını qorumaq üçün əsgərlər tərəfindən “zəruri müdafiə” kimi qəbul edildi.²³⁸

AİHK daxilindəki zəruri müdafiə nəzəriyyədə mülkiyyət və mənzil toxunulmazlığı hüququnu da əhatə edirmi? – Daxili hüquq zəruri müdafiə əhatəsində mülkiyyət hüququnu tanısa da, AİHK tanımır. Yuxarıdakı qərardan da görüldüyü kimi, bəzən yaşamaq hüququnun pozulmasını zəruri müdafiə daxilində görüb də yararlar arasında seçim edə bilər. Ancaq AİHM bu günə kimi yaşamaq hüququ ilə mülkiyyət arasındakı tarazlıqda mülkiyyəti üstün tutan qərar qəbul etməmişdir.

6. Müəyyənləşdirici meyarlar

Konkret hadisədə zəruri müdafiənin olub-olmamasını müəyyən etmək üçün üç ölkənin meyarlarını sizlərə təqdim edəcəyik: Türkiyə Ali Məhkəməsinin, Azərbaycan Bakı Apellyasiya Məhkəməsi və Anqlo-sakson məhkəmə qərarı.

TAM Daire: CGK Tarih: 2013 Esas No: 2013/1-26 Karar No: 2013/1-26 qərarı bizim üçün örnək sayıla bilər.

Hadisə: *Təqsirləndirilən şəxsin evinə oğurluq məqsədilə girdiyi və fərq edilməsi üzərinə tutulmamaq üçün yataq otağındakı dolabda gizləndiyi bilinən zərər çəkmiş şəxsin qaçmaması üçün əvvəlcə hüquq mühafizə orqanlarına xəbər verdiyi, ancaq onlar hadisə yerinə gəlmədən qaçmaq istəyən zərər çəkmiş şəxsi, öldürmək məqsədi olmadan və qaçmasının qarşısını almaq üçün bıçaqla sağ glueta tərəfindən yaralamışdır. Nəticədə zərərçəkən ölmüşdür.*

TAM zəruri müdafiə üçün dördlü meyardan istifadə etmişdir: 1) Zəruri müdafiə ilə qorunan bir haqqın olması, 2) Hücuma aid şərtlərin mövcud olması, 3) Müdafiəyə bağlı şərtlərdən mütənasiblik şərtinin, müdafiə lehinə pozulması ilə həddin aşılması, 4) Həddin aşılmasının güzəştə gedə biləcək bir həyəcan, qorxu və ya narahatlıqdan irəli gəlməsi.²³⁹

AR BAM Hadisə: X.X.X “Abardaj” gecə klubuna ilk dəfə müştəri kimi gəlib, əvvəl tanımadığı A.N.A sərxoş vəziyyətdə əlində pivə bakalı ilə rəqs

²³⁸ İntiqam Əliyev, **Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Şərhlər və normativ aktlar**, Bakı: GISO, 2006, s. 109.

²³⁹ Erdener Yurtcan, **Yargıtay Kararları Işığı Altında Türk Ceza Kanunu (Genel Hükümler)**, C.1, B.2, Ankara: Şen Matbaa, 2015, s. 421-422.

etməklə, kriminal aləmə aid mahnı istəmişdir. Mahnısı ifa edilmədikdə A.N.A-lə mübahisələri yaranmışdır. X.X.X özü ilə gəzdirdiyi bıçaqla A.N.A-nın sol boyun nahiyəsindən bir zərbə vuraraq ölümünə səbəb olmuşdur.

Məhkəmə qanunun mənasına əsasən zəruri müdafiə vəziyyətinin şərtlərinə daxil etmişdir: 1) özünü müdafiə edən şəxsin həyatın və yaxud sağlamlığına qəsdin olması, 2) zərərin real mövcud olan qəsddən qorunmaq məqsədilə yetirilməsi və 3) zərərin hücum edənə vurulmasıdır.²⁴⁰

Kanada Ali Məhkəməsinə görə, zəruri müdafiənin üç qurucu elementi vardır: (1) hüquqazidd bir hücumun mövcudluğu; (2) ölüm və ya ağır fiziki zərər riski ilə bağlı uyğun bir dərk etmə və (3) hücum edəni öldürməkdən başqa özünü hücumdan qorumağın mümkün olmadığı barədə əsaslı bir inanc. Birinci elementdə cavablandırmaq lazım olan sual “təqsirləndirilən şəxs hüquqazidd bir formada hücumla məruz qaldımı?” Daha detallı sual olaraq, “təqsirləndirilən şəxs bu şərtlərdə hüquqazidd bir formada hücumla məruz qaldığına əsaslı bir formada inanırdımı?”²⁴¹

1. Təqsirləndirənin hücumun ehtiva edən bir vəziyyətin olduğuna əsaslı bir formada inanmasına səbəb olan müəyyən ciddi şərtlər mövcud olmalıdır. 2. Təqsirləndirilən əsassız və ya həddən artıq güc istifadə etmişdir. 3. Təqsirləndirilən həddən artıq güc istifadə etdikdə yanlış da olsa istifadə etdiyi güc dərəcəsinin əsaslı olmasına vicdanlı/dürüst bir formada hərəkət etdiyinə inanmışdır.²⁴²

Həddən artıq güc – (a) Təqsirləndirilən, real və ya əsaslı formada düşdüyü hücumla qarşı özünü müdafiə etmək üçün bir miqdar güc istifadə etməkdə haqlı göstərilmiş olmalıdır. (b) Təqsirləndirilən istifadə etdiyi gücü tətbiq edərkən haqlı olduğuna vicdanla inanmış olmalıdır. (c) İstifadə edilən güc yalnız təqsirləndirilənin əsaslı olaraq lazımlı hesab etdiyi gücü aşdığı üçün aşırıdır.

---

²⁴⁰ Bakı Apellyasiya Məhkəməsi, 10 Noyabr 2017 tarixli, № 1 (103)-1753\2017 sayılı, qərar.

²⁴¹ SCC, R. v. Malott, 12 Fevral 1998 tarixli, [1998] 1 S.C.R. 123 sayılı, qərar, §18.

²⁴² SCC, Brisson v. The Queen, 9 Ağustos 1982 tarixli, [1982] 2 SCR 227 sayılı, qərar.

J. Son zərurət

1. Anlayış və termin

İnsanların özlərini qorumaq hüququ qədim zamanlardan mövcud idi. Bu hüququn təzahür etmə formalarından biri də son zərurətdir. Son zərurət təhlükə olduğu halda qorunmaq ehtiyacıdır.²⁴³

Son zərurətə bu formada anlayış vermək mümkündür: bir şəxsin səbəb olmadığı bir təhlükədən özünü və ya başqasını qurtarmaq zərurəti qarşısında, cinayət təşkil edən və təhlükəni uzaqlaşdırmağa kifayət edəcək həddə olan bir əməli törətməsidir.²⁴⁴ İbtidai dövrdən insanların zərurət halında özünü qoruması təbiətin ona verdiyi reaksiyanı göstərmə formasıdır. Müqavilə hüquqşünasları kimi qeyd etsək, dövlət bu hüquqa uyğunluq səbəbini normalaşdırmasa belə, insanlarda dövlətdən əvvəl də mövcud olan, ondan sonra da mövcud olacaq bir hərəkət formasıdır.

Müqayisəli hüquqda son zərurət termininin qarşılığı kimi alman dilində “Notstand”, ingilis dilində “Defence of necessity” və türk dilində ən çox istifadə edilən “Zaruret hali” terminlərindən istifadə edilir. Azərbaycan dilindəki termin olan “Son zərurət” anlayış üçün düzgün seçilmiş olduğu qənaətin dəyik.

Təbiətin qanunu olan *necessitas non habet legem* - “zərurətin qanunu yoxdur” prinsipi dünyada demək olar ki, bütün ölkələr tərəfindən normalaşdırılmışdır. Eynilə həm Azərbaycan, həm də Türk qanunvericiliyində son zərurət müəyyən edilmişdir. TCK-nın 26.2-ci maddəsinə əsasən, *Gərək özünə gərək başqasına aid bir haqqa qarşı olan, bilərək səbəb olmadığı və başqa surətlə qorunmaq imkanı olmayan və mütləq bir təhlükədən qurtulmaq və ya başqasını qurtarmaq zəruriliyi ilə və təhlükənin ağırlığı ilə mövzu və istifadə edilən vasitə arasında mütənasib olmaq şərti ilə törədilən əməllərə görə cinayətkara cəza verilməz.*

²⁴³ Azərbaycan cinayət hüququnda son zərurətlə bağlı “təhlükə” termini qanunvericilikdə istifadə edilmişdir, onun əksi olaraq isə “təhlükəni aradan qaldıran hərəkətlər” ifadəsi nəzəriyyədə istifadə edilir. Bu ifadəni düzgün hesab etməyərək onun yerinə “qorunma” terminindən istifadənin tərəfdarıyıq. Dünyanın hər yerində təhlükə olduqda ondan qorunmaq lazım olduğu deyilir. Bu səbəbdən də lakonik terminlərdən istifadə etməyi düzgün hesab edirik.

²⁴⁴ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 359; Nevzat Toroslu, **Ceza Hukukunda Zaruret Hali**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1968, s. 6-7.

AR CM-in 38-ci maddəsinə əsasən: 1. Son zərurət vəziyyətində, yəni şəxsin özünün və ya başqa şəxslərin həyatını, sağlamlığını və hüquqlarını, dövlətin və cəmiyyətin mənafeələrini bilavasitə qorxu altına alan təhlükəni aradan qaldırmaq üçün bu Məcəllə ilə qorunan obyektlərə zərər vurmaq yolu ilə törədilmiş hərəkət, əgər həmin vəziyyətdə bu təhlükəni başqa vasitə ilə aradan qaldırmaq mümkün deyildirsə və bu zaman son zərurət həddinin aşılmasına yol verilməmişdirsə, cinayət sayılmır; 2. Baş vermiş təhlükənin xarakterinə və dərəcəsinə, habelə həmin təhlükənin aradan qaldırılması şəraitinə aşkar surətdə uyğun olmayan zərər vurulması və vurulmuş zərərin qarşısı alınmış zərəərə bərabər və ya ondan artıq olması son zərurət həddini aşma sayılır. Son zərurət həddini bu qaydada aşma, yalnız qəsdən zərər vurulduqda cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

2. Hüquqi əsası

Son zərurəti əsaslandırmaq üçün fərqli yönərdən izah edilməyə çalışılmışdır. Cinayət hüququnda ümumi olaraq dörd nəzəriyyə qəbul edilir və onlarla bərabər bir də hümanist nəzəriyyəni nəzərdən keçirməkdə fayda vardır. Bu nəzəriyyələr hüquqdan kənar hal, mənəvi təzyiq və ya psixoloji, motivlərin sosiallığı və ya təhlükəsizliyi, haqların toqquşması və hümanist nəzəriyyələridir.

a) Hüquqdan kənar hal nəzəriyyəsi: Grotius tərəfindən müdafiə edilən nəzəriyyəyə əsasən, son zərurət hüquqi ölçülərlə müəyyən ediləcək bir hal deyildir, çünki zərurilik dolayı da olsa hüquq qaydalarından kənara çıxmaqdır.²⁴⁵ Bu nəzəriyyənin müdafiəsi zamanı son zərurətin pozitiv hüquqdan üstün bir təbii haqq olduğunu qəbul etmiş oluruq.

b) Mənəvi təzyiq və ya psixoloji nəzəriyyə: Bu nəzəriyyə daha çox tərəfdar tapmışdır. Nəzəriyyəyə əsasən, şəxs zərurət halında düşdüyü vəziyyətdən ötrü qorxuya düşür və bu halda əxlaq qaydası ona özünü fəda etməyi təlqin edir.²⁴⁶ Hər hansı bir şəxsdən belə hərəkət gözləmək ondan qəhrəman olmağı istəmək olar ki, buna görə pozitiv hüquqda belə norma ilə rastlaşmaq mümkün deyildir. Son zərurət üçün belə əxlaq qaydaları ilə hüquq qaydalarını bərabərləşdirmək məqsəduyğun olmayacaqdır.

---

²⁴⁵ Dönmezer ve Erman, g.ə., s. 363.

²⁴⁶ Vidal ve Magnol, g.ə., s. 266-267.

c) Motivlərin sosiallığı və ya təhlükəsizliyi nəzəriyyəsi: Zərurət halında olan kimsənin motivi başqasına zərər vermək deyil özünü qorumaqdır.²⁴⁷ Özünü qorumaq refleksi, təkliddə zəruri əməli qanuni göstərmək üçün kifayət deyil, əməlin məqsədi də diqqətə alınmalıdır.²⁴⁸ Bu nəzəriyyə daxilində məqsəd və ya motiv dediyimiz zaman “özünü qorumaq” nəzərdə tutulur. Əksi olaraq sırf başqasına zərər yetirmək məqsəd ola bilməz.

d) Haqların toqquşması nəzəriyyəsi: Bu nəzəriyyəyə əsasən, edilən hərəkətlə qorunan hüquqi dəyər arasında fərq olmalıdır. Qorunan hüquqi dəyər daha üstün olmalıdır. Nəzəriyyənin əsası Hegel tərəfindən qoyulub, alim izahlarında yaşamaq hüquq ilə mülkiyyət hüququnu müqayisə edilir²⁴⁹. Hegelin fikirlərini əsaslandırıdığı hüquqlar arasında fərq var, amma eyni mahiyyətə sahib olan hüquqlar baxımından izaha ehtiyac vardır.

Eyni mahiyyətdəki hüquq və yararlar arasında toqquşma olduqda seçimin izahları fərqlidir. Haqlar bərabər olduğu zaman hər hansı birinin qorunmuş olması toplum üçün fərq etmir. Dövlət onlardan üstün olanını qoruyur və digərini fəda edir, üstün haq isə bu toqquşmadan qalib çıxandır.²⁵⁰ Bu məsələ ilə bağlı nümunə olaraq, yanğın zamanı bir tərəfin xilas olması üçün digərinin fəda olması zərurətidir.²⁵¹ Hər iki şəxsin yaşamaq hüququ təhlükədədir və onlardan yalnız biri xilas ola bilər ki, bu halda birinin fəda edilməsi cinayət olmayacaqdır.

e) Hümanist nəzəriyyə: Bu nəzəriyyə yuxarıdakı bütün nəzəriyyələri təkzib edir. Bir insanın digərini fəda etməsini deyən qurum “hüquq qurumu” ola bilər, insanın öz istəyi ilə özünü fəda etməsi daha əxlaqidir. “*Qanun hümanist şərh edilməlidir*” deyən Fransız hakim Mahnaud aç uşaqlar üçün çörək oğurlayan şəxs “*yaxşı qurulmuş bir cəmiyyətdə, öz təqsiri olmadan çörəkdən məhrum qalması təəssüfedicidir*” əsaslandırması ilə şəxsi təqsirsiz hesab etmişdir.²⁵²

²⁴⁷ Erem, Danışman ve Artuk, **g.ə.**, s. 581.

²⁴⁸ Zeki Hafizoğulları, “Türk Ceza Hukuku Sisteminde Zaruret Hali ve üçüncü kişiyi kurtarma”, **AÜHFĐ**, 1971, C. 28, S. 1-4, s.97-98.

²⁴⁹ Zeynel T. Kangal, **Ceza Hukukunda Zorunluluk Durumu**, B.1, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2010, s. 222.

²⁵⁰ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 365.

²⁵¹ Vidal ve Magnol, **g.ə.**, s. 268.

²⁵² Erem, Danışman ve Artuk, **g.ə.**, s. 584; Aclıq halında oğurluq edilməsinin inkar edilməməsini, belə bir halı hüquqa uyğunluq kimi qəbul etmək ədalətlidir fikirləri 1898-ci illərdə

Qənaətimizcə, bu nəzəriyyələr arasında haqların toqquşması nəzəriyyəsi daha məqsədəuyğundur. Eyni mahiyyətdəki haqların toqquşması zamanı problemlərin olduğunu biz də qəbul edirik. Bu məsələnin həlli üçün isə haqların qorunmasında cəmiyyət üçün ən zərurisi hansıdırsa onun qəbul edilməli olduğunu düşünürük.

3. Son zərurətin şərtləri

Son zərurətə aid şərtləri təhlükəyə aid şərtlər və qorunmaya aid şərtlər olaraq iki başlıqda birləşdirmək mümkündür.²⁵³ Təhlükəyə aid şərtlərə: təhlükənin hələ mövcud olması, şəxsi ağır bir zərər vuracaq xüsusiyyətdə olması, təhlükənin ortaya çıxmağına bilərək səbəb olmaması və təhlükəyə sinə gərmək vəzifəsinin olmaması aiddir.

Qorunmaya aid şərtlər isə başqa cür qorunmağın mümkün olmaması və qorunma hərəkəti ilə təhlükə arasında mütənasiblik olmasından ibarətdir.

a) Təhlükəyə aid şərtlər

a) Təhlükənin hələ mövcud olması şərti – Həm AR CM, həm də TCK-da hansı hüquqların son zərurətin əhatə dairəsinə daxil olacağı barədə geniş bir tətbiq yeri vermişdir. Son zərurət zamanı qorunan hüquqi yararları yaşamaq, sağlamlıq, azadlıq, şərəf və mülkiyyət olaraq sadalamaq mümkündür.²⁵⁴ Təhlükə halını iki yerdə birləşdirmək olar: təbii fəlakət və insan davranışları.²⁵⁵

Son zərurətin meydana gəlməsi üçün təhlükənin aktual (o anda mövcud) olması lazımdır. Eynilə zəruri müdafiədə olduğu kimi son zərurətdə olduğu kimi zaman məfhumu geniş şərh edilməlidir. Gələcəkdə reallaşdırılma ehtimalı olan hadisə üçün son zərurət mövcud olacaqdır.²⁵⁶

Fransız Məhkəməsində yuxarıda göstərilən hakim tərəfindən müdafiə edilmişdir bax: Majno, **g.ə.**, s. 222.

²⁵³ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 367.

²⁵⁴ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 362.

²⁵⁵ Qəhrəmanov, **Cinayət Hüququ** 1967, s. 173. Daha detallı bir bölgü üçün bax: İsfəndiyar Ağayev, **Azərbaycan Respublikası Cinayət Hüququ Ümumi və Xüsusi Hissələr**, Bakı: Nurlar, 2010, s. 289.

²⁵⁶ Bununla bağlı, İtalya Apellyasiya Məhkəməsi, evində saxladığı silahı alaraq, məhəllədə gəzən quduz iti öldürmək gələcəkdə ola biləcək bir təhlükənin qarşısını aldığı üçün məhkəmə son zərurət kimi qiymətləndirmişdir. Zkn: Alacakaptan, **Suç Unsurları**, s. 113.

Təhlükənin gələcəkdə olması ehtimalına qarşı hücumla bağlı bu mövzuda tam əks fikirdəyik. Mövzunun Fransada ilk dəfə mühakimə qarşısına gəldikdə bir hadisədə şübhəlinin ərazisi

Hələ reallaşdırılmamış olmaqla bərabər, meydana çıxmağı böyük bir ehtimal içində olacaq bir təhlükə hələ var olan təhlükədir.²⁵⁷

b) Təhlükənin, şəxsi ağır bir zərər vuracaq xüsusiyyətdə olması şərti – Bu şərti araşdırmaq üçün iki alt şərti araşdırmağa ehtiyac vardır: təhlükənin şəxsə aid hüquqlara yönəlmiş olması və ağır bir xüsusiyyətdə olması.

Təhlükənin şəxsə aid hüquqlara yönəlmiş olması şərti: Yuxarıda şəxsə aid olan haqları sadaladıq. Bununla yanaşı, AR CM-də və eynilə nəzəriyyədə dövlətə və cəmiyyətin mənafeələrinə qarşı da son zərurət tanınır. Biz isə bu mənafeələrdən şəreflə və cəmiyyətin mənafeələri ilə bağlı hissə ilə bağlı nümunə vermək istəyirik.

Təhlükənin əxlaqla bağlı haqların müdafiəsi üçün Fransız Ali Məhkəməsinin qərarını göstərmək olar. Arvadı ilə arasında boşanma işi olan və yetkinlik yaşına çatmamış qızını əyləncə aləmindən ayırmaq üçün arvadının evinə girən təqsirkar “mənzil toxunulmazlığı” cinayətini törətməkdə cəzalandırılmayacaqdır.²⁵⁸

Cəmiyyət mənafeələri ilə bağlı son zərurət məsələsində müzakirə edilən hissə təhlükənin ümumi olaraq şəxslə bağlı hüquqlara aid olması ilə bağlıdır. Cəmiyyətin mənafeələri ilə bağlı situasiyalara da rast gəlmək mümkündür. Məs, StGB-də 316-cı maddəsində içkili avtomobil istifadə etməyə aiddir. Ağır yaralı bir şəxsi xəstəxanaya aparmaq üçün içkili halda avtomobil istifadə etmək son zərurət kimi qəbul edilir.²⁵⁹ Burada təhlükədə olan cəmiyyət mənafeələri olsa da, qorunan mənafe isə insanın sağlamlıq hüququdur.

Təhlükənin ağır olması şərti: Bu zaman AR CM-dəki ağırlıq dərəcələrini nəzərdə tutmamaq lazımdır. Bu şərt vasitəsilə ağır olmayan hər hansısa

---

daxilindəki çaydan gecə vaxtı oğruların balıq oğurlamasının qarşısını almaq üçün avtomatik montaj qoyması nəticəsində bir oğrunun ayağı zədələnir və kəsilməli olur. Şəhər məhkəməsi mülk sahibinin zəruri müdafiə halında hərəkət etdiyi üçün bəraət hökmü çıxarır, şikayətçinin müraciəti əsasında hüquq məhkəməsi mülk üçün zəruri müdafiə olmayacağı üçün təzminat ödənilməsinə qərar vermişdir. Fransız Ali Məhkəməsi isə 25 Mart 1902 tarixli qərarı ilə zəruri müdafiə halında mövcud olduğunu qəbul etmişdir. Daha sonra Fransız məhkəmələri bu qənaətinə dəyişdirmişdir. Zkn: Faruk Erem, “Türk Ceza Hukukunda Mal İçin Meşru Müdafaa”, **AD**, 1943, S.8, s. 622.

²⁵⁷ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 368.

²⁵⁸ Erem, Danişman ve Artuk, **g.ə.**, s. 586.

²⁵⁹ Heinrich, **Ceza Hukuku I**, s. 290.

təhlükənin, xüsusilə böyük bir zərər və ya acı verməyən xüsusiyyətdəki bir vəziyyətin son zərurət halı olmayacaqdır.²⁶⁰

Son zərurət olaraq təhlükənin dərəcəsini müəyyən etmək üçün sadəcə hüququ deyil, ictimai dəyərləri də nəzərə almaq lazımdır. Məs, ac olduğu üçün çörək oğurlayan şəxs (inzibati xəta) son zərurət olaraq qəbul ediləcək, ancaq narkotik istifadəsi məqsədilə oğurluq bu formada qiymətləndirilməyəcəkdir.²⁶¹

c) Təhlükənin ortaya çıxmağına bilərək səbəb olmaması şərti: Bir şəxsin təhlükəni özü yaradıb daha sonra ondan qurtarması üçün son zərurət halından istifadə etməsi hüququayğun deyildir. Cinayət hüququnda bilərək dediyimiz zaman qəsdən edilən əməllər nəzərdə tutulur. Bu zaman qəsdin növünün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Məs, bir binanı yandıran şəxs daha sonra bu yangından xilas olmaq üçün kiminsə həyatını təhlükəyə atarsa, bu zaman son zərurət halı olmayacağı aşıkardır. Hər hadisədə çox uzaq səbəblərə əsaslanaraq təqsirləndirilənin təhlükəyə səbəb olduğunu düşünmək mümkündür və bu kimi hallarda da son zərurət halı qəbul ediləcəkdir.²⁶²

Digər müzakirəyə açıq olan məsələ isə ehtiyatsızlıqla baş vermiş olan təhlükə zamanı son zərurətin olub-olmamasıdır. Ehtiyatsızlığın formasından asılı olmayaraq meydana gələn təhlükədə son zərurət halının qəbul edilməsi hüququayğun olacaqdır. Çünki bu halda şəxsin nə istəyi, nə də iradəsi olacaqdır, yalnız diqqətsizliyi nəticəsində təhlükəni törətmiş olacaqdır.²⁶³

Almaniya Ali Məhkəməsindəki bir hadisəni nümunə göstərmək olar. Tüfeyli həyat tərzi sürən şəxs başqa şəxsə aid samanlıqda yatdığı zaman çaxmağını yandırır saatına baxmaq istəyəndə yangına səbəb olur, yangın çıxdığı zaman qaçmağa başlayan şəxs heyvanlarına saman gətirən mülk sahibi qapının açıq olduğunu görüb alovların içərisindən ona tərəf qaçan birini görür, tutulub qalır və qaçan şəxsin mülk sahibinin boğazından tutub itələyib özünə yol açması və samanlıq sahibinin yıxılıb ölməsi halını Məhkəmə son zərurət kimi qiymətləndirmişdir.²⁶⁴

---

²⁶⁰ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 370.

²⁶¹ Erem, Danışman ve Artuk, **g.ə.**, s. 587.

²⁶² Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 371.

²⁶³ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 366.

²⁶⁴ NSZ 1989, s. 431-432 Zkn: Kangal, **g.ə.**, s. 279.

d) Təhlükəyə sinə gərmək vəzifəsinin olmaması şərti: Sinə gərmək vəzifəsi dedikdə, təhlükənin qarşısını almaq üçün hər hansı bir şəxsin vəzifəsinin olmasıdır. Məs, yanğını söndürmək, suda batan şəxsi xilas etmək və s. kimi.

Bu şərt nə AR CM-də, nə də TCK-da qeyd edilib, buna baxmayaraq belə şərtin olması artıq nəzəriyyədə qəbul edilmişdir. Sinə gərmək vəzifəsi başqa qanunla təyin edilmiş vəzifə olaraq qarşımıza çıxır. Məs, yanğın söndürənin yanğını söndürmək yerinə qorxaraq ordan qaçması, yanğını söndürməkdən boyun qaçırması son zərurət halı kimi qiymətləndirilməyəcəkdir.²⁶⁵

b) Qorunmaya aid şərtlər

a) Başqa cür qorunmağın mümkün olmaması şərti: Hüquqi yarara qarşı olan təhlükədən başqa cür qorunmaq imkanının olması artıq son zərurət halını istisna edir.²⁶⁶ Son zərurət zamanı təhlükədən qorunmaq üçün şəxsin hüquqlarını pozmuş oluruq. Əgər qorunmağın başqa yolu varsa və bunu etməmişdirsə, o, hüquqazidd hərəkət etmiş olacaqdır.

Son zərurətin hüquqa uyğunluq səbəbi olmasının əsas səbəbi təhlükədən çıxış yolunun sadəcə cinayət törətmək olmasıdır.²⁶⁷ Zəruri müdafiədən fərqli olaraq son zərurətdə qaçmaq şansı olduğu halda qaçmamaq hüquqazidd əməldir.

b) Qorunma hərəkəti ilə təhlükə arasında mütənasiblik olması şərti: Son zərurət üçün mütənasibliyin müəyyən edilməsində iki fərqli fikir müdafiə edilir. İlk nəzəriyyə təqsirləndirilənin qorunma vasitələri ilə istifadə etdiyi vasitələr arsasındakı nisbət və ikincisi isə pozulan hüquqla zərər görənlər arasında müəyyən bir nisbətənin olmasının zəruriliyidir.²⁶⁸

İlk nəzəriyyənin qiymətləndirilməsi zamanı aşkar olur ki, istifadə edilən və edilə biləcək vasitələr arasında mütənasiblik axtarılmalıdır. Bu zaman isə şərtin əsas məğzi olan hüquqi yararlar arasındakı mütənasiblik yaddan çıxır. İkinci nəzəriyyəyə münasibətdə isə hüquqi yararlar arasında mütənasiblik axtarılsa da bir meyarı bizə vermir.

²⁶⁵ Gersenzon, **g.ə.**, s. 181. Yazar bu nümunəni təhlükənin mövcud olması şərtində vermişdir.

²⁶⁶ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 367.

²⁶⁷ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 367.

²⁶⁸ Hafizoğulları, **g.m.**, s. 111.

Mütənasibliyin müəyyən edilməsi üçün obyektiv bir ölçü təqdim edilir. Bu ölçüyə əsasən, hadisə zamanı maddi şərtlər diqqətə alınmalı və subyektiv mənə qatılmadan, hamı tərəfindən qəbul edilən bir ölçü olmalıdır.²⁶⁹

Obyektiv şərtin olmasını qəbul etsək də, Dönmezer/Ermanın fikirlərinə qatılaraq, eyni zamanda subyektiv dəyərləndirmənin də olmasının tərəfdarıyıq. Bu subyektiv dəyərləndirmə hakim tərəfindən özünü təqirləndirilən şəxsin yerinə qoyaraq edilməlidir.²⁷⁰

4. Üçüncü şəxslərin hüquqlarının qorunması üçün son zərurət

Üçüncü şəxslərin hüquqlarını qorumaq üçün son zərurət halında diqqət edilməli olan əsas nüans qorunan hüquqi dəyərin təhlükədə olan hüquqi dəyərdən üstün olmasıdır. Çünki hər iki hüquq üçüncü şəxsə aiddir. Qorunma zamanı diqqətimizi ən yüksək olan hüquqa istiqamətləndirmək lazımdır.

Son zərurət üçün üçüncü şəxs dediyimiz zaman mütləq deyildir ki, təqsirləndirilənin yaxın qohumları və ailə üzvləri olsun, heç tanımadığı insan üçün də zərurət halı mümkündür, eyni zamanda bu şəxslərin qorunmağı istəyib-istəməməsinin də bir əhəmiyyəti yoxdur.²⁷¹

Son zərurət zamanı üçüncü şəxslərin hüquqlarının qorunmasında verilən klassik misal William Tellin əfsanəsidir.²⁷² Tellə oğlunun başının üzərində olan almanı oxla vurmaya hər ikisinin edam ediləcəyi deyilir. Tellin oğlunun həyatını xilas etmək üçün almanı vurmaya son zərurət halıdır.

5. Son zərurət üçün meyar

Son zərurəti müəyyən etmək üçün Kanada Ali Məhkəməsinin 2001-ci il tarixli qərarına əsaslanmağı daha məqsəduyğun hesab edirik.

Robert William Latimer v. Her Majesty The Queen 18 yanvar 2001-ci il tarixli qərarının faktları: Təqsirləndirilən şəxs beyin iflicinin ağır forması olan 12 yaşlı qızı T-nin ölümündən sonra birinci dərəcəli qəsdən adam öldürmədə ittiham olunur. T quadriplejik idi və fiziki vəziyyəti onu hərəkətsiz hala gətir-

---

²⁶⁹ Nevzat Toroslu, **Zaruret hali**, s. 156.

²⁷⁰ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 376.

²⁷¹ Alacakaptan, **Suçun Unsurlar**, s. 116.

²⁷² Azərbaycan dilində məlumat üçün bax: **Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası**, C.9, Bakı: Azərbaycan SSR Dövlət Nəşriyyatı, 1986, s.198; Türkçe məlumat üçün bax: https://tr.wikipedia.org/wiki/William_Tell (son daxil olma 27.12.2020).

mişdi. Dörd aylıq bir körpənin zehni qabiliyyətinə sahib olmuşdu və yalnız üz ifadələri, gülüş və ağlama ilə əlaqə qura biləcəyi deyilirdi. T özünün baxımı üçün başqalarından tamamilə asılı idi. Gündə beş-altı növbə keçirilirdi və çox ağır yaşadığı düşünülməkdə idi. Qaşıqla yeməli və qida çatışmazlığı arıqlamağına səbəb olmuşdu. T-nin bir qidalandırıcı boru ilə qidalana biləcəyi barədə sübutlar var idi ki, bu seçim qidalanma və sağlamlığını yaxşılaşdıracaq və daha təsirli ağrı dərmanının verilməsinə imkan verə biləcəkdə, lakin təqsirləndirilən şəxs və arvadı bu seçimi rədd etdi. Təqsirləndirilənlər həkimlərin qüsurlu olaraq qəbul etdiyi əlavə əməliyyat etmək istədiklərini öyrəndikdən sonra qızını öldürməyi qərara alırlar. T-ni kamyonetin yanına apararaq kabinə otuzdurdular və yük maşınının işlənmiş borusundan kabinəyə bir şlanq qoydular. T dəm qazından öldü. Təqsirləndirilən şəxs əvvəlcə T-nin yuxuda vəfat etdiyini iddia etdi, lakin sonradan öldürdüklerini etiraf etdilər. Təqsirləndirilən şəxs ikinci dərəcəli adam öldürməkdə təqsirli bilinərək 10 il müddətinə şərti azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edildi. Apellyasiya Məhkəməsi təqsirləndirilən şəxsin hökmünü qüvvədə saxladı, lakin Məhkəmə yenidən qərarı dəyərləndirməli oldu.

İkinci məhkəmə zamanı müdafiəçi məhkəmə iclasında məhkəmənin son zərurət halına baxıb-baxmayacağına dair qərarını istədi. Məhkəmə hakimi vəkilə son təqdimatlardan sonra zərurət barədə qərar verəcəyini dedi və daha sonra müdafiə tərəfinin olmadığına qərar verdi. Müşavirə zamanı andlı iclasçılar “günahkardır” hökmi ilə qayıtdı.²⁷³

SCC bu iş üzrə son zərurət məsələsini izah etmək üçlü meyardan istifadə etdi. Birincisi, yaxınlaşan təərrüz və ya təhlükə tələbinin olması. İkincisi, təqsirləndirilən şəxsin reallaşdırdığı hərəkətə uyğun heç bir ağılabatan qanuni bir alternativin olmaması. Üçüncüsü, vurulmuş zərər və qarşısı alınmış zərər arasında mütənəsibliyin olması tələbi.²⁷⁴

İlk meyar üçün bir sözlə, təhlükə yaxın və ya zərərləri qaçınılmaq olmalıdır. Təhlükənin əvvəlcədən görülməsi və ya ehtimal olunması kifayət deyil, reallaşma ərafəsində olması və praktik olaraq mütləq baş verməsi lazımdır.²⁷⁵

²⁷³ R. v. Latimer, 2001 SCC 1, № 26980. 18 yanvar 2001, § 6-21.

²⁷⁴ SCC-in son zərurət barədə qərarı üçün bax: Perka v. The Queen, 2 S.C.R. 232, № 17217, 11 oktyabr 1984.

²⁷⁵ R v. Latimer, § 29.

İkinci meyar üçün Perka qərarında bir neçə suala cavab axtarılmışdır: “*Təqsirləndirilən şəxsin hərəkəti etməli olduğunu nəzərə alsaq, yenə də qanunu pozmadan təhlükədən qaçmaq və ya zərərin qarşısını almaq üçün başqa hərəkət edə bilərdimi? Qanuni bir çıxış yolu varmıydı?*”²⁷⁶

Üçüncü meyarda isə əksər vəziyyətlərdə zərərlər çətin bir tarazlıq tələb edən boz bir bölgəyə düşür. Bu baxımdan nəzərə alınmalıdır ki, bir zərərin (zərərin qarşısını almaq) həmişə digərindən (vurulmuş zərərdən) aydın şəkildə çox olması şərt deyildir. Daha doğrusu, iki zərər ən azı müqayisə edilə bilən olmalıdır. Yəni qarşısı alınmış zərər ya müqayisə edilməli, ya da açıq-aşkar daha çox vurulmalıdır.²⁷⁷

K. Vəzifənin icra edilməsi

1. Anlayış və termin

Cinayət qanunlarında təsbit olunan vəzifənin icra edilməməsi publik hüquq üçün ümumi hüquqa uyğunluq səbəbidir. Hər bir halda vəzifənin icra edilməməsi nəticəsində ortaya çıxır. Bu hüquqa uyğunluq səbəbinin adını bu başlıq altında izah etməyimizin səbəbi hər iki qanunvericilikdə maddə mətnlərində mahiyyət etibarilə ortaqlıq olsa belə ad baxımından tam fərqli olmasıdır.

Vəzifənin icra edilməsi dediyimiz zaman şəxsdən edilməsi istənilən hərəkətlərin məcburi forma olan vəzifə kimi ona yüklənmiş olması nəzərdə tutulmalıdır. Vəzifənin icra edilməsi bir *öhdəlik* kimi çıxış edir.²⁷⁸ Roma hüququndan məlum olan bir hüquq institutu özünü bu formada göstərmişdir: “*Velle non creditur qui obsequiter imperio patris vel domini* – Atasının və ya sahibinin əmrinə itaət edən şəxs istəyərək hərəkət etmiş sayılmır” fikri o zamanlardan hakim idi.

Roma hüququndan fərqli olaraq bu gün üçün vəzifənin icrasını ancaq publik hüquqa aid edirik. Xüsusi hüquqda olan tabeçilik münasibətləri hüquqa

---

²⁷⁶ Perka v. The Queen, § 251-252.

²⁷⁷ R v. Latimer, § 31.

²⁷⁸ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 318.

uyğunluq səbəbi kimi çıxış etməyəcəkdir. İndi isə hər iki ölkənin bu hüquq institutunu normalaşdırma formasına diqqət yetirək.

AR CM-də bu məsələ termin olaraq “Əmrin və ya sərəncamın yerinə yetirilməsi” kimi ifadə edilir və 40-cı maddəyə görə: *1. Müəyyən edilmiş qaydada verilmiş və icrası şəxs üçün məcburi olan əmr və ya sərəncamı yerinə yetirərkən həmin şəxs tərəfindən bu Məcəllə ilə qorunan obyektlərə zərər vurulması cinayət sayılır. Belə zərəərə görə qanunsuz əmr və ya sərəncam vermiş şəxs cinayət məsuliyyəti daşıyır; 2. Bilə-bilə qanunsuz əmri və ya sərəncamı yerinə yetirməklə qəsdən cinayət törətmiş şəxs ümumi əsaslarla cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur; 3. Qanunsuz əmr və ya sərəncamın yerinə yetirilməməsi cinayət məsuliyyətinə səbəb olmur.*²⁷⁹

Bu hüquq institutu TCK-da isə Qanunun hökmü və amirin əmri olaraq adlandırılır. TCK-nın 24-cü maddəsinə əsasən: *1. Qanun hökmünü icra edən heç kimə cəza verilmir; 2. Səlahiyyətli bir orqan tərəfindən verilən, icra edilməsi vəzifəsinə əsasən məcburi olan bir əmri tətbiq edən məsuliyyət daşımır; 3. Mövzusu cinayət təşkil edən bir əmr heç bir formada icra edilə bilməz. Əksi halda icra edən ilə əmri verən məsuliyyətli olur; 4. Əmrin hüquqa uyğunluğunu yoxlanılmasının qanun tərəfindən qadağan edildiyi hallarda, icra edilməsinə görə əmri verən məsuliyyət daşıyır.*

AR CM birbaşa olaraq qanun hökmünün müzakirə edilməsini istisna edir. Amma müqayisəli hüquqda bu məsələ müzakirə edilir ki, biz də TCK-da olması səbəbi ilə müzakirə edəcəyik.

2. Qanun hökmünü icra etmə

Ümumiyyətlə, cinayət qanunvericiliklərində bu hüquqa uyğunluq səbəbində “qanun” dedikdə, sadəcə qanun deyil, ümumilikdə hüquq sistemi başa düşülməlidir. Hüquq sistemində bu qanunvericilik aktında axtarılan əsas şərt qanun daxilində “vəzifə yükləyəcək” maddə mətninin olmasıdır.

Qanunların insanlara vəzifələr yükləməsi baxımından iki başlıq altında müzakirə etmək lazımdır. Birincisi, qanunun bütün insanlara aid olması və ikincisi qanunun qüvvəsinin sadəcə bir qrup şəxslərə şamil edilməsidir.

²⁷⁹ MCM-in 44-cü maddəsinə görə, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş və icazə verilmiş əməlin törədilməsi zamanı qanunla qorunan maraqlara ziyan vurulması cinayət hesab edilmir.

Qanunun bütün insanlara aid olması barədə AR CM-in 183-cü maddəsinə əsasən, xüsusi tarixi, elmi, ədəbi və ya mədəni dəyəri olan əşyaları və ya sənədləri üsulundan asılı olmayaraq talama əməli kriminallaşdırmışdır. AK “tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaq hər bir şəxsin borcudur” ifadəsi ilə hamının bu cinayətə qarşı çıxmaq vəzifəsinin olduğunu müəyyən etmişdir.

Qanunun qüvvəsinin sadəcə bir qrup şəxsə aid olması dedikdə, qanunun mahiyyəti etibarilə müəyyən vəzifələrə sahib olan insanlara aid olması başa düşülür. Məs, Məhkəmələr və hakimlər haqqında qanun, Səfirələr haqqında qanundakı maddələr.

3. Səlahiyyətli orqanın əmrinin tətbiqi

Vəzifənin ikinci mənbəyi olaraq əmr çıxış edə bilər. Bu şərt həm AR CM, həm də TCK-da təsbit edilmişdir.

Səlahiyyətli orqanın əmrinin hüquqa uyğun olması üçün iki şərt axtarılır. Birincisi, əmrin mövcud olması və ikincisi, əmrin məcburedici, öhdəlik və vəzifə yükləyə bilməsidir.

a) Bir əmrin mövcudluğu – Əmrin və ya sərəncamın mövcud olması üçün yüksək vəzifə və səlahiyyət sahibi orqan tərəfindən verilən bir əmrə münasibətdə edilən hərəkətdir.²⁸⁰ Bu hərəkət Roma hüququndan fərqli olaraq xüsusi hüquq münasibətlərinə tətbiq edilməyəcəkdir.²⁸¹ Əmrin verilməsi baxımından iyerarxiya nəzəriyyəsinə əsaslanmalıdır.

İyerarxiya bir nəfərdən başqa, hər vəzifəli şəxsin digər bir vəzifəli şəxsə tabe olduğu bir işçi sistemidir.²⁸² İyerarxiyanı diqqətə aldığımız zaman yuxarı orqanın aşağı orqan üzərində iyerarxiya gücünü diqqətə almaq lazımdır.²⁸³ Aşağıya əmr verildikdən sonra əmrin icrası məmurun iradəsindən kənar olur. Aşağı vəzifəli məmur vəzifələri ilə bağlı qərarları öz fikir və anlayışlarına görə deyil, iyerarxiya rəhbərinin istədiyi şəkildə və yöndə icra edilməlidir.

b) Əmrin məcburedici bir xüsusiyyət daşması – Əmrin məcburi olması üçün qanuni olması şərtidir. Qanuni bir əmrin icra edilməsi üçün edilən

---

²⁸⁰ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 321.

²⁸¹ Əks fikir üçün bxn: Ünver, **Hukuka Uygunluk**, s. 55.

²⁸² Kemal Gözler ve Gürsel Kaplan, **İdare Hukukuna Giriş**, Bursa: Ekim Basın Yayın Dağıtım, B.24, 2018, s. 47.

²⁸³ Fərhad Mehdiyev, **İnzibati Hüquq**, B.2, Bakı: Qafqaz Universiteti Yayınları, 2010, s. 130.

hərəkətlər hüquqa uyğun olacaqdır. Beləliklə, müzakirə edilməli məsələ əmrin qanuni olması üçün lazım olan şərtlərdir.

Əmrin qanunilik şərtlərinə aiddir: aa) əmri verənin səlahiyyətli olması; bb) əmri icra edən üçün bu əmrin məcburi olması və cc) əmrin qanunda göstərilən normativlərə uyğun olmasıdır.

aa) Əmri verənin səlahiyyətli olması – Yuxarı orqan əmr versə belə, bu cür əmri verməyə səlahiyyəti olmalıdır. Məs, deputatın cinayət başında tutulmasından sonra toxunulmazlığının ləğv edilməsi barədə prokurorun təqdimatı olsa, bu əmr hüquqazidd hesab edilir. Bu əmrin hüquqa uyğun olması üçün Baş prokuror tərəfindən verilmiş olmalıdır.

bb) Əmri icra edən üçün bu əmrin məcburi olması – Əmri icra edən şəxs qarşısına gəlmiş olan əmrin onun üçün məcburi olub-olmamasını yoxlamaq iqtidarına (həm hüquq, həm də vəzifə olaraq) sahib olmalıdır.²⁸⁴ Əmrin qanuniliyini yoxlamayan və onu edən şəxs üçün hüquqauyğun hərəkət etdiyini demək mümkün olmayacaqdır.

cc) Əmrin qanunda göstərilən normativlərə uyğun olması – Əmrin qanunda göstərilən normativlər dedikdə maddi və formal şərtlərə uyğun olması nəzərdə tutulmasıdır.

Qanunlarda əmrin verilməsi ilə bağlı şərtlər də müəyyən edilir. Maddi və formal olaraq şərtlərə o qanunlar vasitəsilə uyğunluq yoxlanılacaqdır. Məs, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması üçün prokurorun təqdimatı əsasında olmalıdır. Əgər prokurorun təqdimatı olmasa həbsdə saxlanılma müddəti uzadılsa maddi baxımdan hüquqa uyğunluq səbəbi pozulmuş olacaqdır. Bu misalda formal baxımdan pozuntu isə prokurorun təqdimatının olmasına baxmayaraq imzalamamış olmasıdır.

Səlahiyyətli orqanın əmri mövzusunda Kanada Ali Məhkəməsi Professor Yoram Dinstein, *The Defence of "Obedience to Superior Orders" in International Law* kitabına istinad edərək rəhbərin əmrinə itaət şərti üçün aşağıdakı testi təqdim etmişdir:

(1) Ümumi bir qayda olaraq, bir əmrə görə cinayət törədən bunun məsuliyyətini qəbullanmamalıdır.

(2) Şəxs əmrin bir cinayət törətməsinə səbəb olduğunu bilmirsə və buna baxmayaraq əmri tətbiq edirsə, bu qayda tətbiq edilmir.

²⁸⁴ Alacakaptan, **Suçun Unsuru**, s. 103.

(3) Məhkəmə şəxsin bir əmri tətbiq etdiyi zaman cinayət törədə biləcəyindən xəbərdar olub-olmadığını müəyyən etmək üçün açıq bir hüquqazidlik testini tətbiq edə bilər.

Açıq bir hüquqazidlik daxilində açıqca qanuna zidd olmadıqda hərbi əmrlər tətbiq edilə bilər və edilməlidir. Nə vaxt üstün bir əmri hüquqa açıqca ziddir? Əsaslı, doğru düşünən hər şəxsin vicdanını narahat edən bir əmr olmalıdır, açıq bir formada yanlış olmalıdır. Misal olaraq, Kral Herodun iki yaşdan az körpələri öldürmə əmri ən sərt əsgərin vicdanını narahat edəcək və şok edəcəkdir. Açıq hüquqazidlik gizli və ya yarı gizli olmamalıdır.²⁸⁵

4. Qənaətimiz

TCK-da olan “qanun hökmünün icra edilməsi” hissəsi ilə tam olaraq razı deyilik. Buna baxmayaraq, AR CM bu məsələyə heç toxunmur. Öz daxilində hökmün icrasını daşıyan qanunun yoxlanıla bilməsi mümkün olmalıdır. Bu məsələnin müzakirəsi pozitiv və təbii hüquq müzakirəsinə gətirib çıxaracaqdır. Lakin biz məsələyə digər bir tərəfdən yanaşmaq istəyirik.

Soyqırım və qırğın cinayətləri baxımından və ya irqi ayrı-seçkilik edərək qəbul edilən qanunla müəyyən bir qismi məhv etməyi hədəfləmək artıq qanun hökmünün icrası hesab edilməməlidir. Problemin həlli üçün biz təbiətin qanunlarının olmasına deyil, hüquqi dövlət və hüququn ümumi prinsiplərinə əsaslanaraq uyğunluğun yoxlanılmasını məqsəduyğun sayırıq.

Digər bir tərəfdən Nürenberg və Tokio Tribunal məhkəmələrində bu məsələ genişliklə müzakirə edilib. Beynəlxalq cinayətlərdə bu hüquqa uyğunluq səbəbi baxımından cinayətin istisna edilməsi mümkün deyil, sadəcə məsuliyyəti azaldan səbəb olaraq göstərilə bilər.

Bu problem üçün ən uyğun həll yolunu Gustav Radbruchun verdiyini düşünürük. Xronoloji olaraq analiz etdiyimiz zaman hüququn qüvvəsi ilə bağlı olaraq, “hüquq normalarından inzibati göstərişi (əmr) qanundan, nəhayət qanunun qüvvəsinin konstitusiyadan çıxacağı” fikrini irəli atmışdır.²⁸⁶ Bu zaman konstitusiyaların nə dərəcədə və hansı prinsiplərə söykənib demokratik olması sualı meydana çıxır.

---

²⁸⁵ SCC, R. v. Finta, 24 Mart 1994 tarixli, [1994] 1 SCR 701 sayılı, qərar.

²⁸⁶ Gustav Radbruch, **Hüquq Fəlsəfəsi**, tərc: Əbülfəz Hüseynov, Bakı: Qanun nəşriyyat, 2016, s. 106.

Radbruch 1945-ci ildə nəşr etdirdiyi Hüquq fəlsəfəsinin beş dəqiqəsi məqaləsinin birinci dəqiqəsində “Əmr əmrdir və Qanun qanundur” ifadələrini işlədir.²⁸⁷ Əmrin məqsədi cinayət və hüquqazidd olduğu zaman tabe olmamaq lazımdır. Radbruch beləliklə aşağı vəzifəli şəxsin əmrə qarşı bir yoxlama funksiyasını ifadə etmişdir. Eyni zamanda yazar qanun və onun qüvvəsinin özbaşınalığın qarşısını almaq üçün olduğunu bildirir.

Radbruch formulu olaraq adlandırılan 1947-ci ildə yazdığı Qanuni haqsızlıq və qanunüstü hüquq məqaləsində bu fikirləri ortaya qoymuşdur:

Ədalət və hüququn sabitliyi arasındakı ziddiyyət bu formada həll olmalıdır: qanuni və iqtidarla müdafiə edilən pozitiv hüquq daxili olaraq qeyri-adil və məqsədə namünasib olsa belə, yəni də üstün olmalıdır; əks halda pozitiv qanunun ədalətlə olan ziddiyyəti bu qədər dözülməz həddə çatdıqda, qanun da artıq doğru olmayan “hüquq” olaraq ədalətə təslim olmalıdır.

Xülasə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, qanunların belə ədalətə uyğunluğunu yoxlamağa ehtiyac vardır. Bu vasitə ilə də demokratik nizamın qorunması və qanunların insanlar arasında yalnız ədalətə xidmət etməsi funksiyasının icrasına nail olmaq olar.

L. Haqqın istifadə edilməsi

1. Anlayış

Haqqın istifadə edilməsi Roma hüququnda fərqli formalarda ifadə edilmişdir. Onlardan birində *haqqın istifadə edilməsi cinayət təşkil etməz (nullus videtur dolo facere, qui ime hahet utitur)* olaraq göstərilir.²⁸⁸

Hüquqa uyğunluq səbəbində haqqın istifadə edilməsi dediyimiz zaman subyektiv bir haqdan danışmaq lazımdır. İnsanlara verilmiş olan subyektiv bir haqqın istifadəsi həmişə qanuna uyğundur, əks halda bir haqqı verib/tanıyıb digər tərəfdən istifadəsinin qarşısını almaq haqqın mövcudluğunu sual altına alacaqdır.

TCK-nın 26.1-ci maddəsinə görə, haqqını istifadə edən birinə cəza verilmir. Maddə lakonik olaraq bir anlayış versə də, bu hüquqa uyğunluq səbəbi-

²⁸⁷ Gustav Radbruch, Beş Dakika Hukuk Felsefi, tərc: Hayrettin Ökçesiz, **HFS**A, C.2, s. 7; Azərbaycan dilində tərcüməsi üçün bax: Radbruch, **g.ə.**, s. 261-262.

²⁸⁸ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 261.

nin də sərhədlərini müəyyən etmək üçün şərtlər mövcuddur. Bu şərtlərə aiddir: 1) subyektiv bir haqqın mövcud olması; 2) haqqın istifadəsinin müəyyən edilmiş sərhədlər çərçivəsində olması və 3) haqdan birbaşa istifadə etmə imkanına sahib olma.²⁸⁹

Subyektiv bir haqqın mövcud olması üçün həmin haqqın mənbəyinin müəyyən edilməsi lazımdır. Bu haqlar həm publik, həm də xüsusi hüquqda olacağı kimi hər hansısa məhkəmə qərarı ilə də tanınmış ola bilər. Bu səbəbdən də təbii hüquqdan gələn subyektiv hüquq anlayışının tərəfdarıyıq. Həmin fikrə əsasən, subyektiv hüquqların mahiyyəti və əsası bu hüququn sahibinin müəyyən bir formada iradəsini göstərmək, tətbiq etmək və yerinə yetirmək funksiyasını icra edir.²⁹⁰ Haqq hüquqla korunan və sahibinə bu qorudan faydalanma imkanı verən mənfəətdir.²⁹¹ Məs, sahiblik hüququnun bir kateqoriyası olan legitim gözlənti.²⁹²

Fərdlərə verilən bu haqqın müəyyən edilmiş sərhədlər çərçivəsində istifadə edilməsi lazımdır. Bu şərtin müəyyən edilməsi üçün isə hər haqqın öz daxilində qiymətləndirmə aparmaq şərti ilə qarşılaşılacaqdır.

Haqdan birbaşa istifadə etmə dediyimiz zaman bu haqqın istifadəsi üçün hər hansı bir dövlət orqanından icazəyə ehtiyac olmamalıdır. Əgər belə bir icazə tələb olunursa, icazəsiz olaraq bu haqdan istifadə artıq hüquqazidd olacaqdır.

Haqqın istifadə edilməsini dəqiqləşdirmək üçün bəzi məsələləri araşdırmağa ehtiyac vardır.

Sahibliyin müdafiəsi

Sahibliyin müdafiəsi Mülki Məcəllənin 164-cü maddəsində (Türkiyə Mülki Məcəlləsinin 981.m) belə ifadə olunmuşdur: *Sahibin iradəsi olmadan sahiblikdən məhrumetmə və onu pozma qadağan edilmiş özbaşınalıq sayılır.*

---

²⁸⁹ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 371; Koca, **g.m.**, s. 138.

²⁹⁰ Andreas B. Schwarz, **Medeni Hukuk Dersleri**, tərc: Hıfzı Veldet, İstanbul: Marifet Basımevi, 1936, s. 113.

²⁹¹ Kemal Oğuzman və Nami Barlas, **Medeni Hukuk**, İstanbul: Vedat Kitapçılık, B.25, 2019, s. 143.

²⁹² Bu barədə bax: Rəyal Məhərrəmov və Mövsüm Yusibzadə, “Legitim gözlənti: klassik olmayan mülkiyyət hüququ”, **Azərbaycan Respublikasının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş “XXI əsrdə insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar”** mövzusunda elmi-nəzəri konfransın materialları, 2021, Bakı, s. 649-653.

*Hər bir sahibin qadağan edilmiş özbaşınalıqdan müdafiə üçün **güc işlətmək ixtiyarı** vardır. Bu zaman o, şəraiti nəzərə almaqla, əsassız **güc hərəkətlərindən** çəkinməlidir. Sahiblikdən məhrum olan onun üçün qanunsuz sahibdən sahibliyin qaytarılmasını tələb edə bilər. Sahiblikdən məhrumetmə faktiki sahib və ya onun hüquqi sələfi barəsində səhv addım olduqda və sahiblik məhrumetmədən əvvəlki ildə əldə edildikdə iddia istisna edilir.*

Sahiblik mülki hüququn əhatəsində olsa belə, onu cinayət hüquqi mənada fərqləndirməyə ehtiyac vardır. Sahiblik şəxslə əşya arasında mövcud olan və şəxsə əşya üzərində sərbəst fayda əldə etmək imkanı verən, eyni zamanda fayda əldə etmək iqtidarına sahib olan şəxsin iradəsindən kənar istifadə edilməsi muxtar hesab edilən anlayışdır.²⁹³ Cinayət hüququ sahiblik üçün mənəvi element də əlavə edir. Şəxsin iradəsindən kənar dedikdə, məs, cibinə başqası tərəfindən narkotik maddə qoyulmuş şəxsə qarşı bu əşyanın sahibi olduğu iddia edilə bilər.

Mülki Məcəllə sahiblik hüququnun qorunması üçün güc işlətməyə icazə verir. Eyni zamanda Mülki Məcəllə öz daxilində zəruri müdafiə və son zərurəti normalaşdırmışdır. Güc işlətmək dediyimiz zaman hüquqa uyğun olan hərəkətlər nəzərdə tutulur ki, o da yuxarıda göstərilənlərdir.

Əsassız güc hərəkətlərindən çəkinmək dediyimiz zaman sahiblik hüququna qarşı olan özbaşınalıqla müdafiə arasında olan mütənasiblik nəzərdə tutulur. Bu mütənasibliyi də müəyyən etmək üçün yuxarıdakı meyarlardan faydalanmaq mümkündür.

2. Tibbi müdaxilə

Həkimin sağaltma və ya estetik vasitələrlə insanın üzərində reallaşdırdığı tibbi müdaxilə xüsusiyyəti daşıyan bu əməllər bir haqqın istifadə edilməsi olaraq hüquqa uyğunluq səbəbləri arasına daxil edilir.²⁹⁴

Tibbi müdaxilənin hüquqa uyğunluğunu yoxlamaq üçün üç şərt axtarılır. Bunlara müdaxiləni tibb peşəsini reallaşdırmağa səlahiyyəti olan şəxsin etməsi, tibbi müdaxilə barədə lazım olan razılığın olması və həkimin tibb peşəsinin və sənətinin məlumatlarına uyğun hərəkət etməsi aiddir.

²⁹³ Francesco Antolisei, “Genel Olarak Mameleke Karşı İşlenen Suçlar”, tərç: Uğur Alacakaptan, **AÜHFD**, C.19, S.1, 1962, s. 88.

²⁹⁴ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 380.

Tibbi müdaxilənin hüququayğun olmasının ilkin şərti müdaxiləni tibb peşəsinə reallaşdırmağa səlahiyyəti olan şəxsin etməsidir. Bu şərt öz daxilində qanunilik prinsipinə əsaslanır. Beləliklə, qanundakı şərtlərə uyğun olaraq həkimlər və onlara köməkçi peşələr ancaq tibbi müdaxilə edə bilmək hüququna sahibdir. İstisna hal olaraq son zərurət zamanı həkim olmayan şəxslərin tibbi müdaxilə etməsinə icazə verilə bilər. Məs, yemək yediyi zaman boğulan birinə müdaxilə etmək son zərurət kimi qiymətləndirilə bilər.

İkinci şərt olaraq, tibbi müdaxilə barədə lazım olan razılığın olması qarşımıza çıxır. Tibbi müdaxiləyə pasientlərin də razılığı olmalıdır. Onlardan sınaq obyektini kimi istifadə edilməsi hüquqaziddir.

AİHM-ə gələn bir çox işlərdə zorla tibbi müdaxilə edildiyi iddia edilir. Bunlara zorla qidalandırma, cinayətlə bağlı sübut əldə etmə, psixoloji müdaxilə, məcburi peyvənd kimi nümunələri misal göstərə bilərik.²⁹⁵ Pandemiya müddətində olduğumuz üçün burada verə biləcəyimiz ən yaxşı nümunə məcburi peyvəndlə bağlı olacağını düşünürük.

Solomaxhin Ukraynaya qarşı işində ərizəçi kəskin nəfəs alma xəstəliyindən müalicə aldığı üçün ona difteriyaya qarşı peyvəndin vurulmasından sonra səhhətinin pisləşdiyini iddia edir. AİHM məcburi peyvəndin tətbiqinin ərizəçinin şəxsi həyatına müdaxilə olunmaqla birlikdə qanunda müəyyən edilmiş olduğunu və səhhətinin qorunması məqsədilə reallaşdırıldığını müəyyən etmişdir. AİHM-ə görə, məcburi peyvəndin vurulması cəmiyyətin sağlığını mühafizə etmək və bölgədəki keçici xəstəliklərin yayılmasının qarşısını almaq üçün istifadə edilir.²⁹⁶

AİHM-nin bu qərarından belə qənaətə gəlmək olar ki, COVID-19 xəstəliyinə qarşı məcburi peyvəndin dövlətlər tərəfindən tətbiqi hüququayğun olacaqdır. Əsas məqsəd dünyadakı bu xəstəliyin qarşısının alınmasıdır.

Son şərt isə həkimin tibb peşəsinin və sənətinin məlumatlarına uyğun hərəkət etməsidir. Həkim edəcəyi tibbi müdaxilə barədə lazımı və kifayət qədər məlumata sahib olmadan və ya tibb elminin əsaslarına zidd formada davranarsa, bu zaman hüququayğun formada hərəkət etdiyi müdafiə edilə bilinməz.

---

²⁹⁵ Selman Karakul, Avropa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Sağlık Hakkı – I, **İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.3, S.2, Güz 2016, s.183.

²⁹⁶ AİHM Solomaxhin v. Ukraine, Qərar, № 24429/03, 15 Mart 2012.

Bu şərt daxilində həkimlərin məlumatlandırma öhdəlikləri də vardır. Həkimin məlumatlandırma öhdəliyi iki yerə ayrılır: müalicədə məlumatlandırma və təhlükəsizlik bildirimində məlumatlandırma.

Müalicədə məlumatlandırma geniş bir əhatəsi vardır. Məs, *Qısırlaşdırma tibbi müdaxiləsi bəzən uğurlu nəticə verməyə bilər və bu səbəblə özünə bu tibbi müdaxilədə olunan bir xəstə lazımı tətbiqlər mövzusunda məlumatlandırılmalıdır, ya da mənfəi nəticə və ya sonradan ortaya çıxacaq rekanalizasyon riskləri baxımından məlumatlandırılmalıdır.*²⁹⁷

Təhlükəsizlik bildirimi məlumatlandırması isə sübut vəzifəsini özündə birləşdirir. Bu vəzifəni xəstə sübut etmək məcburiyyətindədir.²⁹⁸

Təəssüf hissi ilə bildirmək istəyirəm ki, ölkəmizdə bu şərtin pozulması hallarına çox rast gəlmək mümkündür. Məs, uşağın yüksək hərarəti olduğu üçün Bakıda Uşaq xəstəxanasına gətirilir və orada “neyrotoksikoz, kəskin pankreatit” diaqnozu qoyulur, 21 gün sonra Mərkəzi Klinikaya gətirilən xəstəyə “FMF irsi Aralıq dənizi qızdırması” diaqnozu təyin edilir. Rusiyada Moskva şəhərində müalicə edilən xəstənin yuxarıda göstərilən xəstəliklərdən heç birinin daşıyıcısı olmadığı müəyyən edilir və edilmiş müdaxilə də onun xəstəliyini artırmışdır, nəticədə son müdaxilədən 2 ay sonra xəstə ölür.²⁹⁹

3. Medianın xəbər vermək hüququ

Media azadlığının cinayət hüquq baxımından hüquqa uyğun olması üçün müəyyən şərtləri öz daxilinə alması lazımdır. Bu şərtlərə “həqiqət”, “ictimai fayda və cəmiyyət marağı”, “aktuallıq”, “mövzu ilə ifadə arasında fikri əlaqəlilik” və “mütənasiblik” olaraq göstərilə bilər.³⁰⁰

İlk olaraq cəmiyyətə təqdim olunan xəbər həqiqətə uyğun olmalıdır. Məlumat barədə bütün alternativləri diqqətə almaq, öz nəticəsini əks fikirlərlə qarşılaşdıraraq sınaqdan keçirmək, fərqli düşüncələrdən tam faydalanmaqla

²⁹⁷ Gerfried Fischer, “Alman Hukukunda Hekimin Aydınlatma Yükümlülüğü”, **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, çev: Efe Direnişə, C.3, S. 2, 2006, s. 5.

Məqalədə göstərilən Almaniya Apellyasiya Məhkəməsində mübahisələndirilən hadisədə üçüncü uşaqdan sonra uşaq istəmədikləri üçün çütlük qısırlaşdırma edir, amma iki il sonra yenidən uşaq sahibi olurlar. Bu səbəbdən həkimi məhkəməyə verirlər.

²⁹⁸ Fischer, **g.m.**, s. 5.

²⁹⁹ AR Bakı Apellyasiya Məhkəməsi, №2(103)-1376/2017, 01 fevral 2017.

³⁰⁰ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 374.

həqiqəti yanlışdan seçməkdir.³⁰¹ Media nümayəndəsinin ən güclü tənqidi fikirləri belə həqiqəti əks etdirməlidir ki, hüquqa uyğun hesab edilsin. Bu fikirlərini əsaslandırma biləcək materialların özündə olması onun üçün böyük bir avantaj olacaqdır.

İkinci şərt olaraq ictimai fayda və cəmiyyət marağı qarşımıza çıxmaqdadır. Cəmiyyətə çatdırılmış olan xəbər cəmiyyətin maraq dairəsinə daxil olmalıdır. AİHM ifadə azadlığı kontekstində cəmiyyətin maraq dairəsində verilən xəbərlərin qanuni olduğunu vurğulamışdır. Avropa Məhkəməsi 10-cu maddə ilə bağlı baxdığı işlərdə qanuni (legitim) ictimai maraq doğuran bütün məsələlər (o cümlədən, dövlət hakimiyyətinin bütün qolları, yerli özünüidarə orqanları, siyasət, ictimai sağlamlıq və təhlükəsizlik, qanunların tətbiqi və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi, istehlak maraqları və sosial maraqlar, ətraf mühit, iqtisadi məsələlər, publik səlahiyyətin verdiyi gücdən istifadə, incəsənət və mədəniyyət, eləcə də ictimai və siyasi şəxslər və dövlət rəsmiləri ilə bağlı məsələlər) barəsində ifadələrin üstün müdafiəyə malik olduğunu qəbul edir.³⁰²

Barthold Almaniyaya qarşı qərarında ictimai marağın əhəmiyyətini AİHM açıqlamışdır. İctimai maraq doğuran məsələlərdə mətbuatın ifadə azadlığını həyata keçirənlər digər şəxslərlə müqayisədə daha yüksək dərəcədə müdafiə hüququna malik olmalıdır. İctimai maraq doğuran məsələlərlə bağlı məlumat və ideyaları yaymaq mətbuatın borcudur və cəmiyyətin belə məlumatları almaq haqqı var. Əks halda, mətbuat “demokratiyanın gözətçi körpəyi” vəzifəsini yerinə yetirə bilməzdi.³⁰³

Üçüncü şərt olaraq aktuallıq dedikdə, xəbər cəmiyyətin maraq dairəsinə uyğun olan tələbdir. Aktuallığı olmayan bir xəbər yayılması insanların şərəf və ləyaqətinə qarşı olan cinayətlərin törədilməsinə yol açar.³⁰⁴

Dördüncü şərt mövzu ilə ifadə arasında fikri əlaqəlilikdir. Bu zaman media işçilərinin nə qədər ifadə azadlıqları olsa da, qarşı tərəfin şəxsi həyatı nəzərə alınmalıdır. Çatdırılmaq istənilən xəbərdəki informasiya müəyyən bir etik çərçivədə olmalıdır.

---

³⁰¹ Zeynal Məmmədli, Rəşid Hacılı və İntiqam Əliyev, **Media Hüququ**, Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2006, s. 8.

³⁰² Xaliq Ağaliev, **İfadə Azadlığı Hüququ**, Bakı, s. 8.

³⁰³ Barthold v. Germany, AİHM, № 8734/79, 25 Mart 1985, §58.

³⁰⁴ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 376.

Burada müzakirə etməli olduğumuz məsələrdən biri də siyasətçilərin digər insanlardan fərqləndirilməsidir. Lingen Avstriyaya qarşı işdə 1975-ci ilin oktyabrındakı ümumi seçkilərdən sonra jurnalist yeni seçilmiş kansleri tənqid edən iki məqalə dərc etmişdi. Jurnalist orada kansleri konkret siyasi təşəbbüsünə, yəni nasist keçmişli olan şəxsin rəhbərlik etdiyi partiya ilə koalisiya qurduğunu elan etdiyinə görə tənqid etmiş, onun addımlarını “məənəviyyatsız”, “ləyaqətsiz” və “ən aşağı səviyyəli opportunizm” kimi səciyyələndirmişdi.³⁰⁵ AİHM qərarında siyasətçilərin media nümayəndələrinin tənqidlərinə qarşı daha dözümlü olmalı olduqlarını bildirdi.

Son olaraq mütənəsblik dediyimiz zaman isə verilmiş olan xəbərlərlə şəxsi həyat arasında tarazlıq nəzərdə tutulur. Bu mütənəsbliyin də müəyyən edilməsi üçün hər hadisəni ayrılıqda dəyərləndirmək lazımdır.

M. Zərər çəkmiş şəxsin razılığı

1. Anlayış və termin

Zərər çəkmiş şəxsin razılığının hüquqa uyğunluq səbəbi olması qədim zamanlardan hüquqşünaslara məlum olan bir anlayışdır. Roma hüquqşünaslarına nisbətdə Qədim Yunanıstanda hüquqşünaslar daha geniş bir çərçivədə zərər çəkmiş şəxsin razılığını qiymətləndirirdilər. Aristotel əsərində “razılığı olana edilən əməl, cinayət sayılır” – *quim nulla inuria est; quac in volentem fit*,³⁰⁶ buna nisbətdə isə Ulpianus “razı olana qarşı cinayət törədilmir” – *nulla injuria in volentes* kimi ifadə etmişdir.³⁰⁷

Roma hüququndan bugünə kimi qanunlaşdırma axımı artıq cinayət qanunlarında təsbit edilmişdir. 1930-cu il tarixli İtaliyan Cinayət Məcəlləsinin 50-ci maddəsində “Hüquqa uyğunluq formasında razılığın açığıqlayan şəxsin razılığına söykənərək bir haqqı pozulan şəxs cəzalandırılır”.³⁰⁸

³⁰⁵ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi: Seçilmiş qərarlar toplusu, red: İntiqam Əliyev, C.2, Bakı: Abşeron-Nəşr, 2008, s. 421.

³⁰⁶ Dönmezer ve Erman, g.ə., s. 298.

³⁰⁷ Meral Ekici Şahin, **Ceza Hukukunda Rıza**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2012, s.13.

³⁰⁸ Carlotta Cassani, “Hukuka Uygunluk Nedeni Olarak Hukukta Rıza”, tərç: Muharrem Özen ve Mustafa Özen, **TBBD**, S.77, 2008, s. 237.

Türk hüququnda isə köhnə Cinayət Məcəlləsində zərər çəkmiş şəxsin razılığı normalaşdırılmamışdır. Yeni TCK-nın 26.2-ci maddəsinə əsasən, şəxsin açıqladığı razılığın çərçivəsində törədilən əmələ görə heç kimə cəza verilmir.

Azərbaycan cinayət hüququnda bu institut böyük ölçüdə kölgədə qalmışdır. Sadəcə Xüsusi hissədə bəzi maddələr əhatəsində axtarımağa çalışılmışdır.

Razılığın hüquqi əsası

Razılığın hüquqda olması ilə bağlı üç nəzəriyyə müdafiə edilmişdir. Bu nəzəriyyələr hüquqi funksiya, hüquqi müdafiədən imtina etmə və ictimai dəyər nəzəriyyələridir.

Hüquqi funksiya nəzəriyyəsi tərəfdarlarının fikrinə əsasən, razılıq hüquqi nəticənin meydana gəlməsinə yönəlir və təqsirləndirilənin razılığı olan əməli reallaşdırma haqqı verən bir iradə bəyanıdır.³⁰⁹

Hüquqi müdafiədən imtina etmə nəzəriyyəsinə əsasən, haqq sahibi hüququn onu qorumasından imtina edərək hüquqa uyğunluğu yaratdığını qəbul edir.³¹⁰ Belə bir imtinada dövlətin də haqq sahibini qorumaq kimi bir öhdəliyini aradan qaldırmış olur.

İctimai dəyər nəzəriyyəsinə əsasən, bir haqq üzərində yalnız onun sahibi olan şəxs qanunun icazə verdiyi sərhədlər daxilində imtina edə bilər.³¹¹ Hüquq sistemləri şəxslərə hüquqlarından istifadəni təqdim edir. Şəxslər hüquqlarından imtina etdikləri zaman onun müəyyən çərçivəsi olmalıdır. Məs, 18 yaşdan aşağı olan şəxslərə qarşı edilən cinsi zorakılıqda razılıq keçərli hesab olunmamalıdır. 18 yaşdan aşağı olan şəxsin bədən bütövlüyü hüququ olsa belə, yaşı baxımından bu sahədə bədəni barədə müqəddəratını təyin edə bilməyəcəkdir.

2. Zərər çəkmiş şəxsin razılığının şərtləri

Zərəçəkmişin razılığının hüquqa uyğun olması üçün öz daxilində bir sıra şərtləri daxil etməlidir. Bu şərtlərə razılıq qabiliyyəti, razılığın açıqlanması və razılığın mövzusu aiddir.

a) Razılıq qabiliyyəti

---

³⁰⁹ Şahin, g.ə., s. 29.

³¹⁰ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 392.

³¹¹ Dönmezer ve Erman, g.ə., s.300.

Əleyhinə cinayət törədilməsini istəyən şəxsin bu barədə fikirlərini deməyə qabiliyyəti çatmalıdır. Cinayət hüquqi mənada razılıq qabiliyyəti adlandırdığımız bu termin mülki hüquqdakı hüquq qabiliyyəti ilə yaxınlıq təşkil etməkdədir.

Razılıq qabiliyyəti olan şəxs ilk öncə pozulacaq hüququn sahibi olmalıdır. Bu hüququn sahibi olan şəxsin təqsirləndirilənin bu haqqa qarşı edəcəyi hərəkətlərə qarşı razılıq vermə səlahiyyətinin olub-olmaması müəyyən edilməlidir. Məs, ev sahibi öz evinin başqası tərəfindən məhv edilməsinə razılıq verə bilər. Lakin evin birdən çox sahibi varsa, bu zaman bütün mülkiyyət sahiblərinin razılığı alınmalıdır. Bütün zərər çəkmiş şəxslər öz razılıqlarını bəyan etmədikləri halda bu əməl hüquqazidd hesab ediləcəkdir.³¹²

Razılıq qabiliyyətinin müəyyən edilməsi üçün mülki hüquqa yoxsa cinayət hüququna əsaslanmaq məsələsi hələ də müzakirə ediləndir. Razılıq qabiliyyətini mülki hüquqi baxımından əsaslandırانlar Mülki Qanunvericiliyin tələblərinə uyğun şərtlər axtarırlar. Bunun əksi olaraq isə cinayət hüquqi baxımından əsaslandırانlar ümumi prinsip qoymayaraq hər hadisədə ayrı dəyərləndirilməsini tövsiyə edirlər.³¹³

Fikrimizcə, cinayət hüququnun normaları daxilində olan terminlərin sırf mülki hüquq daxilində qiymətləndirilməsi istənilən nəticəni verməyəcəkdir. Bununla birlikdə, hüququn birliyini nəzərə alsaq belə, mülki hüquq nəzəriyyəsinin cinayətə tətbiqinin həm maddi, həm də prosessual baxımdan fərqli olduğunu qəbul edirik. Nəticə etibarilə cinayət hüququnda yaranmış olan hadisədə zərərçəkmiş(lər)in ayrıca dəyərləndirilməsinin daha müfəssəl olacağını düşünürük.

b) Razılığın açıqlanması

Bir əməlin zərər çəkmiş şəxsin razılığına əsasən, hüquqauyğun hesab edilməsi üçün təqsirləndirilənə bəyan edilməsi lazımdır. Bu bəyan təqsirləndirilən şəxs tərəfindən zənn edilməməli və ya təxmin edilməməlidir. Zərər çəkmiş şəxsin iradəsinin məhsulu olmalıdır.

³¹² Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 306.

³¹³ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 307.

Razılığının açıqlanması həm açıq, həm də örtülü formada ola bilər. Bu zaman iradənin mütləq surətdə açıq formada deyilməsinə ehtiyac olmayıb, şəxsin təfəkküründə olması kifayətdir.³¹⁴

Əgər obyektiv bir düşüncə tərzindən çıxış edilsə, razılığın olmasında ax-tardığımız iradə bəyanı ilə müqavilədəki iradə bəyanı eyni olacaqdır. Bu za-man razılığın maddi tərəfi konkret hallara söykənmiş olur.³¹⁵

Razılıq baxımından iradə bəyanının sadəcə konkret deyil, örtülü olması da mümkündür. Bəzən susmaq belə iradə bəyanı kimi qəbul edilməlidir. Örtülü razılığa misal olaraq, ev sahibinin evdə olmadığı zaman yanğın baş verir. O yanğını söndürmək həmin əraziyə daxil olmaq mənzil toxunulmazlığının pozulması hesab edilməyəcəkdir.

c) Razılığın mövzusu

Zərəçəkmişin hansı hüquqları barədə tam olaraq sahiblik edə biləcəyi məsələsini aydınlaşdırmağa ehtiyac vardır. Yuxarıdakı hər iki şərt ödənilsə də, ola bilər ki, şəxs müdaxilə edilməyəcək hüququna razılıq vermiş olsun. Bu baxımdan hüquq iki yerə ayrıla bilər: tam əmr verilən və əmr verilməyən hüquqi dəyərlər.

Tam əmr verilən hüquqi dəyərlərə şəxsin mülkiyyəti, şərfi, şəxsi həyatı, mənzil toxunulmazlığı, cinsi azadlığı barədə sərbəst əmr verilən hüquqlar aiddir.³¹⁶ Bu hüquqi dəyərləri burada göstərməyimizə baxmayaraq, onlara qarşı əmr vermənin belə bir sərhədi olmalıdır.

Əmr verilməyən hüquqi dəyərlər dediyimiz zaman isə insanın həyatı (yaşamaq hüququ) və fiziki toxunulmazlığı nəzərdə tutulmalıdır. İnsanın özü daxil olmaqla yaşamaq hüququnu heç kim məhdudlaşdıra bilməz.³¹⁷

Hətta AR CM-də evtanaziya qadağan edilmişdir. Ölümçül xəstə olan insan belə özünün ölümünə razılıq verməməlidir.

Fiziki toxunulmazlıq dediyimiz zaman işgəncəyə məruz qalmamaq prinsipini diqqətə almaq lazımdır ki, artıq dünyada həm BMT, həm də Avropa səviyyəsində işgəncənin qadağan olunması ilə bağlı müqavilələr qüvvədədir.

---

³¹⁴ Cassani, **g.m.**, s. 246.

³¹⁵ Cassani, **g.m.**, s. 247.

³¹⁶ Şahin, **g.ə.**, s.112.

³¹⁷ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 401-402.

N. Cinayət törətmiş şəxs tutularkən ona zərər vurulması

1. Anlayış

Azərbaycan Cinayət hüququ baxımından tutulan şəxsə zərər vurulmamasının hüquqa uyğunluq səbəbi kimi qiymətləndirilməsi yeni bir hüquq institutudur.³¹⁸ Tutulan şəxsə zərər vurulmaması AİHK-nın 2.2-ci maddəsinin b bəndində bu maddə üçün ümumi fikir ifadə etməkdədir.

AİHK-na əsasən, *qanuni həbsi həyata keçirmək və ya qanuni əsaslarla həbsdə olan şəxsin qaçmasının qarşısını almaq üçün* və mütləq zərurət olduğu halda bu halın reallaşdırılması yaşamaq hüququnun pozuntusu hesab edilmir.

AR CM-ə gəldikdə isə 37-ci maddəyə əsasən:

1. Cinayət törətmiş şəxsin səlahiyyətli dövlət hakimiyyəti orqanlarına gətirilməsi və ya yeni cinayətlər törətməsinin qarşısının alınması məqsədi ilə tutulduğu zaman ona zərər yetirilməsi, əgər həmin məqsəd üçün bütün digər təsir imkanlarından istifadə lazımi nəticə verməmişsə və bunun üçün zəruri olan tədbirlərin həddi aşılmamışdırsa, cinayət sayılır.

2. Cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün tətbiq edilən vasitələrin və üsulların törədilmiş əməlin və həmin əməli törətmiş şəxsin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, habelə tutulmanın hallarına aşkar surətdə uyğun gəlməməsi və zərurət olmadan şəxsə açıq-aşkar həddən artıq zərər vurulması şəxsin tutulması üçün zəruri olan tədbirlərin həddini aşmaq hesab olunur. Həddi bu qaydada aşma, yalnız qəsdən zərər vurulduqda cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

Tutulan şəxsə zərər vurulmanı araşdırmaq üçün tutulan və tutan şəxsə aid şərtlər və müəyyən edilmiş həddi qiymətləndirmək lazımdır.

2. Tutulan şəxsə aid şərtlər

Tutulan şəxsə aid şərtlər daxilində iki məsələni aydınlaşdırmaq lazımdır. Birincisi cinayət əməlinin olması və ikinci olaraq bu cinayəti törətmiş şəxsin gizlənmək niyyəti.

³¹⁸ Sovetlər dönməində bu hüquq institutu zəruri müdafiə daxilində qiymətləndirilirdi. BxN: Habil Qurbanov, **Əməlin cinayət olmasını istisna edən hallar (müasir və gələcəyə baxış kontekstində)**, Bakı: Təhsil, 2017, s. 123.

Cinayət əməlinin olması şərti törədilmiş olan əməlinin təhlükəliliyini göstərmək üçündür. Beləliklə də tutulan şəxs nə üçün bu kimi hərəkətlərə məruz qaldığını bilmiş olacaqdır. Eyni zamanda cinayətin inzibati xətdən fərqləndirilməsi də burada əhəmiyyət kəsb edir. İnzibati xətdə qarşı bu formada güc sturukturu tətbiq etmək ehtiyacı yoxdur. Eyni zamanda ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərdə də bu güc sturukturuna ehtiyac olmadığı məlumdur.³¹⁹

Gizlənmək niyyəti, daha dəqiq ifadə ilə ədalət mühakiməsindən yayınmaq şərti axtarılmalıdır. Cinayət prosessual hüquqda tutulma ilə bağlı əsas şərtlərdən biri şübhəli şəxsin qaçmaq ehtimalının olmasıdır.

3. Tutan şəxsə aid şərtlər

Tutan şəxsə aid şərtləri araşdırmadan öncə bu səlahiyyətin kimə aid olmasını müəyyən etmək lazımdır. Bu səlahiyyət hüquq mühafizə orqanlarına aiddir. Eyni zamanda vətəndaşların da belə bir hüquqa sahib olduğu fikri nəzəriyyədə vardır. Biz bu fikr ilə razı deyilik. Heç bir vətəndaş digərinə güc tətbiq edərək “mən ədaləti bərqərar edirəm” iddiası ilə çıxış edə bilməz. Cinayət törədən şəxsə qarşı vətəndaş sadəcə hüquq mühafizə orqanlarını məlumatlandırmaqla kifayətlənməlidir. Hansı ki, yuxarıda təhlükəli bir əməlin törədilməsindən danışdıq, bu təhlükəli əməli törədən şəxs onu tutmaq istəyən şəxsə qarşı da təhlükə mənbəyidir.

Tutulan şəxsə qarşı olan tutma cinayət törətmiş şəxsə tətbiq edilməsi, tutmanın zamanı, yetirilən zərərin həddi olmalıdır və bunlar tutan şəxs tərəfindən bilinməlidir.

Tutma cinayət törətmiş şəxsə tətbiq edilə bilər.³²⁰ Bu fikrin təqsirlilik prezumpsiyasına qarşı olduğu qənaətindəyik. Tutulan şəxs cinayətkar deyil, şübhəli şəxsdir. Heç kim tutulan şəxsin cinayət mühakiməsi zamanı təqsirli olacağına bu formada əminliklə çıxış edə bilməz.

Tutmanın müəyyən zamanda olması cinayət əməli törədildikdə və ya sonra tutma hərəkətləri həyata keçirilməlidir. Tutma üçün cinayətin bitmiş olması mütləqdir. Bu hüquq institutu cəhd və cinayətə hazırlıq mərhələsində tətbiq edilmir.

---

³¹⁹ Qurbanov, g.ə., s. 124.

³²⁰ Qurbanov, g.ə., s. 125.

Tutma zamanı zərərin həddi olmalıdır. Daha çox fiziki və maddi zərər ola bilər. Yuxarıda AİHK-nın qəbul etdiyi fikri sizə təqdim etdik. Konvensiyanın mətnindən aydın olur ki, hətta mütləq zərurət olduğu halda ölümlə nəticələnə bilər. Bu zaman cinayət məsuliyyəti olmayacaqdır.

4. Tutulan şəxsə zərərvurmanın həddi

AR CM-in qəbul etdiyi meyar zərərin həddi - törədilən əməlin ağırlığı ilə istifadə edilən vasitələrin uyğun və zərurətin olmasıdır.

Törədilən əməlin ağırlığı ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlər olmağından asılı olaraq hakimiyyət orqanlarının da istifadə edə biləcəyi üsul və vasitələr o qədər geniş olur. Şəxin tutulması zamanı cinayətin təhlükəliliyini müəyyən etmək/ölçmək kimin səlahiyyətində olması sual doğurduğu üçün o an tutan şəxsə qarşı ola biləcək təhlükənin nəzərə alınması daha məqsədəuyğun olacaqdır.

AR CM tutulma zamanı zərurət axtarsa da, biz AİHK-nın mütləq zərurət terminin daha düzgün olduğunu fikirləşirik. AİHM mütləq zərurətlə bağlı ilk dəfə 1995-ci ildə McCann və digərlərinin İngiltərəyə qarşı olan işində baxmışdır. Biz isə Armani da Silva qərarını müzakirə etmək istəyirik.

Hadisə 2005-ci ildə İngiltərədə 3 metro, 1 avtobus dayanacağında terror aktının baş verməsindən sonra hüquq mühafizə orqanlarının apardığı araşdırma nəticəsində olmuşdur. Metroda Menzes adlı oğlanın polis tərəfindən öldürülməsi ilə nəticələnməsidir. Qeyd edək ki, Menzes polis tərəfindən tutulan zaman heç bir müqavimət göstərməmiş və ona deyilənləri etmişdir.³²¹

AİHM-ə görə, mütləq zərurət olmadan gücdən istifadə etdiyinin bilindiyi zaman artıq cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməlidir. Bu səbəblə də gücdən istifadə təməl əsaslarla o zamanda keçərliliyi olan dürüst bir qənaətə bağlı olduğu halda reallaşdırıla bilər. Dürüst qənaəti maddi formada müəyyən edilən hadisələrə uyğun qiymətləndirilərək göstərmək lazımdır. Müzakirə edilən qənaətin maddi formada zəruri olub-olmaması səmimiyyətin müəyyən edilməsində vacibdir. Dürüst qənaət maddi formada başqa şəxs müzakirə edilən qənaətin məntiqsiz və ya səhv bir qiymətləndirməyə əsaslandığını düşünsə belə, təməl

---

³²¹ Armani Da Silva v. Great Britain, 30 Mart 2016, № 5878/08, §37. Menzesin ölümü ilə bağlı hadisələr üçün bax: §29 – 38.

səbəblərə sahib ola bilər.³²² Bir AIHM-nin ifadəsi ilə yaxşı səbəblərin mövcud olması və ya səhvi reallaşdıran maddi səbəblərin olması lazımdır.

BMT-nin 17 Dekabr 1979-cu ildə 34/169 nömrəli “Qanunların Tətbiqindən Məsuliyyətli Olanlar Üçün Davranış Qaydaları” adlı Qərarının 3-cü maddəsinə əsasən, hüquq mühafizə orqanlarının vəzifəli şəxsləri yalnız dəqiq məcburilik halında və vəzifələrinin icra edilməsi üçün lazımi ölçüdə gücə müraciət edə bilər.

Fikrimizə, bu hüququayğunluq səbəbi cinayət qanunlarında olmamalıdır. Bu maddə öz mətnindən başa düşüldüyü kimi, maddi yox prosessual hüququn daxilində qiymətləndirilməlidir. Bu maddənin cinayət qanunlarında olması onun bütün cinayət əməllərinə aid edilməsi mənasına gəlməsi deməkdir. Amma prosesual qanunvericilikdə olduğu halda başa düşülən olacaqdır ki, konkret hüquq mühafizə orqanı işçiləri üçün tətbiq edilən bir maddədir.

O. Əsaslı risk

1. Anlayış

Cinayət qanunlarında çox az rastlanılan hüquqa uyğunluq səbəblərindən biri də əsaslı riskdir. Əsaslı risk pozitiv hüquqda qanunlaşdırıldığı müddətə qədər son zərurətin tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilirdi.³²³

Bu maddənin qanunlaşdırılmasına olan ehtiyac isə texnologiya, tibbi ehtiyaclar kimi inkişaf zamanı əldə olunmuş nəticələrin insanlar (daha doğrusu cinayət hüququ tərəfindən qorunan obyektlər (dəyərlər)) üçün təhlükə törətməməlidir. Təhlükə törətməyəcəyi halda bu əməl hüquqa uyğun kimi qiymətləndiriləcəkdir.

AR CM-in 39-cü maddəsinə əsasən:

1. İctimai faydalı məqsədə nail olmaq üçün əsaslı risk nəticəsində bu Məcəllə ilə qorunan obyektlərə zərər vurulması cinayət sayılmır.

2. Göstərilən məqsədə risk ilə əlaqədar olmayan hərəkətlə (hərəkətsizliklə) nail olmaq mümkün deyildirsə və risk edən şəxs bu Məcəllə ilə qorunan

---

³²² Armani Da Silva v. Great Britain, § 208.

³²³ Qurbanov, g.ə., s. 139.

obyektlərə zərər dəyməsini aradan qaldırmaq üçün zəruri tədbirləri görmüşdürsə, risk əsaslı hesab edilir.

3. Bilə-bilə insanların həyatı üçün təhlükə ilə, ekoloji və ya digər fəlakət təhlükəsi ilə müşayiət olunan risk əsaslı hesab edilmir.

2. Əsaslı riskə aid şərtlər

Əsaslı riskə aid olan şərtlərə məqsədin ictimai faydalı olması, məqsədə çatmağın başqa yolunun olmaması, zərərin qarşısını almaq üçün zəruri tədbirləri almaq və zərərin nəticəsi ehtiyatsızlıq nəticəsindən baş verməlidir.

Məqsədin ictimai faydalı olması edilən hərəkətlərin arxa planında dünya və toplum üçün faydalı bir modelin ortaya çıxmasıdır. Cinayət hüququ baxımdan ictimai faydalı bir məqsəd həm cəmiyyət üçün, həm də əhalinin müəyyən qrupları və ya ayrı-ayrı insanlar üçün hər hansı bir insani dəyərin qorunması və artırılması olaraq başa düşülməlidir. Bu hissə üçün ən yaxşı misal, atom bombasıdır. İlk başda ixtira edilən bu silah insanlara enerji vermək məqsədi daşsa da, indi dövlətlər kütləvi qırğın silahı olaraq istifadə edirlər.

Məqsədə çatmağın başqa yolunun olmaması – ifadə etdiyimiz yol sözü altında cinayət hüququ mənadakı hərəkət başa düşülməlidir. Sosial elmlərdən fərqli olaraq, tibb və texniki elmlərdə əldə olunan nəticələrin sınağı bəzən insanlar üzərində də aparılmalı olur. Məqsədə risklə əlaqəli olmayan hərəkətlərlə çatmaq ehtimalı qiymətləndirilərkən, riskin obyektiv və subyektiv xüsusiyyəti nəzərə alınmalıdır. Seçimin alternativliyi obyektiv reallığın amilləri ilə müəyyən edilir, eyni zamanda subyektiv hallar seçim imkanına da təsir edir: reallığın idrak xarakteri, münasibətlərdəki fərqlər, qiymətləndirmələr, riskli davranış stereotipləri və s.

Zərərin qarşısını almaq üçün zəruri tədbirləri almaq – bu zaman düşünü- lən və ya ehtimal edilən tədbirlərin alınması zəruri tədbirlər olaraq qiymət- ləndirilməlidir. Beləliklə, zəruri tədbirlərlə bağlı şərt araşdırıldığı zaman obyektiv deyil, subyektiv bir dəyərləndirmə aparılmalıdır. Hadisə bitdikdən sonra meydana çıxan obyektiv tədbirləri almaması üçün hər hansısa şəxsi məsuliyyətə cəlb etmək olmaz. Əks halda biz şəxslərdən bütün riskləri öncə- dən görməyi məcbur etmiş oluruq.

P. Hüquqa uyğunluq səbəblərində həddin aşılması

1. Anlayış

Hüquqa uyğunluq səbəblərində həddin aşılması prosesində iki fərqli sistem görürük. AR CM hər hüquqa uyğunluq səbəbi üçün bir hədd müəyyən etdiyi halda, TCK isə həddin aşılması ilə bağlı ümumi olaraq bir maddə müəyyən etmişdir. AR CM maddələrini yuxarıda qeyd etdiyimiz üçün bir daha o maddələrə qayıtmaq istəmirik. Bu hissədə TCK-nın 27-ci maddəsini qeyd etməyi daha məqsədəuyğun hesab edirik.

TCK-nın 27-ci maddəsində əsasən: 1. Əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran halların sərhədinin qəsd olmadan aşılması halında, əməl ehtiyatsızlıqla törədildikdə də cinayət məsuliyyəti yaradırsa, ehtiyatsızlıqla törədilən cinayət üçün qanunda yazılı cəzanın altıda birindən üçdə birinə qədər azaldılır.

2. Zəruri müdafiədə həddin aşılması göz yumulacaq bir həyəcan, qorxu və ya tələskənlikdən irəli gəlibsə təqsirləndirilənə cəza verilmir.

Nəzəriyyədə bu maddənin izahı üç başlıqda araşdırılır: 1) həddin qəsdlə aşılması; 2) həddin ehtiyatsızlıqla aşılması və 3) həddin fors-major (məcbur edici) səbəblə aşılması. Araşdırmamızın davamında biz də bu ardıcılığı izləyəcəyik.

2. Həddin qəsdlə aşılması

TCK-nın 27-ci maddəsindən aydın olur ki, həddin aşılması üçün ehtiyatsızlıq olmalıdır. Qəsdlə həddin aşılması zamanı hüquqa uyğunluq səbəbinin axtarılması bizim üçün heç bir nəticə verməyəcəkdir.

AR CM-də isə bunun əksi bir forma ilə qarşılaşırıq. Zəruri müafiə barədə “qəsdən törədilən hərəkətlər zəruri müdafiə həddini aşmaq hesab edilir” fikri müdafiə edilir. Belə ki, AR CM bizə iki hüquqa uyğunluq səbəbində adam öldürmə və sağlamlığa zərərvermə cinayətlərinin olduğunu təqdim edir. AR CM-in Xüsusi hissəsində zəruri müdafiə həddini və ya cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla adam öldürmə (m. 123) və zəruri müdafiə həddini və ya cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla sağlamlığa ağır zərər vurma cinayətləri (m. 130).

Bu iki cinayət adam öldürmə və sağlamlığa zərər vurma cinayətlərinin xüsusi hallarıdır. Qanunverici orqan bu maddələr vasitəsilə cəzanın daha yüngül formasını təqdim etmişdir.

Qənaətimizcə, AR CM-də bu normaların olmasına ehtiyac yoxdur. Əgər təqsirləndirilən şəxs zəruri müdafiə həddini qəsdən aşmışdırsa, artıq zərər çəkmiş şəxsi öldürmək (və ya yaralamaq) istədiyini qəbul etmişdir. Bu hadisəni də zəruri müdafiə həddini aşma deyil, qəsdlə adam öldürmə kimi qiymətləndirməliyik. Belə bir əməldə qəsdin olması təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi hərəkəti həm istəməsi, həm də bilməsi mənasını verir ki, bu zaman adam öldürməyə şüurlu şəkildə yol vermiş olur.

Eyni zamanda, bu maddələr hüquqa uyğunluq səbəblərinin tətbiq dairəsini də daraltmış olur. Məs, zəruri müdafiə zamanı hücum edən odlu silahla atəş açır və müdafiə tərəfi ona qarşılıq verdiyi zaman hücum edəni öldürür. Yuxarıda göstərdiyimiz maddələr daxilində müdafiə olunan cəzalandırılacaqdır.

3. Həddin ehtiyatsızlıqla aşılması

Həddin aşılmasının ehtiyatsızlıqla olması daha ağlabatandır. Çünki bu zaman təqsirləndirilən şəxs cinayət törətməyi istəməmiş olur. TCK-nın 27.1-ci maddəsi daxilində həddin aşılması üçün bəzi şərtlər olmalıdır. Bunlar hüquqa uyğunluq səbəbi olmalı, vasitədə aşma və ehtiyatsızlıqla törədildikdə cinayət məsuliyyəti yaradan maddə olmalıdır.³²⁴

Hüquqa uyğunluq səbəbinin olması o deməkdir ki, yuxarıda göstərdiyimiz hər hansısa hüquqa uyğunluq səbəblərindən biri olmalıdır. Əgər hüquqa uyğunluq səbəbi yoxdursa, heç bir həddin aşılması barədə müzakirə aparmaq mümkün olmayacaqdır.

İkinci olaraq, həddin aşılması vasitədə olmalıdır. Qeyd edilənin əksi olaraq, aşma məqsəddə olarsa, hüquqa uyğunluq səbəbindən bəhs edilməyəcəkdir. Məs, avtomobilin təkərlərini oğurlamaq istənilən zaman avtomobil sahibi silahla bu hadisənin qarşısını alırsa və bu zaman təslim olanlara qarşı silahdan istifadə edərsə, artıq məqsəddə aşılma olmuş olacaqdır.

Üçüncü olaraq isə ehtiyatsızlıqla törədildikdə cinayət məsuliyyəti yaradan maddə olmalıdır. Bu maddələr cinayət qanunları daxilində müəyyən edilir və bütün cinayət əməllərinə ehtiyatsızlığı aid edə bilmirik.

³²⁴ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 409.

4. Həddin fors-major (məcbur edici) səbəblə aşılması

TCK-nın yuxarıda göstərilən 27.2-ci maddəsi Alman Cinayət Məcəlləsinin 33-cü maddəsi ilə eynilik təşkil edir. Alman cinayət hüququnda 1851-ci ildən istifadə edilən bu maddə mətni 1975-ci ildə edilən kiçik dəyişikliklə hələ də qüvvədədir.³²⁵

Alman cinayət hüququ ilə bu mövzudakı fikir ayrılıqlarını da diqqətə alaraq biz daha çox maddənin mətninin aydınlaşdırılmasına diqqət çəkmişik.

Maddə daxilində olan həyəcan, qorxu və ya tələskənlik anlayışlarının aydınlaşdırılmasına ehtiyac hiss edirik.

*Həyəcan, orqanizmin gözlənilməyən təhdidlər qarşısında reaksiyası, ya da qeyri-adi formada artan hiss səbəbilə birüzə verdiyi refleks göstəricisidir. Qorxu müəyyən bir təhlükə və ya hücum qarşısında, şəxsin düşüncəsi və istəkləri üzərində hakim olan, iradəni kəsən hissi bir ruh halıdır. Tələskənlik qeyri-müəyyən, ziddiyyətli və dağınıq halda düşünməyə səbəb olan bir problemin mövcud olduğu psixoloji haldır.*³²⁶ Zəruri müdafiə zamanı bu kimi psixoloji halların mövcudluğu onun istisnası üçün şərt olaraq axtarılır.

---

³²⁵ Sefa Eryıldız, “Alman Ceza Hukuku`nda Meşru Müdafa Sınırlarının Aşılması”, **CHD**, S.31, Ağustos 2016, s. 94.

³²⁶ Eryıldız, **g.m.**, s. 111.

IV. TƏQSİRLİLİK

A. Termin və anlayış

Cinayət tərkibinin son elementi təqsirlilikdir. İndiyə qədər danışdığımız tərkiblər əməllə bağlı idi. Bu bölmədə əməlin insanla necə əlaqələndirildiyinə cavab axtarmağa çalışacağıq.

İlk növbədə istifadə edilən terminə aydınlıq gətirmək lazımdır. Nəzəriyyədə fərqli formalarda adlandırılan təqsirlilik “mənəvi tərkib”, “subyektiv cəhət” kimi terminlərlə də istifadə edilir. Belə ki, müqayisəli hüquqda məsələn, anqlo-sakson hüququna latıncadan keçən *mens rea*, almanca *Schuld*,³²⁷ fransızca isə *l'élément intellectuel*, *l'élément moral* və ya *l'élément psychologique*³²⁸ olaraq adlandırılır. Biz isə araşdırmamızın davamında təqsirlilik terminindən istifadə edəcəyik.

Təqsirlilik termini ilə təqsir termini arasındakı fərqi aydınlaşdırılmasına ehtiyac vardır. Cinayət qanunlarının böyük əksəriyyətində təqsir terminindən istifadə edilir. Bu termin təqsirləndirilən şəxs nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirildikdə təqsir, əmələ nəzərən araşdırıldıqda isə təqsirlilik adlandırılır.³²⁹ Ümumilikdə, təqsirlilik dedikdə, cinayət əməli ilə onu törədən arasında olan mənəvi (psixoloji) əlaqə nəzərdə tutulur. Təqsirlilik elementinin olması üçün şəxsin təqsirli formada hərəkət etməsi, hərəkətin ona aid edilə bilməsi üçün də lazımı şəxsi keyfiyyətlərə³³⁰ sahib olması mütləqdir.³³¹

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, bu tərkib daxilində təqsir qabiliyyəti və təqsirin növləri araşdırılmışdır. Təqsir qabiliyyəti cəzəçivəsində yaş, anlaqlılıq və keçici səbəblər kimi elementlər dəyərləndirilmiş, təqsirin növlərində isə qəsd və ehtiyatsızlıq nəzərdən keçirilmişdir.

Azərbaycan və rus dilli ədəbiyyatlarda təqsir qabiliyyəti anlayışı cinayətin subyektivi daxilində araşdırılır. Bu tip araşdırmaya eynilə İtalyan dilli yazarlar-

³²⁷ Bohlander, g.ə., s. 16.

³²⁸ Elliott, g.ə., s. 64.

³²⁹ İçel, **Ceza Hukuku**, 411.

³³⁰ Lazımı şəxsi keyfiyyətlər ifadəsi təqsir bölümündə araşdırıldıqda aşağıda görəcəyimiz kimi istəmə və bilmədən ibarətdir. Eyni zamanda Azərbaycan hüququnda daha detallı səbəblər axtarırdı: şəxsin öz əməlini bilməli, düşünməli, ona rəhbərlik etməli və onun haqqında cavab verməli olduğu qəbul edilir. Qəhrəmanov, **Cinayət Hüququ**, 1957, s. 94.

³³¹ Dönmezer ve Erman, g.ə., s. 383.

da da rast gəlmək mümkündür, çünki İtaliya Cinayət Məcəlləsində bu terminlər cinayətkar və cinayətdən zərər görənlər başlığı altında izah edilir.³³²

B. Təqsir qabiliyyəti

1. Anlayış

Təqsir qabiliyyətini ifadə etmək üçün Engelsin fikirlərinə diqqət etmək lazımdır: Cinayət qanunu “*işi bilib qərar qəbul edən*” şəxslərə tətbiq edilir.³³³ İfadə forması olaraq müəllif bilməni (anlamayı) qəbul edir, istəmə elementini isə qərar qəbul etmə kimi düşünür.

Bir daha qeyd edək ki, təqsir qabiliyyəti təqsirləndirilənin cinayəti törətdiyi zaman sahib olmalı olduğu şəxsi xüsusiyyətləridir. İtaliya Cinayət Məcəlləsinin 85-ci maddəsində, *əməli törətdiyi zaman istinad edilə bilər olmayan şəxsin qanun tərəfindən cinayət olaraq nəzərdə tutulan bir əmələ görə cəzalandırılmayacağı prinsipi hökm çıxarıldıqdan sonra, istinad edilə bilərlik “anlama və istəmə qabiliyyəti” olaraq adlandırılır.*³³⁴

Anlama qabiliyyəti fərdin, reallaşdırdığı davranışların sosial dəyərini və səbəb olduğu nəticələri dərk etməsidir,³³⁵ istəmə isə fərdin davranışlarını sərbəst formada müəyyənləşdirmək və öz mühakiməsinə görə etməli olduğunu istəyə bilməsidir.³³⁶

Təqsir qabiliyyətinin nəzəriyyədə ilk olaraq, iradə azadlığına (*libero arbitrio*) əsaslandırılı düşünülürdü. Klassik məktəbin tərəfdarları Carmigniani, Carrara və Pessina cinayətin törədilməsi zamanı iradə azadlığı və sərbəstliyi olduğunu müdafiə edirdilər.³³⁷ İradə sərbəstliyinin fəlsəfi bir anlayış olduğunu nəzərə alaraq problemin həlli üçün ideal seçim olmadığını bildirmək istəyirik. İradə sərbəstliyinin müəyyən edilməsi üçün hələ də heç bir kriteriya hüquqşünaslar arasında müəyyən edilməmişdir.

---

³³² Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 384; Toroslu ve Toroslu, **g.ə.**, “Suçlu” adlandırılan bölümünün, ikinci başlığı bu mövzuya həsr edilmişdir: s. 398-420.

³³³ Gersenzon, **g.ə.**, s. 136.

³³⁴ Toroslu ve Toroslu, **g.ə.**, s. 398.

³³⁵ Haluk Toroslu, **Ceza Hukukunda İsnat Yeteneği**, Ankara: Savaş Yayınevi, B.1, 2015, s. 13.

³³⁶ Toroslu ve Toroslu, **g.ə.**, s. 399.

³³⁷ Haluk Toroslu, **g.ə.**, s. 25.

Yuxarıda deyilənlərin əksinə pozitiv məktəb cinayətə görə, “cəmiyyət qarşısında məsuliyyətli olmaq” fikrini müdafiə edir.³³⁸ Bu zaman hansı qabiliyyətə sahib olsan da, törədilmiş cinayətin bir qarşılığı olacaqdır. Bu qarşılığın cəza olmasına ehtiyac yoxdur, onun yerinə cinayət xarakterli tədbirlər tətbiq edilməsi daha uyğundur. AR CM də bu sistemi tətbiq edir.

Qənaətimizcə, artıq bu iki məktəbin təklif etdikləri sistemlər təqsir qabiliyyəti üçün keçərli deyil. Təqsirin insana bağlı olan element olduğunu düşündüyümüz zaman insanın mənəvi inkişafına baxmağımız lazımdır. Beləliklə, insanlar psixoloji olaraq cinayət törətməyə hazır olmalıdırlar. İnsanların psixoloji olaraq cinayət törətməyə hazır olması isə təqdir ediləcək bir hadisə kimi qiymətləndirilməməli, şəxs etdiyi hərəkətlərin mənasını qavraya bilməlidir. Bu isə anlama və davranışlarına istiqamət verə bilməkdən keçir.

Həmçinin bu yerdə *actiones liberae in causa* qaydasına diqqət etmək lazımdır. Təqsir qabiliyyətinin yoxluğu insanların istəyindən asılı səbəblərdən olmur. Təbii haldır ki, insanlar bu dediyimizin əksinə olaraq istəyərək öz təqsir qabiliyyətini istisna edə bilər. Belə bir hala əsasən cinayət hüququ baxımından *sərbəst formada istənilən, amma cinayətkarın təqsir qabiliyyətinin olmadığı zaman reallaşan əməllər* adı verilən nəzəriyyə ortaya atılmışdır.³³⁹ Bu termin qısa olaraq, *səbəbində sərbəst olan hərəkətlər* kimi adlandırılır. Misal olaraq, güclü ruhi həyəcan vəziyyətində, qızdırma keçirdikdə və s. bu kimi hallarda törədilən əməlləri göstərə bilərik.

Qabaqcadan cinayət törətməyi planlaşdırdıqdan sonra içki qəbul edilməsi şəxsin artıq öz istəyi ilə *actio libera in causa* əhatəsinə girəcəyini qəbul edir. StGB-nin 21-ci paragrafı çərçivəsində keçərli olan *actio libera in causa* prinsipinə görə, cinayətkar içkili olduqda onsuz da müəyyən bir cinayət törətməyi planlaşdırması halında cəzada hər hansısa bir azalma olmayacaqdır. StGB-nin 21 və 49-cu paragraflarına uyğun olaraq, şəxs cinayət törətməməklə bağlı qərar qəbul etmək qabiliyyəti yerində olduğu halda cinayət törətmək qərarı vermişdirsə, cinayətkarın bu cinayəti törətməyinə qarşı olan səbəbləri ortadan qaldırmaq üçün bilərəklə sərxoş olması halı da diqqətə alınmalıdır.³⁴⁰

³³⁸ Haluk Toroslu, *g.ə.*, s. 55.

³³⁹ Dönmezer ve Erman, *g.ə.*, s. 397.

³⁴⁰ 5 StR 93/04, BGHSt 49, 239, 17 avqust 2004, zikr: Dubber and Hörmle, *g.ə.*, s. 284.

2. Təqsir qabiliyyətinə təsir edən hallar

Təqsir qabiliyyətinin anlama (qavrama) və istiqamət vermə (yönvermə) olduğu qəbul edildiyi zaman bu səbəbləri azaldan və ortadan qaldıran hallarla rastlaşmaq mümkündür. Cinayət hüququ baxımından bu hallara yaş, anlaqlılıq, eşitmə-danışma qüsurlu olma və keçici səbəblər aiddir.

a) Yaş həddi

Hüquq tarixində uşaqların cinayət hüquq qabiliyyətinin olub-olmaması uzun zaman müzakirə edilmişdir. Cinayət hüquq elminin hüquqşünasları uşaqlarda öz hərəkətlərini anlama və istiqamət vermə qabiliyyətinin olmasını axtarırlar. Bunun üçün də cinayət qanunlarında minimum yaş həddi təsbit edilir. Cinayət qanunlarında minimum yaş həddini müəyyən etmək barədə fikir birliyi yoxdur.

AR CM-in 20-ci maddəsində cinayət törətmək üçün ümumi yaş həddi 16 olaraq göstərilmişdir. Eyni zamanda bəzi cinayət növləri göstərilir (qəsdən adam öldürmə, hədə-qorxu ilə tələb etmə və s. kimi) ki, onları törətdiyinə görə 14 yaşına çatmaq kifayət edir.

TCK-da isə bu yaş həddi üç fərqli şəkildə göstərilir. 31-ci maddədə ilk olaraq on iki yaşına çatmayan şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmədiyi qeyd edilir. İkincisi isə on iki yaşına çatmış, amma on beş yaşına çatmayan şəxslərin hərəkətlərini anlama və onlara istiqamət vermə qabiliyyətinə baxmaq lazımdır. Son olaraq isə on beş yaşına çatmış on səkkiz yaşınadək şəxslərə cəza tətbiq edilsə də, müəyyən yüngülləşdirmələr nəzərə alınır.

Bundan başqa StGB-nin 19-cu maddəsinə əsasən, on dörd yaşına çatmayan şəxslərin təqsir qabiliyyətinin olmadığı deyilir.

Üç ölkədə üç fərqli ideya mənimsənilmişdir. Riyaziyyatda olduğu kimi, üç ölkənin fikirlərini toplayıb ədədi orta çıxartmaq hüququayğun olmayacaqdır. Biz isə bu hissəni araşdırmaq üçün BMT-nin yanaşmasını müzakirə etməyi daha məqsədəuyğun hesab edirik.

UHK-nın 1-ci maddəsinə əsasən, hər bir insan 18 yaşına çatana qədər uşaq hesab edilir. Bu maddədəki fikir həm Azərbaycan, həm də Türkiyə hüququnda qəbul edilmişdir.

UHK-nın 40.3-cü maddəsinin “a” bəndinə əsasən, cinayət qanununun pozulması barədə minimum yaş həddi müəyyənləşdirilməli, bu yaş həddindən aşağı uşağın cinayət qabiliyyəti olmadığı qəbul edilməlidir.

Uşaq hüquqları ilə bağlı Pekin Qaydalarının 4-cü maddəsinə görə, cinayət məsuliyyətinin minimum yaş həddini müəyyən edən sistemlərə görə, bu hədd uşağın emosional, zehni və intellektual baxımdan çatmalı olduğu yaşdan aşağı olmamalıdır. Maddənin açıqlamasına görə, uşağın anti-sosial davranışlarında onların anlama və istəmə qabiliyyətinin kifayət qədər olması tələb edilir. Başqa sözlə ifadə etsək, emosional, zehni və intellektual səviyyəni uşaqların anlama və istəmə qabiliyyətində görür.

BMT-nin heç bir müqaviləsində minimum yaş həddinin nə olduğu barədə dəqiq bir göstəriş yoxdur. Buna baxmayaraq, bir çox fərqli fikir ortaya atılmışdır. Məsələn, minimum yaş həddinin yeddi və on yaş olaraq müəyyən edilməsinin ciddi bir problem olduğu göstərilmişdir.³⁴¹

Eyni zamanda Maldiv adalarında və Koreya Xalq Demokratik Respublikası ilə bağlı hesabatlarda 16-18 yaş arası uşaqlarla böyük insanlar kimi rəftar edilməsindən narahat olduğu vurğulanmışdır.³⁴²

Uşaq Hüquqları Komitəsi AR CM ilə oxşar qanuna sahib Belarusiyada bəzi cinayətlər üçün 14 yaş həddinin qoyulmasının da narahatlıq doğurduğunu diqqətə çatdırır.³⁴³ Komitə insanlara ilk gündən adam öldürmənin yanlış olduğunu öyrədilməsinə baxmayaraq, 14 yaşın bu cinayət baxımından belə məsuliyyət yaratmayacağı fikrindədir.

BMT-nin müqavilə orqanları tərəfindən bu deyilənləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, minimum yaş həddinin neçə olması ilə bağlı ortaq bir konsensus yoxdur. Yaş həddinin minimum 14 olması təqdirəlayiq hesab edilmir.³⁴⁴

Yaş baxımından razılığa gələ bilməsək də, uşaqlara qarşı cəza siyasətində daha mülayim olmalı olduğumuzu görürük. Gənc yaşlarda insanların cinayətkar olaraq göstərilməsi onların daha sonra bu travmanı atmasında çətinliklər

³⁴¹ **Ədalət Mühakiməsinin Həyata Keçirilməsində İnsan Hüquqları**, Hakimlər, prokurorlar və vəkillər üçün İnsan Hüquqları üzrə təlim vəsaiti, Peşəkar təlim seiyaları № 9, tərc: Kamal Abbasov, BMT: New York və Genvere, 2003, s. 382.

³⁴² **Ədalət Mühakiməsinin Həyata Keçirilməsində İnsan Hüquqları**, s. 383.

³⁴³ UNICEF, Rachel Hodgkin və Peter Newell, **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama El Kitabı**, tərc: Şebnem Akipek, B.2, 2002, Birləşmiş Millətlər Çocuklara Yardım Fonu, s. 608.

³⁴⁴ Alman hüququnda 0-14 yaş arası uşaqlara qarşı “böyütmədə dəstək, sosial qruplarla iş, inkişaf problemləri yaşayan uşağa kömək, ailəyə sosial pedaqoq tərəfindən kömək, gündəlik baxım, bağçada böyütmə və son olaraq sosial pedaqoq tərəfindən ciddi şəxsi dəstək” tədbirləri tətbiq edilir. Özdem Özaydın, “Türk- Alman Ceza Hukuk Sisteminde Kusur Yeteneğini Etkileyen Hal Olarak Yaş Küçüklüğü”, **FASİKÜL**, S.5, Aprel 2010, s. 49.

yaradır. Məsələn, İsveçrə Federal Məhkəməsinin uşaqlarla bağlı qərarına tam olaraq qatılıraq. Qərara görə, uşaq olaraq qəbul edilən şəxslərə tətbiq ediləcək tədbirlər ancaq ailə nəzdində, ya da təcrid evində saxlama ola bilər kimi göstərilir. Buna baxmayaraq, uşaqlar yenidən cinayət törədərsə, yenə eyni tədbirlər tətbiq edilir, əks halda bunun uşaqlara qarşı haqsızlıq olduğu bildirilir.³⁴⁵

b) Anlaqsızlıq və ruhi xəstəliklər

Cinayət hüququnda təqsir qabiliyyətini istisna edən məsələlərdən biri də beyindəki xəstəliklərdir. Ruhi xəstəliklərin adlandırılması çox fərqlidir. Bu xəstəlikləri ruhi və psixoloji olaraq adlandıran qanunlar da vardır.

Roma hüququnda belə anlaqsızlıq halında şəxsləri uşaq olanlarla eyni tuturdular. Roma hüququnda istifadə edilən *furor* sözü çox geniş bir mənə kəsb edirdi.³⁴⁶ Dəli mənasına gələn bu söz öz əhatə dairəsinə ruhi xəstəlikləri də daxil edirdi.

TCK-da və StGB-da anlama və istəmə qabiliyyəti anlayışı yaş hədləri barədəki maddələrdə göstərmiş olsa da (TCK-nın 36.2-ci maddəsində anlama və davranışlara yönərmə; StGB-nin 19-cu maddəsində təqsir qabiliyyəti ifadəsi işlədilir), AR CM-də ilk dəfə bu kimi elementlərə 21-ci maddədə rastlamaq mümkündür. Bu maddə anlama və istəmə elementlərini *dərk etməyən və ya onu idarə edə bilməyən* kimi adlandırmışdır.

Azərbaycan cinayət hüquq nəzəriyyəsində bu elementlərdən daha çox hansı xəstəliklərin cinayət subyektinə təsir edəcəyini araşdırmağa üstünlük verirlər. Bir növ bu elementlər kölgədə qalmış olur.

Köhnə Cinayət Məcəlləsi bu elementlərin açıqlamasına diqqət çəkir. *Dərk etməmək – şəxsin öz hərəkətlərinin həm faktiki cəhətini, həm də ictimai əhəmiyyətini, ictimai təhlükəliliyini və qeyri-hüquqiliyini anlamaq qabiliyyətinin olmamasıdır. İdarə edə bilməmək – ruhi xəstəliyə tutulmuş şəxsin özünü ictimai təhlükəli əməldən saxlaya bilmək qabiliyyətinin olmamasıdır.*³⁴⁷

---

³⁴⁵ Köksal Bayraktar, “Ceza Hukuku Genel Bölümüne İlişkin Yabancı Mahkemelerin İlginç Kararlarından Özetler”, **İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. 7, S.10, 1973, s. 161.

³⁴⁶ Naci Şensoy, Cezai Mesuliyeti Tamamen veya Kısmen Kaldıran Akli Maluliyet, **İÜHFİM**, C.16, S.1-2, 1950, s. 119.

³⁴⁷ İsa Məmmədov və d., **Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsinin elmi-praktik kommentariya Ümumi hissə**, ed: İsa Məmmədov, 1978, Təkrar nəşr, Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2013, s. 952.

İndi isə anlaqlılıqla bağlı digər məsələlərə geri qayıdaq. Cinayət qanunları anlaqlılıqla bağlı üç fərqli sistem təqdim edir. Bunlar bioloji sistem, psixoloji sistem və qarışıq sistemdir.

Bioloji sistem – bu sistem anlaqsızlığa tibbi bir termin kimi baxır. Belə olduğu halda, qanunvericilikdə həmin xəstəlikləri sadalamağa çalışır. Baş vermiş hadisə zamanı qanunda olan xəstəliklərdən birinin təqsir qabiliyyətinə təsir etdiyinə baxılacaq və cinayət məsuliyyəti ya istisna ediləcək, ya da yüngülləşdiriləcəkdir.³⁴⁸

Dünya inkişaf etdikcə bununla birlikdə tibb elmi də inkişaf edir.³⁴⁹ Lakin beyində olan xəstəliklərin siyahısını vermək mümkün deyil. Bu gün üçün belə beyində yeni xəstəliklərin aşkarlanması ehtimalı var. Bu xəstəlikləri də müzakirə etmək lazımdır ki, onlar təqsir qabiliyyətini istisna edir, ya yox.

Psixoloji sistem – bu sistemdə xəstəliklərin nə olmasının, hansı olmasının əhəmiyyəti yoxdur. Hüquq baxımından axtarılan məsələ bu xəstəliyin fərdlərin anlama və iradə qabiliyyətinə təsir edib-etməməsidir.

Bu sistemə klassik misal olaraq, köhnə 1853-cü il tarixli İsveçrə Cinayət Məcəlləsi göstərilir. Həmin qanunun 27-ci maddəsinə əsasən, təqsirləndirilən “... cinayəti törətdiyi anda, özünün təqsiri olmadan ağıl və idrakının və ya sərbəst iradəsinin istifadəsindən məhrum olması halında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir”.³⁵⁰

Bioloji sistemdən fərqli olaraq, psixoloji sistemdəki maddə məzmunundan aydın olur ki, daha qısa və konkret bir ifadə forması seçilmişdir. Heç bir xəstəlik göstərilməyib, bu da məsələ ilə bağlı problemlərin həlli zamanı sadəcə yuxarıdakı meyarlardan birinin olmasının kifayət edəcəyini göstərir.

Bioloji sistemdən fərqli olaraq psixoloji sistem daha aydın tənzimləməyə sahib olsa belə, bu tənzimləmənin də mənfi nəticələri vardır. Bu sistem geniş bir tətbiq sahəsi təqdim edir. Maddədən belə qənaətə gəlmək olar ki, sadəcə ruhi xəstəlikləri deyil, başqa halların da anlaqlılığı istisna etdiyini qəbul edib məsuliyyətə cəlb etməməliyik. Məsələn, əgər bir şəxs qisas almaq üçün cinayət törədirsə, onun düşdüyü həyəcan vəziyyətinə görə cinayət məsuliyyəti yaranmamalıdır.

³⁴⁸ Vidal ve Magnol, **g.ə.**, s.223; Tahir Taner, **Ceza Hukuku**, B.3, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1953, s. 363.

³⁴⁹ Məsələn, ananın öz uşağını öldürməyi olan lohusalıq sendromu (doğuşdan sonrakı dövr) ruhi xəstəlik olduğu üçün təqsirliliyə təsir edən hal kimi qəbul edilmişdir.

³⁵⁰ Şensoy, **g.m.**, s. 131.

Qarışıq sistem – bu sistem özündə bir ruhi xəstəliyinin olmasını axtarır və eyni zamanda bu xəstəlik səbəbi ilə anlama və iradə qabiliyyəti itirilmiş olmalıdır.³⁵¹ Ümumilikdə qəbul edilən sistemdir: Almaniya, İtaliya, Türkiyə, Rusiya və Azərbaycanda da qəbul etdiyimiz sistemdir.

Aradakı fərqləri açıqlamaq üçün AR CM və TCK-dakı normaları nəzərdən keçirməkdə fayda vardır.

AR CM-in 21-ci maddəsinə əsasən, ictimai təhlükəli əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) törətdiyi zaman anlaşıq vəziyyətdə olmuş, yəni xroniki psixi xəstəlik, psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması, kəmağıllıq və ya sair psixi xəstəlik nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etməyən və ya onu idarə edə bilməyən şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir.

AR CM öz daxilində iki ünsür axtarır: 1) psixi bir xəstəlik və 2) dərk etmə və ya idarə etmə. Biz ikinci ünsürlə razıyıq. Ancaq birinci ünsürün tam olaraq istənilən nəticəni vermədiyini düşünürük. Sadəcə psixi xəstəliklərin anlaşıqlığı istisna etdiyi fikri ağılabatan deyildir.³⁵² Bu məsələ daha çox tibb elmi ilə bağlı olması səbəbilə hansı xəstəliklərin anlaşıqlığı istisna edəcəyini burada sadalamağa ehtiyac görmürük.

Bununla yanaşı, Azərbaycan və rus hüquq nəzəriyyəsində daha çox anlaşıqlığın hansı anda olması gərəkdə müzakirələrə geniş yer verilir. Halbuki açıq şəkildə anlaşılındır ki, xəstəliyin cinayətdən əvvəl mövcud olması əsas şərtlərdən biridir. Cinayəti törədikdən sonra da xəstəlik yarana bilər, amma bu məsuliyyəti istisna etmir. Lakin ona cəza ilə deyil, tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilir.

Azərbaycan və Rus hüquq nəzəriyyəsində iki meyar axtarılır: tibbi və hüquqi meyar. Tibbi meyar olaraq, insanlarda olan xəstəliklərin müəyyən edilməsi nəzərdə tutulur. Bu zaman xəstəliklərin əvvəldən olması və ya sonradan yaranmasının heç bir əsası yoxdur.

Hüquqi meyar olaraq isə yuxarıda göstərilən istəmə və anlama elementlərini bu meyar daxilində araşdırırlar.³⁵³

---

³⁵¹ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 425.

³⁵² Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 417.

³⁵³ Gersenzon, **g.ə.**, s. 136.

TCK isə anlaşıqlıqla bağlı üçlü bir ayırım tətbiq etmişdir: 1) Təqsir qabiliyyətini tamamilə aradan qaldıran; 2) Təqsir qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən və 3) Təqsir qabiliyyətini azaldan xüsusiyyətdə olan ruhi xəstəliklər.³⁵⁴

Türk nəzəriyyəsində müdafiə olunan fikir ruhi xəstəliklərin tam və ya qismən siyahısının olmamasıdır.³⁵⁵ Sadəcə hadisə zamanı həmin xəstəliklərin törədilən cinayət baxımından təqsirə təsir edib-etməyəcəyini araşdırmağa ehtiyac vardır.

c) Danışma və eşitmə qüsuru

Bu cür xəstəlik insanlarda ya doğulduğu zamandan, ya da uşaqlıqdan mövcud olur. Bu halın şəxslərin təqsir qabiliyyətinə təsir etdiyi qəbul edilir. Çünki insanların inkişaf dövrlərində yaşadıkları eşitmə və ondan asılı olaraq danışma problemi onların istəmə və anlama qabiliyyətlərini məhdudlaşdırır.

Cinayət qanunvericiliklərində bu halı tənzimləmək üçün üç fərqli sistem təqdim oluna bilər.

Birinci sistemdə danışma-eşitmə ilə bağlı tənzimləmə normasının olmamasıdır. Bu sistemi AR CM, Rusiya və Fransa cinayət qanunvericiliyində görməyimiz mümkündür. Belə bir normanın olmamasına baxmayaraq, cəzanın müəyyən edilməsi zamanı cinayətkarın əməlinə bu halın təsir edib-etmədiyini araşdırılır.³⁵⁶ Bundan başqa, AR CM-də belə bir maddənin olmaması ilə yanaşı, bu kimi halların təqsir qabiliyyətinə təsir etdiyi ilə bağlı nəzəriyyədə də fikirlər yoxdur.

İkinci sistemə uyğun olaraq, qanun açıq şəkildə danışma-eşitmə ilə bağlı normanı tənzimləyir, bu halın təqsir qabiliyyətinə təsir etdiyini qəbul edir. Buna baxmayaraq, cəzalandırma zamanı yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə olan normalar tətbiq edilir. Bu sistemi TCK mənimsəmişdir.³⁵⁷

Üçüncü sistemdə isə qanunda danışma-eşitmə ilə bağlı tənzimləmə mövcud olur, amma bu zaman tətbiq edilən cinayət xarakterli tədbir ruhi xəstələrlə eyni olur.³⁵⁸ Bu sistemi 1930-cu il tarixli İtalyan Cinayət Məcəlləsi istifadə etməkdədir.

³⁵⁴ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 427.

³⁵⁵ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 431.

³⁵⁶ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 428.

³⁵⁷ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 433.

³⁵⁸ Pisapia, **g.ə.**, s. 35.

Qənaətimiz belədir ki, eşitmə və nitq qüsurunun təqsir qabiliyyətinə nə qədər təsir edəcəyini tibb elmi daha dəqiq müəyyən edə bilər. Tibb elminin inkişafı ilə danışma-eşitmə üçün ayrıca bir öyrənmə metodu tətbiq edilir. Bu metoddan sonra eşitmə və ya danışma qüsuru olanların anlama və istəmə qabiliyyətinin hansı səviyyədə olduğu müzakirəyə açıq olmalıdır.

Eyni zamanda danışma-eşitmənin təqsir qabiliyyətini istisna etdiyi halda, qarışıq bir sistemin tətbiq edilməsinin daha məqsədəuyğun olacağını düşünürük. Belə ki, on səkkiz yaşını tamamlamayan şəxslər barədə azyaşlılara tətbiq edilən tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilsin. On səkkiz yaşını tamamlayan şəxslər barədə isə tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilsin.

d) Keçici səbəblər – sərxoşluq

AR CM-in 23-cü maddəsində göstərilir: “Səbəbindən asılı olmayaraq (alkoqollu içkilərin qəbulu, narkotik vasitələrdən və ya digər güclü təsir edən maddələrdən istifadə nəticəsində) sərxoş halda cinayət törətmiş şəxs cinayət məsuliyyətindən azad olunmur”.³⁵⁹

Maddədə sadalanan alkoqol və narkotik maddə təsirləri hansı yolla sərxoş oluna biləcəyinin göstəricisidir.³⁶⁰ Bu zaman aydınlaşdırılmalı olan sual budur: “Hansı formalarda sərxoş olmaq mümkündür?”

Bu suala cavab vermək üçün TCK-nın 34-cü maddəsinə diqqət yetirmək kifayət edəcəkdir: 1) Keçici bir səbəblə, ya da iradəsindən kənar alkoqol və ya narkotik maddələrin təsiri ilə, törətdiyi əməlin hüquqi mənası və nəticəsini anlamayan və ya bu əməllə bağlı olaraq davranışlarını istiqamətləndirmə qabiliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə azalmış olan şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir; 2) İradəvi olaraq qəbul edilən alkoqol və ya narkotik maddələrin təsiri altında cinayət törədən şəxs haqqında birinci bənddəki hökm tətbiq edilmir.

Yuxarıdakı maddənin mətnindən görünür ki, sərxoşluq iki formada özünü birüzə verir: istəməyərək və istəyərək.

a) istəməyərək sərxoşluq

---

³⁵⁹ Azərbaycan cinayət məəcəllələri SSRİ dövründən bu maddəyə əsaslanır. Bunun əksi olaraq Ukraynada isə sərxoşluğun yüngülləşdirici hal kimi qəbul edilməsi fikri SSRİ zamanında olmuşdur.

³⁶⁰ Məsələn, avtomobil istifadəsi zamanı qandakı promilin 1,1 olmasını Almaniya Ali Məhkəməsi qəbul etmişdir. “Ceza Davasında, Araç Kullanma Yeteneğinin Kesin Olarak Kaybedilmesine Neden Olan Kandaki Alkol Değərinin Alt Sınırının Belirlenmesine İlişkin Alman Federal Yargıtay Kararı (BGHSt 37, 89)”, çev: Ali Rza Çınar, **THD**, S. 20, Nisan 2008, s. 137.

TCK-nın 34.1-ci maddəsinə əsasən, insanlar iradələrindən kənar alkoqol və narkotik maddə qəbul etmiş ola bilərlər. İstəməyərək sərxoşluq zamanı təqsirləndirilənin şüur və ya iradəsindən ən azı biri sərxoşluq səbəbi ilə istisna edilmiş olmalıdır.³⁶¹

Cinayət hüququnda ümumi qəbul edilmiş fikrə əsasən, istəməyərək sərxoşluq zamanı şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməyəcəkdir. Bu zaman ehtiyatsızlıqla törədilən cinayətlər baxımından da məsuliyyət istisna ediləcəkdir.³⁶²

b) istəyərək sərxoşluq

İstəyərək sərxoşluqla bağlı üç situasiyanı nəzərə almaq lazımdır. Bunlar qəsdən, ehtiyatsızlıqdan və planlanmış sərxoşluqdur.

Qəsdən sərxoşluq zamanı təqsirləndirilən şəxs qəbul etdiyi alkoqolun və narkotik maddələrin nəticəsini bilir və istəyir. Bu zaman təbii olaraq da törətdiyi cinayətin məsuliyyətini tam olaraq daşımaq məcburiyyətində qalır.

Ehtiyatsızlıqdan sərxoşluq zamanı təqsirləndirilən şəxs alkoqol və narkotik maddələr qəbulu zamanı bədəninin buna tab gətirəcəyini düşünərək bu hərəkəti edir. Bu hərəkətinin sonunda sərxoş olmağı istəməsə də, iradə sərbəstliyinə sahib olur, nəticəni qəbul etmir.³⁶³

Planlanmış sərxoşluq dediyimiz zaman cinayətkar sərxoş olmadan əvvəl cinayət törətməyi düşünür və bu cinayəti törətdikdən sonra bəhanə edəcəyi bir səbəb yaratmaq istəyir. Burada Almaniya Məhkəməsindən bir qərarı təqdim etməyin düzgün olacağını düşünürük:

Təqsirləndirilən G. yetkinlik yaşından spirtli içkilər istifadə edir və spirtə açıq şəkildə aludə olmuşdur. Onun nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarını pozma və mülkiyyət əleyhinə cinayətlərə görə əvvəlcədən məhkumluğu var idi. Cinayət günü o, səhər tezdən və hadisə baş verənə kimi (eyni formada bir az sərxoş, ancaq əvvəlcədən məhkumluğu olmayan) təqsirləndirilən M. ilə zərər çəkmiş şəxs P.-yə qarşı pis rəftar etmək məqsədilə bir neçə şüşə pivə içdilər.

Birlikdə onlar “zorakılıqdan həzz almaq” istəyirdilər. Yaşayış yerində şübhəlilər P.-ni təpikləyib onun təcavüzünü etiraf etməsini tələb etdilər. P.-ni şübhəli G.-nin idarə etdiyi avtomobilə mindirdilər və o, avtomobildə M.

³⁶¹ Uğur Alacakaptan, **Sarhoşluk Halinde İşlenen Suçlarda Cezai Mesuliyet**, Ankara: Ajans-Türk Matbaası, 1961, s. 37.

³⁶² İçel, **Ceza Hukuku**, s. 435.

³⁶³ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 439.

tərəfindən yenidən pis rəftara məruz qaldı. Nəhayət, P.-nin üzü qanadı və onun ayaqda dayanmağa halı olmadı. Daha sonra bu qrup “fast food” restoranına, oradan da çimərlik bir əraziyə getdilər. Şübhəli P.-nin paltarlarının bir qismini çıxartdılar və onu 15-18 dərəcə selsi soyuq suya itələdilər. Bir müddət sonra şübhəli nəhayət, zərərçəkəni sudan çıxarıb huşunu itirənə kimi döydülər, sonra yarıçılpaq halda qoyub getdilər. P.-nin bu pis rəftar nəticəsində qabırğaları qırılmış və müalicə edilmədiyindən, həyatı üçün riskli travmatik beyin qanaxması və ayrıca hipotermi və ürək ritmindəki pozulmalarla nəticələnən çox sayda xəsarət almışdır. Bir neçə saat davam edən bu hadisələr sırasında təqsirləndirilən şəxslər heç bir spirtli içki qəbul etməmişdir.³⁶⁴

C. Təqsir

Təqsirin növlərini fərqləndirmədən öncə bu tərkiblə bağlı olan nəzəriyyələri araşdırmaq lazımdır³⁶⁵ Beləliklə, bu hissədə nəzəriyyələr və ayrı-ayrılıqda təqsirin növlərini araşdırmağı məqsədəuyğun hesab edirik.

1. Təqsirlə əlaqəli nəzəriyyələr

Təqsirlə bağlı cinayət hüququnda iki nəzəriyyə qəbul edilir. Bunlar psixoloji və normativ nəzəriyyələrdir. Psixoloji nəzəriyyə ümumi olaraq latın ölkələrində qəbul edilmişdir, normativ nəzəriyyə isə alman hüquqsünasların əsaslandırmasının təməlidir.³⁶⁶

a) Psixoloji nəzəriyyə

Təqsir termini hüquqa daxil olduğu gündən iki növü olduğu qəbul edilir, buna baxmayaraq, psixoloji nəzəriyyə qəsd və ehtiyatsızlığı ümumi olaraq birləşdirməyə çalışır.

Qəsdə münasibətdə istəmə həm hərəkət, həm də nəticə elementlərinə münasibətdə olmasına qarşı, ehtiyatsızlıq baxımından sadəcə hərəkət elemen-

---

³⁶⁴ Məhkəmə qərarı və faktlar hissəsi üçün bax: Dubber and Hörnle, **g.ə.**, s. 282 və davamı.

³⁶⁵ Mülki hüquqda təqsir anlayışı üçün baxın: Hüseyn İrzayev, “Mülki Hüquqda Təqsir Anlayışı”, **Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi Azərbaycan Respublikasının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 97-ci il dönümünə həsr olunmuş Elmi-Nəzəri Konfrans**, 5 May 2021, s. 660-666.

³⁶⁶ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 448.

tində istəmə mövcuddur. Bu nəzəriyyənin müdafiəçiləri də təqsiri istəmə elementinə əsaslanaraq qururlar və beləliklə də, istənmiş və öncədən görülmüş vəziyyətlə insan arasında mənəvi bir əlaqənin olduğu qəbul edilir.³⁶⁷

b) Normativ nəzəriyyə

Bu nəzəriyyəyə görə, təqsir qadağancedici və əmredici cinayət normalarına qarşı hüquqazidd bir əməlin törədilməsidir³⁶⁸. Normativ nəzəriyyənin demək istədiyi odur ki, psixoloji bir əlaqənin mövcudluğu deyil, normativ bir mövqedən izaha ehtiyac vardır.

Nəzəriyyənin tərəfdarlarının əsas fikirlərini qəsdlə ehtiyatsızlıq arasındakı fərqi ortaya qoymaq təşkil edir. Hətta ehtiyatsızlığı belə iradə ilə bağlayan yazarlar da vardır. *Ehtiyatsızlıqda belə hüquqazidd hərəkət etmə düşüncəsinin və ya vəzifəyə zidd şüurlu iradənin mövcudluğu müdafiə edilir.*³⁶⁹

Fikrimizcə, sadəcə bir nəzəriyyəyə əsaslanaraq təqsir anlayışını izah etmək istənilən nəticəni verməyəcəkdir. Psixoloji nəzəriyyəyə əsaslanaraq qəsdə izah etmək mümkündür. Bu baxımdan, istəmə və öncədən görmə ünsürləri təyin edilir. Buna qarşı ehtiyatsızlıq yoxmuş kimi davranılır.

Ehtiyatsızlıqla bağlı məsələlərdə isə normativ nəzəriyyəni diqqətə almaqda fayda vardır. Bu nəzəriyyəyə görə, ehtiyatsızlıq diqqət və qayğı vəzifəsi olaraq müəyyən edilir. Beləliklə, ehtiyatsızlığın təməlləri üçün də normativ nəzəriyyəni diqqətə almaq mütləq olacaqdır.

D. Təqsirin növləri

Törədilmiş olan əməli insanlara istinad etmək üçün subyektiv bir əlaqə kimi onun qəsd və ehtiyatsızlıqla törədilməsini araşdırmaq lazım gəlir. Qəsd və ehtiyatsızlığın mövcud olduğu hüquqşünaslara qədim zamanlardan məlum olan terminlərdir.

³⁶⁷ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 452.

³⁶⁸ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 415.

³⁶⁹ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 416.

1. Qəsd

a) Anlayış

Cinayət olaraq qəbul edilən əməllərin törədilməsi üçün ümumi formada onların qəsdlə törədilməsi qəbul edilir. Bununla yanaşı, cinayət qanunlarında birbaşa göstərildiyi halda əməllərin ehtiyatsızlıqla da törədilməsi mümkündür.

StGB-nin 15-ci paragrafına görə, əgər qanunda ehtiyatsızlıqla törədilən bir hərəkət açıq şəkildə cəza təhdidi altına alınmamışsa, sadəcə qəsdlə törədilmiş hərəkətlər cinayət məsuliyyəti yarada bilər³⁷⁰.

Ümumi olaraq, cinayət qanunvericiliklərində qəsdə və ya ehtiyatsızlığa anlayış verilməməsi üstünlük təşkil edir. Qəsd cinayət qanunlarında təsbit edildiyi zaman isə əsasən öncədən görmə ünsürləri üzərində dayanılır.

TCK-nın 21-ci maddəsinə görə, qəsd cinayətin qanuni anlayışındakı tərkibləri bilərək və istəyərək reallaşdırmaqdır. İkinci bənddə isə şəxsin cinayətin qanuni anlayışındakı tərkiblərin reallaşdırma biləcəyini öncədən görməsinə baxmayaraq, əməlin törədilməsi halında dolay qəsd vardır.

TCK-nın əsaslandığı əsas elementlər öncədən görmə (bilmə) və iradədir (istəmə). AR CM-də bu elementlərdən əlavə dərk etmə elementi də müəyyən edilmişdir. AR CM-in 25-ci maddəsində göstərilir:³⁷¹

2. Şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli olduğunu dərk etmiş, onun ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcadan görmüş və bunları arzu³⁷² etmişdirsə, bu halda cinayət birbaşa qəsdlə törədilmiş hesab olunur.

3. Şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli olduğunu dərk etmiş, onun ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcadan görmüş, lakin bunları arzu etməmiş və belə nəticələrin baş verməsinə şüurlu surətdə yol vermişdirsə, bu halda cinayət dolay qəsdlə törədilmiş hesab olunur.

b) Qəsdin ünsürləri

Qəsdin elementlərindən öncədən görmə və istəmə müqayisəli hüquqda ümumi olaraq qəbul edilmiş elementlərdir. Bununla yanaşı, Azərbaycan hüqu-

---

³⁷⁰ Yenisey ve Plagemann, g.ə., s. 17.

³⁷¹ ACM-in 25-ci maddəsi MCM-in 27-ci maddəsi ilə oxşarlıq təşkil edir.

³⁷² ACM-də arzu etmə elementi də göstərilir, əslində istəmə elementindən törəmədir. ACM bu elementi də maddə mətninə daxil etsə də, onunla razılaşmaq məqsədəməvafiq deyildir. Çünki arzu edilən hər nəticənin istənməmiş olmadığı kimi, bir nəticənin arzu edilməmiş olması səbəbilə istənməsi də mümkün deyil. Toroslu ve Toroslu, g.ə., s. 218.

qunda olan dərk etmə elementini də araşdırmağın məqsəduyğun olacağı qənaətdəyik. Bu zaman qeyd olunan fikirlər ümumi olaraq qəsdin bütün növlərinə aid olacaqdır. Qəsdin növləri barədə danışdıqda elementlərə qarşı fərqlilikləri qeyd edəcəyik.

(1) Öncədən görmə (bilmə) elementi

Qəsdən törədilən cinayət baxımından öncədən görmə qanunda müəyyən edilmiş tipə uyğun əməl elementinə münasibətdə bilməni nəzərdə tutur. Bu formada olan bilmə qəsdlə ehtiyatsızlıq arasındakı fərqi ortaya çıxarır.³⁷³

Cinayətkarın əməlində öncədən görmə elementinin əsas axtarıldığı yer nəticə elementidir. Cinayətkarın əməlində qəsd varırsa, onun nəticəsini bilməsi mütləq hal təşkil edir. Məsələn, AKM-in qərarında qeyd edilir ki, talamanın istənilən forması subyektiv cəhətdən yalnız birbaşa qəsd formasında təqsirlə xarakterizə olunur. Təqsirkar özgənin əmlakını qanunsuz və əvəzsiz götürdüyünü və (və ya) özünün və ya başqa şəxsin xeyrinə keçirdiyini dərk edir, bunun əmlakın mülkiyyətçisinə (və ya başqa sahibinə) real maddi ziyan vuracağını qabaqcadan görür və belə nəticənin baş verməsini arzu edir. Talamanın subyektiv cəhətinin daha bir zəruri əlaməti tamah məqsədinin olmasıdır.³⁷⁴

Nəticə elementinə münasibətdə bilmə mövcud deyilsə, bu zaman qəsdin mövcudluğu da aradan qalxır. Eyni zamanda səbəbli əlaqənin də bu yerdə bilinməsi əhəmiyyət daşıyır. Bu məsələyə Weber qəsdini barədəki hissədə toxunacağıq.

(2) Dərk etmə elementi

Dərk etmə elementi bilmə ünsürü ilə müqayisədə onun olmadığı cinayət institutlarında axtarılır. Dərk etmə elementinin hüquqazidlik və obyektiv əlamətlərdə olması istənilir.

Hüquqazidliyin dərk edilməsi dedikdə, əməlin törədilməsi zamanı pozulmuş olan qaydaların və vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur.³⁷⁵ Məsələn, narkotik maddələrin saxlanması, istehsalı və s. qaydaların pozulması səbəbi ilə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmə (RCM-in 228.5-ci maddəsi) cina-

³⁷³ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 438.

³⁷⁴ Fərhad Abdullayev, **Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin Hüquqi Mövqeləri 1998-2018**, C.2, Yeni Nəşr, Bakı, 2018, s. 358.

³⁷⁵ Ağayev, **Cinayət Tərkibi**, s. 244.

yətini göstərmək olar.³⁷⁶ Cinayətkar bu maddə daxilində narkotik maddələrlə bağlı olan tələblərin yer aldığı qaydalara əməl etmədiyini dərk etməlidir, yoxsa bu əməl cinayət hesab edilməyəcəkdir.

Obyektiv əlamətlərdə dərk etmə dedikdə, konkret olaraq cinayət əməllərində göstərilən obyektiv cəhətlərin dərk edilməsi tələb edilir.³⁷⁷ Məsələn, xüsusi dəyəri olan əşyaları talama. Bu cinayəti törədən cinayətkar taladığı əşyanın xüsusi dəyəri olduğunu dərk etməlidir. Əgər dərk etmirsə, əməl oğurluq olaraq qalacaqdır.

(3) İstəmə (iradə və ya arzu etmə) elementi

Qəsdin meydana gəlməsi üçün sadəcə bilmə və dərk etmə kifayət etmir, eyni zamanda bu əməlin törədilməsini də istəmək lazımdır. Əməlin törədilməsinə **münasibətdə** istəmə hərəkət (hərəkətsizlik) törədildikdə ortaya çıxan nəticənin də istənilməsi deməkdir.

Əgər cinayətkar əməli törətdiyi zaman öncədən gördüyü nəticə ilə istədiyi nəticə bir-birini tamamlayırsa, bu zaman qəsdin mövcudluğu qəbul edilir.³⁷⁸

c) Qəsdin növləri

Yuxarıda sadalanan elementlərə münasibətdə qəsd növlərə ayrılır. Cinayət qanunlarında iki olaraq təsbit edilməsinə baxmayaraq, nəzəriyədə qəsdin üç növü fərqləndirilir. Beləliklə, qəsdin birbaşa – ikinci dərəcədən doğrudan – dolay qəsd növləri vardır.

(1) Birbaşa qəsd

Əməldə birbaşa qəsdin olması üçün yuxarıdakı elementlərin hər birinin olması mütləq lazımdır. Bu zaman cinayət qanunlarında müəyyən edilmiş tipə uyğun əməl daxilində törədilmiş hadisədə ümumi olaraq birbaşa qəsd olur. Bu kimi cinayətlər təqsirləndirilən şəxsdən asılı olmayan səbəblərdən başa çatmamışdırsa, əməl cəhd mərhələsində qalacaqdır.³⁷⁹

---

³⁷⁶ Naumov, g.ə., s. 240.

³⁷⁷ Kərimov, g.ə., s. 942

³⁷⁸ Kayıhan İçel, “Ceza Hukukunda Temel Kusurluluk Şekli “Kast”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 12, Güz: 2007/2, s. 64.

³⁷⁹ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 441.

İkinci dərəcədən doğrudan qəsd dedikdə, cinayətkarın bilərək və istəyərək törətdiyi cinayət üçün bir başqa cinayəti də onun yanında törətməsidir. Burada cinayətkarın istədiyi nəticədən əlavə başqa bir nəticənin də ortaya çıxmasına şərait yaranır.³⁸⁰ Məsələn, A. B.-dən qisas almaq məqsədi ilə evini yandırır. Bələliklə, B.-nin əmlakını qəsdən məhv etmək istəyir. A.-nın azyaşlı qızının evdə olmasını bildiyi halda bu əməli törətməsi və uşağın ölümünə səbəb olması ikinci dərəcədən doğrudan qəsddir.³⁸¹

Bu qəsd növünün dolayı qəsddən əsas fərqi qəsdin ikinci dərəcədən doğrudan qəsd növündə cəhd mərhələsinin olmasıdır.³⁸² Dolayı qəsdə münasibətdə cəhd mərhələsinin olmaması nəzəriyyədə daha çox tərəfdar tapan fikirdir.

(2) Dolayı qəsd

Dolayı qəsdlə cinayətin ortaya çıxması üçün cinayətkarın törətmiş olduğu əməli öncədən görsə də, nəticəsini istəməmiş olması lazımdır.

Cinayət qanunlarında dolayı qəsdin, eynilə də ikinci dərəcədən doğrudan qəsdin müəyyən edilməsi cinayət siyasəti baxımından düzgün olmadığı qənaətinə gəlməliyik. Ümumi hissədə müəyyən edilən bu kimi hüquq institutları Xüsusi hissədəki bütün maddələrə aid edilmiş olur. Halbuki bir çox cinayət tərkiblərində sadəcə birbaşa qəsdin olması mümkündür. Məsələn, yuxarıda da göstəriləndiyi kimi, mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərdə dolayı qəsd olur.

Cinayət qanunlarında dolayı qəsdin iki elementi mütləq şəkildə müəyyən edilməlidir. Bunlardan birincisi, nəticənin ortaya çıxmasına münasibətdə cinayətkarın laqeydliyidir. İkincisi isə, öncədən gördüyü, amma laqeydlik göstərdiyi nəticələrin reallaşmaması halında cinayət məsuliyyəti yaranmamasıdır. Bu da artıq dolayı qəsddə cəhd mərhələsinin olmayacağını göstərir.³⁸³

³⁸⁰ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 441.

³⁸¹ Kərimov, **g.ə.**, s. 289.

³⁸² Rusiya cinayət hüququnda birmənalı şəkildə dolayı qəsddə cəhd mərhələsinin olmadığı qəbul edilir. Bunun səbəbi isə Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsinin Qəsdən Adam Öldürmə Cinayətləri Haqqında Məhkəmə Təbiiqləri Barədə 27.01.1999-cu ildə və № 1 Plenum Qərarında, qəsdən adam öldürmə cinayətində cəhdin sadəcə doğrudan qəsd zamanı mümkün olacağını müəyyən edir. Emin Hüseynov, Rusya Federasyonu Ceza Hukukunda Suça Təşəbbüs, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011, s. 81. Bu göstərilənlər, eynilə Azərbaycan hüququna şamil edilir.

³⁸³ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 442-443. Yuxarıda deyilənlərdən fərqli olaraq, Türk hüququnda dolayı qəsddə cəhdin olub-olmaması barədə fikir ayrılıqları vardır.

Almaniya Federal Məhkəməsi razı olma və təsdiqləmə nəzəriyyələrinə əsaslanaraq dolayı qəsd müəyyənləşdirir, “cinayətkar tipə uyğun nəticənin ehtimallarının fərqiində olaraq nəticəni diqqətə almalıdır” fikrini müdafiə edir.³⁸⁴

Alman nəzəriyyəsində dolayı qəsd və cinayətkarcasına özünəgüvənmə arasında fərqi ortaya çıxarmaq üçün razı olma nəzəriyyəsi (*Einwilligungstheorie*) istifadə edilir. Bu nəzəriyyəyə görə, cinayətin dolayı qəsdlə törədilməsi üçün cinayətkarın nəticəni qəbullanmış və ya ən azı görməməzliyə vurmuş (laqeyd qalmış) olması lazımdır.³⁸⁵

Roxin dolayı qəsdlə bağlı Almaniyada hakim olan fikri belə təqdim etmişdir: “*Şəxsin dispoziyasıyadakı elementləri reallaşdıracağıncı öncədən görməsinə baxmayaraq, əməlin törədilməsi və nəticəni qəbullanmış olması halında dolayı qəsd vardır*”.³⁸⁶ Eyni zamanda İsveçrə Federal Məhkəməsi qərarında “ehtimal edilən, qeyri-müyyən nəticələrin istənməsi və ya heç olmasa qəbul etməsində dolayı qəsd, nəticənin qəbul edilməməsi, öncədən görülən iradəvi olaraq rəddində cinayətkarcasına özünəgüvənmə” olduğu müdafiə edilir.³⁸⁷

Fikrimizcə, qəsdin növlərinə ayrılmasının əhəmiyyəti yoxdur. Hətta AR CM kimi dolayı qəsdə görə tətbiq edilən cəza ilə birbaşa qəsd arasında fərq yoxdursa, o zaman qəsdin növünün mahiyyəti olmur. Bu bölgü cəhd baxımından da diqqətə alındıqda, yalnız birbaşa qəsdə görə cəhd müəyyən edilirsə, bir o qədər də əlavə məlumat kimi qəbul edilir. Azərbaycan cinayət hüquq tarixində qəsdin növləri qəbul edildikdən sonra cəza təyin etmədə fərqləndirilməmişdir.³⁸⁸

---

³⁸⁴ Friederike von Zezschwitz, “Kast, Taksir ve Netice Sebebiyle Ağırlaşmış Suç”, tərc: Koray Doğan, **CHD**, S. 26, Dekabr 2014, s. 245

³⁸⁵ Jescheck, **g.ə.**, s. 33.

³⁸⁶ Claus Roxin, “Yeni Türk Ceza Kanunu'nun Genel Hükümləri”, çev. Osman İsfen, **Suç Politikası, Karşılaştırmalı Güncel Ceza Hukuku Serisi 5**, proje yönetmeni, Kayıhan İçel, der. Yener Ünver, 2006, s. 284.

³⁸⁷ Bayraktar, **g.m.**, s.160.

³⁸⁸ Azərbaycan və Rus hüquq nəzəriyyəsində birbaşa və dolayı qəsdin təhlükəlilik dərəcəsi eyni olaraq qəbul edilirdi. Detallı məlumat üçün bxn: A. V. Laptev, **Cinayətin tərkibi və cinayət işlərinin qiymətləndirilməsi**, Bakı: Azərənşr, tərc: M. Babayev, 1934, s. 12.

Qəsdin digər növləri

Azərbaycan və Rus nəzəriyyəsində qəsd niyyəti və müəyyənliyi baxımından da növlərə ayrılır.³⁸⁹ Türk hüquq nəzəriyyəsində də bu növlər fərqləndirilir və bununla yanaşı, məqsədin qəsdə olan münasibətinə görə ümumi - özəl qəsd növü fərqləndirilir.

(3) Cinayətkarın niyyətinin yaranmasına görə

Cinayətkarın niyyətinin³⁹⁰ yaranmasına görə qəsdin iki növü fərqləndirilir: əvvəlcədən düşünülmüş və qəflətən yaranan qəsd. Azərbaycan və Rus hüquq nəzəriyyəsinin bu hissədə əsas götürdükləri element niyyət olmasına qarşı əsas götürülürsə,³⁹¹ Türk hüquq nəzəriyyəsində planlama elementi üzərində dayanılır.³⁹²

Əvvəlcədən düşünülmüş qəsdin törədilməsində böyük zaman aralığı olur. Bu zaman müddətində cinayətkar böyük planlama işini həyata keçirə bilər. Beləliklə, o istədiyi bir əməli çox rahatlıqla törədə bilər. Məsələn, partlayıcı qurğuların tapılıb tətbiq edilməsi, terror aktlarının törədilməsi və s. kimi cinayət əməlləri. Əvvəlcədən düşünülmüş qəsdin xüsusiyyətləri ilə bağlı nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür. Nəzəriyyələr soyuqqanlılıq və plan qurma olaraq adlandırılır.

Soyuqqanlılıq nəzəriyyəsinə görə, cinayətin törədilməsi üçün birincisi, cinayət törətmə qərarı ilə hərəkətə başlanması arasında bir zaman aralığının olması və ikincisi, cinayətkarın onu soyuqqanlılıqla törətməsi lazımdır. Plan qurma isə daha çox cinayətkarın əməli üçün müəyyən strategiyayı qurması, cinayəti törədəcəyi yeri, məlumatları toplaması və s. bu kimi hərəkətlərlə planladığı əməli rahat törədə biləməsidir.³⁹³

³⁸⁹ Ağayev, **Cinayət Tərkibi**, s. 264; Naumov, **g.ə.**, s. 245.

³⁹⁰ Cinayət hüququnda niyyətin müəyyən olunması barədə **HCA-nın qərarı açıqlayıcı izah vermişdir**: Əhatəli və güvənli bir etiraf olmadıqda, ittiham tərəfinin təqsirləndirilənin ağına girməsi və cinayət əməli zamanı tam olaraq nə etmək istədiyini göstərməsi ümumiliklə imkansızdır. Bu səbəblə, niyyət ümumilikdə prosesdə qəbul edilən bütün sübutlardan çıxarılmalıdır. .... Təqsirləndirilənin subyektiv olaraq reallıqda sahib olduğu niyyəti kəşf etmək sübutlardan gəlinən qənaətdir. Peters v The Queen (1998) 192 CLR 493: 551 Zkn: Kevin Jon Heller and Markus D. Dubber (der.), **The Handbook Of Comparative Criminal Law**, California: Stanford University Press, 2011, s. 59.

³⁹¹ Ağayev, **Cinayət Tərkibi**, s. 256; Naumov, **g.ə.**, s. 247.

³⁹² İçel, **Ceza Hukuku**, s. 448.

³⁹³ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 448-449.

Qəflətən yaranan qəsdə cinayətkar əməli törətdiyi zaman müddət az olur. Qəflətən ağla gəlir və dərhal da əməl reallaşdırılır.³⁹⁴ Məsələn, qısqançlıqla törədilən cinayətlər daha çox qəflətən yaranan qəsdlə törədilir.

(4) Müəyyənlik baxımına görə

Qəsd müəyyənliyinə görə müəyyən və qeyri-müəyyən olaraq iki yerə ayrılır. Bu zaman müəyyənlik cinayətkarın qəsdə olan münasibətində nəticəsinin müəyyən olunmasıdır.

Müəyyən qəsd zamanı şəxsin aydın məqsədi, əməlin obyektiv tərəfi barədə təsəvvürü olur və nəticəni istəyir.³⁹⁵ Müəyyən qəsdə həm istəmə, həm də öncədən görmə elementləri mütləq olaraq özünü göstərir. Bizim fikrimizcə, qəsdin bu formada adlandırılmasının birbaşa qəsdədən heç bir fərqi yoxdur. Sadəcə nəzəriyyəçilərin kateqoriyalaşdırma istəyinin bir nəticəsidir.

Azərbaycan və Rus hüququnda qeyri-müəyyən qəsd olaraq qeyd edilən termin Türk hüququnda əlavə olunan qəsd adlandırılır. Fikrimizcə, qəsdin bu növünün mahiyyətini ən yaxşı Türk hüququndakı termin açıqlayır.

Terminin qeyri-müəyyən qəsd olaraq adlandırılmasının səbəbi əməlin törədilməsi zamanı nəticə elementinə münasibətdəki istəmənin tam dəqiq olmamasıdır. Təqsirləndirilən bir əməli icra etmişdirsə də, hansı nəticənin reallaşacağını bilməmişdir.³⁹⁶ Əlavə olunan qəsd deyildikdə isə ilk başda istənilən əmələ əsaslanan nəticədən fərqli bir nəticənin də ortaya çıxmasıdır. Məsələn, təqsirləndirilənin yetirdiyi xəsarətin nəticəsində yaralama, yoxsa ölümlə nəticələnmə olduğunun dəqiq məlum olmaması. Digər tərəfdən isə yolda gedən şəxsin avtomobil qəzası nəticəsində yaralanması və sürücünün yaralıni hadisə yerində tərk etməsi əlavə olunan qəsd kimi qiymətləndirilməlidir.

(5) Ümumi və özəl qəsd

Qanunlarda maddi cinayət əməllərinin nəticəsində öncədən görmə və istəmə olur, cinayətkarın törətdiyi əməldə məqsəd yoxdursa, ümumi qəsd hesab olunur.³⁹⁷ Bütün maddi tərkibli cinayətlər ümumi qəsdə aiddir.

---

³⁹⁴ Naumov, g.ə., s. 247.

³⁹⁵ Ağayev, **Cinayət Tərkibi**, s. 261.

³⁹⁶ Taner, g.ə., s. 319.

³⁹⁷ Toroslu ve Toroslu, g.ə., s. 223.

Qəsdin özəl forması isə cinayətlərin dispozişiyasında göstərilən məqsədlərin realizə edilməsini özündə ehtiva edir.³⁹⁸ Bu kimi xüsusi məqsədlər cinayət tərkibinin həm sadə, həm də ağırlaşdırıcı hallarında nəzərdə tutula bilər. AR CM-də daha çox **tamah məqsədilə** törədilən cinayət tərkiblərinə rast gəlinir.

Qəsd ümumi hüquqda (Common Law) da iki əsas növə ayrılır: ümumi və xüsusi qəsd. Qəsdin bu iki növünü fərqləndirmək üçün iki meyar tətbiq edilir. Birincisi, “iradəvi elementin təbiəti və nisbi əhəmiyyəti” və ikincisi, “müəyyən bir davranışı cinayət sayaraq əldə edilmək istənilən sosial siyasət”.

İradəvi element baxımından fərqlilik – ümumi qəsdə cinayətlər üçün, iradəvi element sadə hüquqazidd bir əməlin reallaşdırılması ilə bağlıdır. Bu cür cinayətlər tipə uyğun əməlin xaricindəki müəyyən nəticələrə səbəb olan qəsdə əsaslandırır.³⁹⁹ Xüsusi qəsdə cinayətlər üçün yüksək iradəvi elementlər daxil edir, yəni qapalı bir məqsəd formasını ala bilər və ya məlumatının daha qarışıq düşüncə və mühakimə müddətlərinin məhsuludur.⁴⁰⁰ Məsələn, oğurlanmış əşyaya sahib olmaq.

İradəvi element araşdırıldıqdan sonra təhlil edilən sosial siyasət elementi insanın düşdüyü vəziyyəti ələ alır. Məsələn, spirtli içkilərlə bağlı xüsusiyyətlərdə sosial siyasət baxımından dəyərləndirmə spirtli içkilərin istehlakının vərdiş olaraq bəhs edilən cinayətlə əlaqələndirilib-əlaqələndirilməyəcəyinə diqqət ediləcəkdir.⁴⁰¹

(6) Weber qəsd

1825-ci ildə Weber tərəfindən müdafiə edilən bir qəsd növüdür. Cinayətkarın ilk hərəkəti ilə nəticənin reallaşdırdığını zənn etdiyi, amma ikinci hərəkətin səbəb olduğu nəticələrdə Weber qəsdə vardır.⁴⁰² Məsələn, öldürmək niyyəti nəticəsində zərər çəkmiş şəxs yaralanır, fəqət cinayətkar onun öldüyünü düşünərək zərər çəkmiş şəxsi basdırır. Zərər çəkmiş şəxsin ölməsinin səbəbi hava almaması ol-

³⁹⁸ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 446.

³⁹⁹ SCC, R. v. Tatton, 04 Haziran 2015 tarixli, 2015 SCC 33, [2015] 2 S.C.R. 574 sayılı, karar, §, 35.

⁴⁰⁰ R. v. Tatton, § 36-39.

⁴⁰¹ R v. Tatton, §42.

⁴⁰² Artuk ve Gökçen, **g.ə.**, s. 419.

muşdur. Bu fikrə görə, cinayətkar qəsdən adam öldürməyə cəhd və ehtiyatsızlıqla adam öldürmə cinayətləri ilə birlikdə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunacaqdır.⁴⁰³

Səbəbli əlaqədə olan səhv (yanılma) nəticəsində bu hadisə ortaya çıxır. Səbəbli əlaqədəki yanılma ilə cinayət törədildikdə, cinayətkarın düşüncəsi diqqətə alınaraq cinayət təfsir ediləcəkdir.⁴⁰⁴

2. Ehtiyatsızlıq

a) Anlayış və termin

Təqsirin ikinci forması olan ehtiyatsızlığa cinayət qanunlarında anlayış verilməsə də, Xüsusi hissəsində bəzi maddələrdə cinayət əməllərinin ehtiyatsızlıqla törədilməsi qəbul edilir. Roma hüququndan məlum olan bu termin günümüzdə müxtəlif formalarda istifadə edilir.⁴⁰⁵ Eynilə AR CM və TCK-da da fərqli tənzimləmə üsulundan istifadə edilmişdir.

AR CM-in 26-cı maddəsində ehtiyatsızlığa anlayış verilmişdir. Maddə ehtiyatsızlığın iki növünü fərqləndirir:

2. Şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli nəticələr verə biləcəyi imkanını qabaqcadan görmüş, lakin kifayət qədər əsas olmadan onların qarşısını alacağını güman etmişdirsə, bu əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) cinayətkarcasına özünəgüvənmə nəticəsində törədilmiş cinayət hesab olunur.

3. Şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli nəticələr verə biləcəyi imkanını lazımi diqqət və ehtiyatlılıq göstərərək qabaqcadan görməli olduğu və görə biləcəyi halda, onları görməmişdirsə, bu əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) cinayətkarcasına etinasızlıq nəticəsində törədilmiş cinayət hesab olunur.

TCK-nın 22-ci maddəsində də iki növ ehtiyatsızlıq fərqləndirilir:

2. Ehtiyatsızlıq diqqət və qayğı vəzifələrinə ziddlik səbəbi ilə bir davranışın cinayət qanunundakı müəyyən edilmiş nəticənin öncədən görülməyərək reallaşdırılmasıdır.

---

⁴⁰³ Dönmezer ve Erman, g.ə., s. 477.

⁴⁰⁴ Artuk ve Gökçen, g.ə., s. 420.

⁴⁰⁵ Azərbaycan hüququnda ehtiyatsızlıqla bağlı məlumat üçün bxn: Royal Məhərrəmov, “Azərbaycan cinayət hüququnda ehtiyatsızlıqdan yaranan məsuliyyət”, **Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikasının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 97-ci il dönümünə həsr olunmuş Elmi-Nəzəri Konfrans**, 5 May 2020, s. 527-536.

3. Şəxsin öncədən gördüyü nəticəni istəməməyinə baxmayaraq, nəticənin meydana gəlməsi halında cinayətkarcasına özünəgüvənmə vardır.

b) Ehtiyatsızlığın hüquqi əsası

Ehtiyatsızlığın hüquqi əsası onun tətbiq sahəsinin daralması və ünsürlərinin müəyyən edilməsi baxımından mühümdür. Bu mövzuda bəzi nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür.

Hüquqazidd məqsədlərdən istifadə nəzəriyyəsinə görə, ehtiyatsızlıqla törədilən cinayətlərdə başlanğıcda səbəbli əlaqədən başqa xüsusi bir subyektiv ünsürə ehtiyac yoxdur. Hüquqazidd məqsədlərlə zərərli nəticəyə iradəvi olaraq səbəb olmaq kifayətdir. Bu nəzəriyyəyə görə, hüquqazidd bir məqsədə yönəldikdə qəsd, belə bir məqsəd olmayıb sadəcə hüquqazidd vasitələrin istifadə edilməsi halında ehtiyatsızlıq vardır. Yəni hüquqazidd vasitələr istifadə edən təqsirləndirilən bunun nəticəsində ortaya çıxan nəticəni qabaqcadan görüb-görməməsinə, hətta bu nəticəni aradan qaldıra bilib-bilməməsinə baxmayaraq nəticəyə səbəb olduğu üçün cəzalandırılmalıdır. Belə bir şəxs yaxşı bir insan olmadığını göstərmişdir və bu səbəblə təqsirləndirilmişdir.⁴⁰⁶

Ehtiyatsızlığın hüquqi əsasını açıqlamaq üçün ortaya çıxarılmış nəzəriyyələrdən digəri isə xəta (səhv etmə) nəzəriyyəsidir. Nəzəriyyənin ən güclü müdafiəçilərindən biri olan Alimenaya görə, ehtiyatsızlığın səbəbi qaçınıla bilən xətadır. Belə bir xəta yoxdursa, ehtiyatsızlıqdan da danışmaq mümkün deyildir. Başqa bir izahla ehtiyatsızlıq iradəvi hərəkətin mənasını əlaqələndirən və ya bunun fərqləndirici xüsusiyyətləri haqqında düşünülmən, qaçılması mümkün bir xətadan irəli gəlir. Təqsirləndirilənin qüsuru qaçınılması mümkün bu xətaya diqqətsizliyi nəticəsində düşməyidir.⁴⁰⁷

Ehtiyatsızlığın əsasını izah etmək üçün müzakirə edilən nəzəriyyələr daxilində ən çox mənimsənilən nəzəriyyə öncədən görmə nəzəriyyəsidir. Öncədən görmə nəzəriyyəsinə görə, ehtiyatsızlıq öncədən görülmə bilən bir nəticənin təqsirləndirilən tərəfindən öncədən görülməməsindən ibarətdir.⁴⁰⁸ Nəzəriyyənin ən böyük müdafiəçilərindən biri olan Carraraya görə, ehtiyatsızlıq, bir şəxsin “öz əməlinin mümkün və öncədən görə biləcəyi nəticələrini hesablayaraq iradəvi olaraq diqqət göstərməməsindən” ibarətdir və ehtiyatsızlığın

⁴⁰⁶ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 505.

⁴⁰⁷ Dönmezer ve Erman, **g.ə.**, s. 507.

⁴⁰⁸ Toroslu ve Toroslu, **g.ə.**, s. 231.

əsası üç ünsürdən ibarətdir: hərəkətin iradəliliyi, öncədən görülməmiş olması və nəticənin öncədən görülməsinin mümkün olması.

Ehtiyatsızlığın hüquqi əsasını izah etmək üçün başda Brusa, Roux və Von Liszt kimi hüquqşünaslar tərəfindən dəstəklənən qarşısını alma nəzəriyyəsinə görə, ehtiyatsızlıq öncədən görülmə bilən və qarşısını ala biləcək xüsusiyyətdəki cinayət, hüquqazidd bir nəticəni öncədən görmə və qarşısını ala bilmək üçün lazımı diqqətin iradəvi olaraq laqeydlikdən ibarət olmasıdır.⁴⁰⁹ Öncədən görmə anlayışına qarşısını ala bilmək anlayışının əlavə edilməsi ilə ortaya çıxan bu fikrin ilk izlərinə qədim İtalyan hüququnda rast gəlmək mümkündür. Nəzəriyyədə konkret hadisə baxımından cinayətkarın ehtiyatsızlıq baxımından məsuliyyəti mübahisələndirildikdə, meydana çıxma biləcək nəticənin sadəcə öncədən görülməsi kifayət etmir. Onun, eyni zamanda qarşısı alınma bilən olması da lazımdır.

c) Ehtiyatsızlığın növləri və elementləri

(1) Ümumi şərh

Cinayət qanunlarında ehtiyatsızlığın anlayışının mövcudluğundan asılı olmayaraq, törədilmiş əməlin ehtiyatsızlığın əhatəsinə daxil olub-olmamasını müəyyən etmək üçün onun elementlərini dəqiqləşdirmək vacibdir.

Təqsirin növlərini bir-birindən fərqləndirən istəmə elementi baxımından ehtiyatsızlıqla törədilən cinayətlərdə hərəkətə qarşı istəmənin olduğu qəbul edilsə də, nəticəyə qarşı istəmə elementi istisna edilir.

Beləliklə, təqsirin iki növü olan cinayətkarcasına etinasızlıq və cinayətkarcasına özünəgüvənmənin elementlərini araşdırmağa başlaya bilərik.

(2) Cinayətkarcasına etinasızlıq

Cinayətkarcasına etinasızlığın anlayışını yuxarıdakı iki fərqli qanundan təqdim etdik. Ümumi olaraq nəzəriyyədə qəbul edilən elementlər isə aşağıdakılardır:

- 1) ehtiyatsızlığın cəzalandırılması ilə bağlı qanunda hökmün olması;
- 2) diqqət və ehtiyat öhdəliklərinin icra edilməməsi;
- 3) nəticənin qabaqcadan görülmə xüsusiyyətdə olması;

---

⁴⁰⁹ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 450.

- 4) hərəkətin bilinməsi və istənilməsi;
- 5) ortaya çıxan nəticənin istənilməmiş olması;
- 6) hərəkətlə nəticə arasında səbəbli əlaqənin olması.⁴¹⁰

Ehtiyatsızlığın cəzalandırılması ilə bağlı qanunda hökmün olması: MPC-nin 2.02(5)-ci maddəsinə əsasən, qanun ehtiyatsızlığı cinayətin bir elementini meydana gətirməyə kifayət etdiyini tənzim etdikdə, bir şəxs qəsdlə, bilərək və ya laqeyd hərəkət edərsə də bu element müəyyən edilir.⁴¹¹

Bu cür normalaşdırma ilə qanunverici ehtiyatsızlıqla törədilə biləcək əməllərin dairəsini müəyyən edir. Qanunda belə bir hökmün olması ilə hər bir cinayət əməlinin ehtiyatsızlıqla törədilməsini qəbul etmək mümkün olardı.

Diqqət və ehtiyat öhdəliklərinin icra edilməməsi: bu element ehtiyatsızlığın normativ tərəfidir. Diqqət və ehtiyat öhdəlikləri ehtiyatsızlığın cəzalandırılmasının səbəbi, qabaqcadan görmə hissəsində cinayətkarın ehtiyat öhdəliyinə uyğun davranmamasının nəticəsidir.⁴¹² Başqa ifadə ilə, əgər cinayətkar ehtiyat vəzifəsinə uyğun davransa idi, nəticənin öncədən görülməsi mümkün olacaqdı. İnsanların diqqət və ehtiyat etməli olduqları hüquq qaydalarına əlavə olaraq, toplumda olan ortaq tərcübədən gələn qaydalar da bu öhdəliklərə daxildir.⁴¹³

Diqqət və ehtiyat öhdəliklərinin mənbəyi mübahisələndirilmir. Öhdəliklər ümumi tətbiq edilən norma və ya hansısa daxili nizamnamə ilə də müəyyən edilə bilər. Məsələn, bir iş yerində olan daxili nizamnamədən qaynaqlana bilər.

Diqqət və ehtiyat öhdəliklərinin olması ilə yanaşı, bu öhdəliklərin icra edilməsinin mümkün olması da lazımdır. Ehtiyat vəzifəsini müəyyən etmək üçün subyektiv şərtə görə, cinayətkarın şəxsi qabiliyyətləri diqqətə alınaraq ehtiyat vəzifəsinə əməl edib-etmədiyini qənaətinə gəlinir.⁴¹⁴ Başqa sözlə desək, müəyyən kriteriyalara bəzi şəxslərin sahib olduğu iddia edilir, bu şəxslər o kriteriyaların daşıyıcısı olmaq məcburiyyətindədirlər. Bu meyarların subyek-

⁴¹⁰ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 456.

⁴¹¹ <https://www.inazu-crimlaw.com/model-penal-code> (son erişim tarixi: 21.03.2021). Amerikan hüququnda təqsirin növləri fərqli olduğu üçün purposely, knowingly və recklessly sözlərini sırası ilə qəsdlə, bilərək və laqeyd hərəkət olaraq tərcümə etdik.

⁴¹² Hakeri, **g.ə.**, s. 257.

⁴¹³ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 457.

⁴¹⁴ Koca və Üzülmez, **g.ə.**, s. 204; Hakeri, **g.ə.**, s. 257.

tiv yöndə olması daha ağlabatandır.⁴¹⁵ Öhdəliklərin daşıyıcısının həm iradəvi, həm də əqli olaraq bütün kriteriyalara sahib olması mütləqdir.

Nəticənin öncədən görülən xüsusiyyətdə olması: ehtiyatsızlığı təsadüf və qəzadan fərqləndirən əsas element nəticənin öncədən görülməsidir. Bu elementin olmayacağı təqdirdə ehtiyatsızlıq subyektiv məsuliyyət yaratmayacaqdır.⁴¹⁶

AR CM-də bu element göstərilərsə də, qarışıq formada verilmişdir və TCK-da bu elementdən istifadə edilməmişdir. Buna qarşı Amerikan hüququnda bu elementi müəyyən etmək üçün “yüksək ehtimal” anlayışı istifadə edilir. Amerikan presedentlərində bu mövzu ilə bağlı verilən nümunə olaraq, zərər çəkmiş şəxsə bıçaqla vurmaq, icazəsiz daxil olanlara ov tüfəngi ilə atəş açmaq, yaralamaq məqsədilə atəş açmaq və ya izdihamlı bir rəqs salonuna təsadüfi atəş açmaq göstərilir.⁴¹⁷

Hərəkətin bilinməsi və istənilməsi: təqsirin bilmə və istəmə elementi qəsdə münasibətdə həm hərəkəti, həm də nəticəni əhatəsinə alsada, ehtiyatsızlıqda bu elementlər ancaq hərəkətə bağlı qalır.

Ortaya çıxan nəticənin istənilməmiş olması: bu element ehtiyatsızlığı qəsdədən (əsasən də dolayı qəsdədən) fərqləndirən əsas xüsusiyyətdir. Qəsdin bütün növlərində iradə daxilində nəticənin istənilmiş olması onu ehtiyatsızlıqdan fərqləndirir.⁴¹⁸ Ehtiyatsızlıq çərçivəsində nəticə öncədən görülsə də, onun istənilməsi mümkün deyil. Başqa sözlə desək, ehtiyatsızlıqla törədilən cinayətlər mütləq olaraq nəticə ilə bitir.⁴¹⁹

Hərəkətlə nəticə arasında səbəbli əlaqənin olması: səbəbli əlaqə ilə bağlı nəzəriyyələrə toxunmadan burada ehtiyatsızlıqla törədilən cinayətlərdəki fikri ifadə etmək istəyirik. Yuxarıda gördük ki, ehtiyatsızlıqla törədilən cinayətlərin sonunda nəticə olması mütləqdir. Bu halda meydana gələn nəticəni cinayətkar tərəfindən törədilən hərəkətə görə baş verib-vermədiyini və onun bu hərəkəti anladığını araşdırmaq lazımdır.⁴²⁰

---

⁴¹⁵ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 458.

⁴¹⁶ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 461.

⁴¹⁷ Supreme Court of California, *People v. Nieto Benitez*, 03 Dekabr 1992 tarixli, S022789 sayılı, qərar. Mübahisəyə səbəb olan hadisə, cinayətkarın odlu silahla müdafiənin yüksək ehtimal daxilində qiymətləndirilməsi mübahisələndirilir.

⁴¹⁸ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 462.

⁴¹⁹ Kayıhan İçel, **Ceza Hukukunda Taksirden Doğan Sübjektiv Sorumluluk**, İstanbul: Cezaevi Matbaası, 1967, s.162.

⁴²⁰ İçel, **Taksir**, s. 170.

Beləliklə, iki meyar axtarmalı olacağıq: birincisi, obyektiv olaraq nəticənin yaranmasında hansı hərəkətin rol oynaması, ikincisi isə cinayətkarın anlama qabiliyyətinin cinayəti dərk edib-etməməsidir.

Ehtiyatsızlığın səbəbli əlaqə baxımından özünəməxsus xüsusiyyəti “nəticəyə kimin hərəkətinin səbəb olması”⁴²¹ sualına cavab axtarılmasıdır. Cinayətə birbaşa səbəb olan şəxsin cəzalandırılması fikrinin yanında, nəticəyə səbəb olan şəxslərin hər birinin təqsirinin nisbətinə görə məsuliyyət daşması fikri də müdafiə edilir.

Cinayətin tamamlanmasında birdən çox səbəb ola bilsə də, ehtiyatsızlıqla törədilən cinayətlərdə səbəblə nəticə arasında başqa səbəb olmaması lazımdır. Məsələn, yol hərəkəti qəzasından sonra zərər çəkmiş şəxsin vaxtında xəstəxanaya yerləşdirilməsinə baxmayaraq, yanlış diaqnoz nəticəsində ölərsə, sürücü cəzalandırılmamalıdır.

Zərər çəkmiş şəxs qaydalara uyğun hərəkət edirsə, cinayətkarın hərəkəti ilə nəticə arasında səbəbli əlaqə kəsilir.⁴²² Zərər çəkmiş şəxsin yol hərəkəti qaydalarına əməl etmədən piyada keçidindən istifadə etməsi təqsirləndirilən şəxsin təqsirini istisna edəcəkdir.

(3) Cinayətkarcasına özünəgüvənmə

Cinayətkarcasına özünəgüvənmə baxımından öncədən görmə elementinə görə görməyin istisna olduğu qəbul edilməlidir. Başqa sözlə desək, nəticə nə arzu edilir, nə də gözlənilir, sadəcə olaraq ehtimal edilir.⁴²³ Bu ehtimala qarşı isə şəxs öz məharəti ilə təhlükənin qarşısını ala biləcəyini düşünür. Yəni cinayətkarcasına özünəgüvənmənin əsas təyinedici elementi şəxsin özünə həddən artıq inanması – lovgalıdır.

Cinayətkarcasına özünəgüvənmənin elementləri olaraq nəticənin dərk edilməməsi, nəticəni görmək vəzifəsi və təhlükənin qarşısını almaq imkanının olmasını göstərə bilərik.⁴²⁴

Təqsirləndirilən şəxsin nəticəni dərk etməməsini müəyyən etmək üçün həm onun şəxsiyyəti, həm də düşdüyü şəraiti, yəni obyektiv və subyektiv faktorları

⁴²¹ Alacakaptan, **Suçun Unsurları**, s. 161.

⁴²² Alacakaptan, **Suçun Unsurları**, s. 161.

⁴²³ Qəhrəmanov, **Cinayət Hüququ** 1957, s. 157.

⁴²⁴ Firudin Səməndərov, **Cinayətin Subyektiv Cəhəti**, Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı, 1989, s. 51.

nəzərə almaq lazımdır. Yəni nəticənin baş verməsində olan səbəbli əlaqənin dərk edilməsi, təhlükəsizlik qaydalarını pozduğunu bilməsi araşdırılmalıdır.

Təhlükəli nəticəni görmək vəzifəsi – AR CM-də öncədən görmə elementinin yoxluğu qeyd edilsə də, görmək vəzifəsi istisna edilmir. Burada qanunverici orqanın demək istədiyi odur ki, toplumun birgə yaşaması üçün qoyulan qaydalar vardır və insanlar bu qaydalara əməl etməlidir. Bu zaman fərdlər qaydalara əməl etmədikdə, cinayət törədə biləcəyini görmək kimi bir vəzifələri ortaya çıxır.

Təhlükənin qarşısını almaq imkanının olması elementi digər elementlər olduğu zaman ortaya çıxır. Əgər təqsirləndirilən şəxs qoyulan qaydalara uyğun davrandığı halda yarana biləcək hər bir təhlükənin də qarşısını ala biləcək vəziyyətdə olur.

Ehtiyatsızlığın müəyyən edilməsi üçün Alman nəzəriyyəsində cüt ölçü olan hüquqazidlik və təqsir meyarı tətbiq edilir. Hüquqazidlik meyarı – konkret hadisədə ehtimalın reallaşmaması üçün lazımı ehtiyatın dərəcəsi, qabaqcadan görülməsi lazım olan xüsuslar, obyektiv baxımdan aydınlaşdırılmasıdır. Təqsir meyarı isə ortaya çıxan ehtiyat və qabaqcadan görmə ilə birlikdə, cinayətkarın şəxsinə məxsus xüsusiyyətləri, hal və sahib olduğu qabiliyyətlər nəzərə alınaraq, onun bu cinayəti törədə bilib-bilməyəcəyidir.⁴²⁵

d) Təqsirin formaları

Köhnə cinayət qanunlarında – Fransa, İtaliya və ona əsaslanan Türkiyə, təqsirin formaları müəyyən edilmişdi. İndi isə bu qanunları nəzərdə keçirməyin faydası olacağını düşünürük.

1810-cu il tarixli Fransız Cinayət Məcəlləsinin 19-cu maddəsinə əsasən, uzağı görməmək, təcrübəsizlik, tədbirsizlik, diqqətsizlik, hərəkətsizlik və ya sistemə riayətsizlik halıdır. Fransız nəzəriyyəsinə baxdığımızda isə burada sadalanan hadisələrə münasibətdəki diqqət və ehtiyat normal bir adamda gözlənilənlə eyni olmayacaqdır.⁴²⁶

1994-cü il tarixli Fransız Cinayət Məcəlləsinin 121-3-cü maddəsi 2000-ci ildəki dəyişiklikdən sonra dörd hissəyə ayrılır. Birinci paraqraf təqsir termini, ikinci paraqraf təhlükənin anlayışı, üçüncü paraqraf ehtiyatsızlıq termini və

---

⁴²⁵ Jescheck, g.ə., s.49.

⁴²⁶ Vidal ve Magnol, g.ə., s. 142.

dördüncü paraqraf isə qayğı və ya müdafiə etmək vəzifəsinin pozulması ilə bağlıdır. Yeni qanun mətnində ehtiyatsızlığın formaları göstərilməmişdir və sadəcə diqqətsizlik və ehtiyatsızlıq kimi terminlərdən istifadə edilmişdir.

Köhnə İtaliya və Türk cinayət qanunlarında “tədbirsizlik”, “diqqətsizlik”, “əmirələrə, nizamlara və təlimatlara riayətsizlik”, “peşə və sənətdə təcrübəsizlik” (455.1 və 459.1-ci maddələr) kimi təqsirin formaları müəyyən edilmişdi. Təqsirin bu formaları Xüsusi hissədə göstərilmişdi.⁴²⁷

Yeni cinayət qanunlarında, məsələn TCK-da artıq bu cür formalar göstərilməmişdir. Sadəcə ehtiyatsızlığa verilən anlayışda “diqqət və ehtiyat vəzifəsinə ziddlik” forması qeyd edilir. 1930-cu il tarixli İtaliya Cinayət Məcəlləsinin 43.1-ci maddəsinə görə, *cinayət öncədən görülmüş olsa belə, nəticənin istənilməməsi və diqqətsizlik, tədbirsizlik, təcrübəsizlik və ya qanunlara, qaydalara, əmrlərə, disiplinə riayətsizlik səbəbilə ortaya çıxmışdırsa, ehtiyatsızlıq vardır.*⁴²⁸

Bizim fikrimizcə, ehtiyatsızlığın formalarını yeni İtaliya Cinayət Məcəlləsinə uyğun qəbul etmək lazımdır. İtalyan hüquq nəzəriyyəsində ehtiyatsızlığın formaları iki qrupda birləşdirilir: birincisi, diqqətsizlik, tədbirsizlik, təcrübəsizlik və ikincisi, qanunlara, qaydalara, əmrlərə, disiplinə riayətsizlikdir. Bu qruplaşmanın səbəbi birinci qrupda təqsirin maddi hadisədə hər dəfəsində sübut edilməsinə ehtiyac olmasıdır.⁴²⁹ Fəqət biz yenə də ehtiyatsızlığın formalarını üç başlıqda bir araya gətirərək araşdırmışıq.

Diqqətsizlik və tədbirsizlik/ehtiyatsızlıq ehtiyatsızlığın bu formasında fərdlərə yüklənmiş olan qarşısını almaq öhdəliyinin yerinə yetirilməməsidir. Tədbirsizlik başqalarının hüquqlarına əhəmiyyət verməmək, diqqətsizlik isə fikir dağınıqlığı və ya kifayətsizliyi mənasına gəlir.⁴³⁰

Təcrübəsizlik termini köhnə qanundakı peşə və sənət ifadələri olmadan istifadə edilmişdir. Bizim fikrimizə görə, indiki termin daha doğru seçimdir. Cinayət hüququnda nəyə qarşı təcrübəsizliyin olduğu düşünüldükdə sadəcə peşə və sənət baxımından olması mümkündür. Bu zaman insanlardan gözlənilən öz sahəsindəki peşəkarlığını (ustalığını) reallaşdıracaq qabiliyyətə sahib olmamasıdır. Başqa sözlə, öz sahəsində ən təməl biliklərə sahib olmamasıdır.

⁴²⁷ İçel, **Ceza Hukuku**, s. 470; Erem, Danışman ve Artuk, **g.ə.**, s. 475.

⁴²⁸ Ghigheci, **g.m.**, s. 130.

⁴²⁹ Pisapia, **g.ə.**, s. 85.

⁴³⁰ Erem, Danışman ve Artuk, **g.ə.**, s. 475.

Qanunlara, nizamlara, əmrlərə, disiplinə riayətsizlik - qanun anlayışı və ya bu kimi digər normativ aktlara verilən anlayışlar çox genişdir. Bu normativ aktlar inzibati idarələrin qərarlarına əsaslanan ehtiyatsızlıq da bu təhlükəli vəziyyətlərdən meydana çıxır.⁴³¹

e) Ehtiyatsızlığın dərəcələri

Ehtiyatsızlığın dərəcəsi köhnə bölgüyə əsaslanır. Latın dilində ifadə edilən: *culpa lata*, *culpa levis*, *culpa levissima*.

Törədilən əməlin zərərli nəticələrinin hamı tərəfindən öncədən görülməsi (*culpa lata*) ağır ehtiyatsızlıqdır. Zərərli nəticələrin sadəcə diqqətli şəxslər tərəfindən öncədən görülməsi (*culpa levis*) yüngül təqsirdir. Törədilən əməlin səbəb olduğu nəticənin ancaq istisna və fəvqəladə bir diqqət və bəsirət nəticəsində təxmin edilməsi halında (*culpa levissima*) çox yüngül ehtiyatsızlıq vardır.⁴³²

---

⁴³¹ Pisapia, g.ə., s. 86.

⁴³² Vidal ve Magnol, g.ə., s. 144-145.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

“Ceza Davasında, Araç Kullanma Yeteneğinin Kesin Olarak Kaybedilmesine Neden Olan Kandaki Alkol Değərinin Alt Sınırının Belirlenmesine İlişkin Alman Federal Yargıtay Kararı (BGHSt 37, 89)”. çev: Ali Rza Çınar. **THD**. S. 20. Nisan 2008. ss. 129-137.

ABDULLAYEV, Fərhad. **Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin Hüquqi Mövqeləri 1998-2018**. C.2. Yeni Baskı. Bakı. 2018.

AĞALİYEV, Xalid. **İfadə Azadlığı Hüququ Təlim materialları toplusu**. Bakı. 2010.

AGAYEV, İsfəndiyar. “Causal link between socially dangerous act and socially dangerous consequences”. **Qanun**. S. 5. 2015. s. 29-33.

AĞAYEV, İsfəndiyar. **Azərbaycan Respublikası Cinayət Hüququ Ümumi və Xüsusi Hissələr**. Bakı: Nurlar. 2010.

AĞAYEV, İsfəndiyar. **Cinayət Tərkibi**, Bakı: Təhsil Nəşriyyatı. 2005.

AİHM. Barthold v. Germany. 25 Mart 1985 tarixli. 8734/79 sayılı. qərar.

AİHM. Bayatyan v. Armenia. 07 İyul 2011 tarixli. 23459/03 sayılı. qərar.

AİHM. Solomakhin v. Ukraine. 15 Mart 2012 tarixli. 24429/03 sayılı. qərar.

AKALIN, Adnan. “İslam Hukuku Açısından Suçun Unsurları”. **e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**. S.10. 2013. ss. 50-72.

AKM. Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində əks olunan uzanan və davam edən cinayətlərlə bağlı Azərbaycan Respublikası CM-nın 75-ci maddəsinin şərh olunmasına dair. 27 Dekabr 2006 tarixli. qərar.

ALACAĞAPTAN, Uğur. **Sarhoşluk Halinde İşlenen Suçlarda Cezai Mesuliyet**. Ankara: Ajans-Türk Matbaası. 1961.

- ALACAKAPTAN, Uğur. **Suçun Unsurları**. B.2. Ankara: Sevinç Matbaası. 1975.
- ANTOLİSEİ, Francesco. “Genel Olarak Mameleke Karşı İşlenen Suçlar”. çev: Uğur Alacakaptan. **AÜHFD**. C.19. S.1. 1962. ss. 65-94.
- ARTUK, Emin M. ve Ahmet GÖKCEN. **Ceza Hukuku Genel Hükümler**. B.13. Ankara: Adalet Yayınevi. 2019.
- Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi: Seçilmiş qərarlar toplusu**. ed: İntiqam Əliyev. C.2. Bakı: Abşeron-Nəşr. 2008.
- Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası**. C.9. Azərbaycan SSR Dövlət Nəşriyyatı. 1986.
- Azərbaycan SSR Cinayət Məcəlləsinin elmi-praktik kommentariyası Ümumi hissə**, ed: İsa MƏMMƏDOV. 1978. Tıpkıbasım. Bakı: Hüquq Yayın Evi. 2013.
- Bakı Apellyasiya Məhkəməsi. 10 Oktyabr 2017 tarixli, 1 (103)-1753/2017 sayılı. qərar.
- Bakı Apellyasiya Məhkəməsi. 01 Fevral 2017 tarixli. 2(103)-1376/2017 sayılı. qərar.
- BAYRAKTAR, Köksal. “Ceza Hukuku Genel Bölümüne İlişkin Yabancı Mahkemelerin İlginç Kararlarından Özetler”. **İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi**. C. 7. S.10. 1973. ss. 157-162.
- BOHLANDER, Michael. **Principles of German Criminal Law**. Oxford, and Portland: Hart Publishing. 2009.
- BRONİTT, Simon. “Australia”, ed: Kevin Jon HELLER and Markus D. DUBBER. **The Handbook of Comparative Criminal Law**. California: Stanford University Press. 2011. ss. 49-96.
- CASSANİ, Carlotta. “Hukuka Uygunluk Nedeni Olarak Hukukta Rıza”. çev: Muharrem ÖZEN ve Mustafa ÖZEN. **TBBD**. S.77. 2008. ss. 236-248.

- D'ALMEIDA, Luis Duarte. **Allowing for Exceptions: A Theory of Defences and Defeasibility in Law**. Oxford: Oxford University Press. 2015.
- DARAGENLİ, Vesile Sonay. Tehlike Suçları. (İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul 1998.
- DOĞRU, Osman ve Atilla NALBANT. **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar (İHAS 2, 3, 4, 5, 6, ve 7. maddeler)**. C.1. B.1. İstanbul: Legal Yayıncılık. 2012.
- DÖNMEZER, Sulhi ve Sahir ERMAN. **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**. İstanbul: DER Yayınları. C.2. B.14. 2019.
- DÖNMEZER, Sulhi. "İhmal Suretiyle İcra Suçları". **İÜHFİM**. C.9. S. 3-4. 1944. ss. 473-494.
- DÖNMEZER, Sulhi. "Maddi Sebebiyet Alakası". **İÜHFİM**. C.9. S. 1-2. 1943. ss. 85-119.
- DRESSLER, Joshua. **Understanding Criminal Law**. B.7, New York: Lexis Nexis. 2015.
- DUBBER, Markus D. and Tatjana HÖRNLE. **Criminal Law a Comparative Approach**. B.1. Oxford: Oxford University Press. 2014.
- DUFF, Antony R. **Answering for Crime: Responsibility and Liability in the Criminal Law**, Oxford: Hart Publishing. 2007.
- DURŞUN, Selman ve Ali Emrah BOZBAYINDIR. "Ceza Hukukunda Hukuka Uygunluk Nedenlerinin Manevi Unsurları Meselesi". **İÜHFİM**. C. 73. S.1. 2015. ss. 63-90.
- Ədalət Mühakiməsinin Həyata Keçirilməsində İnsan Hüquqları**. Hakimlər, prokurorlar və vəkillər üçün İnsan Hüquqları üzrə təlim vəsaiti. Peşəkar təlim seiyaları № 9. çev: Kamal ABBASOV. BMT: New York ve Genvere. 2003.
- ƏLİYEV, İntiqam. **Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Şərhlər və normative aktlar**. Bakı: GİSO. 2006.

- ELLIOTT, Catherine. **French Criminal Law**. London and New-York: Routledge. 2011.
- EREM, Faruk. Ahmet DANIŞMAN ve Mehmet Emin ARTUK. **Ceza Hukuku Genel Hükümleri**. B.14. Ankara: Seçkin Yayıncılık. 1997.
- EREM, Faruk. “Türk Ceza Hukukunda Mal İçin Meşru Müdafaa”. **AD**. 1943. S.8. ss. 605-624.
- EREN, Fikret. **Sorumluluk Hukuku Açısından Uygun İliyet Bağı Teorisi**. Ankara: Sevinç Matbaası. 1975.
- ERMAN, Ragıp Barış. Yanılmanın Ceza Sorumluluğuna Etkisi. (İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul. 2006.
- ERYILDIZ, Sefa. “Alman Ceza Hukuku`nda Meşru Müdafaa Sınırlarının Aşılması”. **CHD**. S.31. Ağustos 2016. ss. 93-124.
- GAUKHMAN, Lev. **Kvalifikatsiya prestuplenie: zakon, teoriya, praktika**. Moskva. 2005.
- GERSENZON, A və d., **Cinayət Hüququ Ümumi Hissə**. çev: A. Kərimov. X. Orucov və X. Xancanbəyov. Bakı: Azərnəşr. 1950.
- GÖZLER, Kemal ve Gürsel KAPLAN. **İdare Hukukuna Giriş**. Bursa: Ekim Basın Yayın Dağıtım. B.24. 2018.
- GÖZLER, Kemal. “Kamu Tüzel Kişiliği Kavramı Neye Yarar? K. Begüm İşbir`in Kamu Tüzel Kişiliği İsimli Doktora Tezinin Düşündürdükleri”. **Metin Günday`a Armağan**. der. Burak Öztürk. Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları. C.1. 2020. ss. 477-500.
- GÖZÜBÜYÜK, Pulat. “Modern Ceza Hukukunda Mal İçin Meşru Müdafaa”. **AD**. S.3. 1942. ss. 589-597.
- GRİSPİGNİ, Filippo. “Alman Doktrininde Yeni Bir Suç Nazariyesi (Gayeli hareket nazariyesi)”. **İÜHF**, çev. Nurullah KUNTER. C. 18. S. 1-2. 1952. ss. 533-547.

- HAFIZOĞULLARI, Zeki ve Muharrem ÖZEN. **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**. B.12. Ankara: US–A Yayıncılık. 2019.
- HAFIZOĞULLARI, Zeki. “Türk Ceza Hukuku Sisteminde Zaruret Hali ve üçüncü kişiyi kurtarma”. **AÜHFD**. 1971. C. 28. S. 1-4. ss. 91-132.
- HAKERİ, Hakan. **Ceza Hukuku Genel Hükümler**. B.22. Ankara: Adalet Yayınevi. 2019.
- HALLEVY, Gabriel. “The Criminal Liability of Artificial Intelligence Entities, February”. **Akron Intellectual Property Journal**. C. 4. S.2. 2010. s.171-201.
- HAUSTEİN, Berthold H. “Alman Ceza Hukukunda İhmalin Cezalandırılabilirliğinin Esasları”. çev: Mehmet Nihat KANBUR. **CHD**. S. 26. Aralık 2014. ss. 201-203.
- HCA. *Chiro v. The Queen*. 13 Sentyabr 2017 tarixli. [2017] HCA 37 sayılı. qərar.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. **Hüquq Fəlsəfəsi**. çev: Arif TAĞIYEV. Bakı: Nərgiz nəşriyyatı. 2007.
- HEİNRIÇ, Bernd. **Ceza Hukuku Genel Kısım**. C.1. çev: Hakan HAKERİ ve d. Ankara: Adalet Yayınevi. 2014.
- HEİNRIÇ, Bernd. **Ceza Hukuku Genel Kısım**. C.2. çev: Hakan HAKERİ ve d. ed: Yener Ünver. Ankara: Adalet Yayınevi. 2015.
- HONİG, Richard. “İllyet Nazariyesine Dair”. çev: Yavuz ABADAN. **İÜHFM**, C.2. 1936. ss.169-188.
- HÜSEYİNOĞLU, Emin. “Suçun Biçimsel ve Maddi Anlayışı Açısından Rusya Federasyonu Ceza Hukukunda Suç Kavramı”. **ABD**, S.1. 2018. ss. 119-146.
- HÜSEYNOV, Emin. *Rusya Federasyonu Ceza Hukukunda Suça Teşebbüs, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı). Yayınlanmamış Doktora Tezi*. 2011.
- İÇEL, Kayıhan ve d. **İçel Suç Teorisi**. İstanbul: Beta. B.2. 2000.

- İÇEL, Kayıhan. “Ceza Hukukunda Temel Kusurluluk Şekli “Kast”. **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. S. 12. Güz: 2007/2. ss. 61-70.
- İÇEL, Kayıhan. **Ceza Hukuku Genel Hükümler**. İstanbul: Beta. B.5. 2018.
- İÇEL, Kayıhan. **Ceza Hukukunda Taksirden Doğan Sübjektif Sorumluluk**. İstanbul: Cezaevi Matbaası. 1967.
- İRZAYEV, Hüseyin. “Mülki Hüquqda Təqsir Anlayışı”. **Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikasının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 97-ci il dönümünə həsr olunmuş** Elmi-Nəzəri Konfrans, 5 May 2021, s. 660-666.
- IVANCHİN, Artem. **Sostav Prestupleniya**. Yaroslavl. 2011.
- İVANOV, Nikita. **Ugolovnoe pravo. Obshchaya chast**. Moskva: Izdatelstvo Yurayt. 2014.
- JESCHECK, Hans-Heinrich. **Alman Ceza Hukukuna Giriş**. çev: Feridun YENİSEY. İstanbul: Beta Basım Yayın. 2007.
- JÜNEMANN, Alexander. “Alman Ceza Hukukunda Hukuka Uygunluk Sebeplerinin Sistemi”. çev: İlker TEPE. **CHD**. S.26. Aralık 2014. ss. 279-281.
- KANGAL, Zeynel T. **Ceza Hukukunda Zorunluluk Durumu**. B.1. Ankara: Seçkin Yayıncılık. 2010.
- KARAKEHYA, Hakan ve Asena Kamer USLUADAM. “Türk Ceza Hukuku Öğretisinde Suçun Manevi Unsuru Bağlamında Suç Genel Teorisine İlişkin Görüşler”. **CHKD**. C.3. S.2. 2015. ss. 1-24.
- KARAKUL, Selman. “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Sağlık Hakkı – I”. **İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. C.3. S.2. Güz 2016. s.169-206.
- KATOĞLU, Tuğrul. **Ceza Hukukunda Hukuka Aykırılık**. Ankara: Seçkin. 2003.
- KEYMAN, Selahattin. “Cürmi Fiilin Yapısal Unsuru Olarak Hareket”. **AÜHFD**. C.40. S.1. 1988. ss.121-171.

- KEYMAN, Selahattin. “Tipiklik ve Ceza Kanunu”. **AÜHFD**. C.37. S.1. 1980. ss. 59-105.
- KİBALNİK, Aleksey. **Priznaki obshchego sub"yekta prestupleniya (problemnyye voprosy), Obshchestvo i pravo**, 2013, [URL:http://cyberleninka.ru/article/n/priznaki-obshchego-subekta-prestupleniya-problemnyevoprosy](http://cyberleninka.ru/article/n/priznaki-obshchego-subekta-prestupleniya-problemnyevoprosy) (Erişim Tarihi: 16.10.2020).
- KOCA, Mahmut ve İlhan ÜZÜLMEZ. **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**. B.12. Ankara: Seçkin Yayıncılık. 2019.
- KOCA, Mahmut. “YTCK`da Hukuka Uygunluk Sebepleri”. **CHD**. S.1. Eylül 2006. ss. 115-148.
- KÜÇÜKTAŞDEMİR, Özgür. “Aydınlanma ve Ceza Hukuku”. **TBBD**. S.113. 2014. s.57-98.
- KUNTER, Nurullah. **Suçun Kanuni Unsurları Nazariyesi**. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası. 1949.
- KUNTER, Nurullah. **Suçun Maddi Unsurları Nazariyesi**. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası. 1954.
- LAPTEV, A. V. **Cinayətin tərkibi və cinayət işlərinin qiymətləndirilməsi**. Bakı: Azərnəşr. çev: M. Babayev. 1934.
- MAJNO, Luigi. **Ceza Kanunu Şerhi**. Ankara: Sevinç Matbaası. C.1. 1977.
- MEHDİYEV, Fərhad və Emin Quliyev. **Hüquq Nəzəriyyəsi**. Bakı: Gənclik nəşriyyatı. 2018.
- MEHDİYEV, Fərhad. **İnzibati Hüquq**. B.2. Bakı: Qafqaz Universiteti Yayınları. 2010.
- MƏHƏRRƏMOV, Röyal. “Azərbaycan cinayət hüququnda ehtiyatsızlıqdan yaranan məsuliyyət”. **Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikasının Ümummillî Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 97-ci il dönümünə həsr olunmuş Elmi-Nəzəri Konfrans**. 5 May 2020. s. 527-536.

- MƏHƏRRƏMOV, Röyal və Mövsüm YUSİBZADƏ. “Legitim gözlənti: klassik olmayan mülkiyyət hüququ”. **Azərbaycan Respublikasının Ümum-milli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş “XXI əsrdə insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar”** mövzusunda elmi-nəzəri konfransın materialları. 2021. Bakı. s. 649-653.
- MƏMMƏDLİ, Zeynal. Rəşid Hacılı və İntiqam Əliyev. **Media Hüququ**. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı. 2006.
- MOORE, Michael S. **Causation and Responsibility**. Oxford: Oxford University Press. 2009.
- NAUMOV, Anatoli. **Rusiya Cinayət Hüququ Ümumi Hissə**, Bakı: Qanun. 1998.
- OĞUZMAN, Kemal ve Nami BARLAS. **Medeni Hukuk**. İstanbul: Vedat Kitapçılık. B.25. 2019.
- ÖZAYDIN, Özdem. “Türk- Alman Ceza Hukuk Sisteminde Kusur Yeteneğini Etkileyen Hal Olarak Yaş Küçüklüğü”. **FASİKÜL**. S.5. Nisan 2010. ss. 47-52.
- ÖZEN, Mustafa. **Ceza Hukuku Genel Hükümler Dersleri**. Ankara: Adalet Yayınevi. B.4. 2019.
- ÖZGE Sırma. “Ceza Hukukunda Hukuka Aykırılık”. **FASİKÜL**. S.29. Nisan 2012. ss. 15-21.
- PİSAPİA, Gian Domenico. **İtalyan Ceza Hukuku Müesseseleri Genel Kısım**. Ankara: Yarı Açık Cezaevi Matbaası. 1971.
- QAFAROV, Tofiq. **Sovet Qanunu Cinayət və Cəza haqqında**. Bakı: Elm Nəşriyyatı. 1977.
- QƏHRƏMANOV, Vahid. **Sovet Cinayət Hüququ**. Bakı: ADU Nəşriyyatı. 1953.
- QƏHRƏMANOV, Vahid. **Sovet Cinayət Hüququ**. Bakı: Maarif Nəşriyyatı. 1967.

- QULİYEV, Vüqar. “Cinayət hüququnda əmələ, hərəkətə, hərəkətsizliyə görə məsuliyyət və ictimai təhlükəli nəticə ilə səbəbli əlaqə”. **AMB**. S. 2. 2014. ss. 41-47.
- QÜNTƏR, A.R. **Cəza Hüquku**. Bakı. 1930.
- QURBANOV, Habil. **Əməlin cinayət olmasını istisna edən hallar (müasir və gələcəyə baxış kontekstində)**. Bakı: Təhsil. 2017.
- RADBRUCH, Gustav. “Beş Dakika Hukuk Felsefi”. çev: Hayrettin Ökçesiz. **HFS**. C.2. ss. 7-8.
- RADBRUCH, Gustav. **Hüquq Fəlsəfəsi**. çev: Əbülfəz Hüseynov. Bakı: Qanun nəşriyyat. 2016.
- RAGİMOV, İlham. **Filosofiya prestupleniya i nakazaniya**. Moskva: Yuridicheskiy tsentr Press. 2013.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. **İctimai Müqavilə**. çev: Emin Əliyev. Bakı: Nərmin Yayınevi. 2015.
- ŞAHİN, Meral Ekici. **Ceza Hukukunda Rıza**. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık. 2012.
- SCC. *Brisson v. The Queen*. 9 Avqust 1982 tarixli. [1982] 2 SCR 227 sayılı. qərar.
- SCC. *Perka v. The Queen*. 11 Oktyabr 1984 tarixli. 2 S.C.R. 232, 17217 sayılı. qərar.
- SCC. *R. v. Latimer*. 18 Yanvar 2001 tarixli. 2001 SCC 1, 26980 sayılı. qərar.
- SCC. *R. v. Malott*. 12 Fevral 1998 tarixli. [1998] 1 S.C.R. 123 sayılı. qərar.
- SCC. *R. v. Maybin*. 18 Mays 2012 tarixli. 2012 SCC 24, [2012] 2 SCR 30 sayılı. qərar.
- SCC. *R. v. Tatton*. 04 İyun 2015 tarixli. 2015 SCC 33, [2015] 2 S.C.R. 574 sayılı. qərar.
- SCHWARZ, Andreas B. **Medeni Hukuk Dersleri**. çev: Hıfzı Veldet. İstanbul: Marifet Basımevi. 1936.

- SELÇUK, Sami. **Suç İnceleme Yöntemleri ve “Suç Genel Kuramı Önerisi”**. Ankara: Yetkin Yayınevi. 2018.
- SƏMƏNDƏROV, Firidun. **Cinayət Hüququ Ümumi Hissə**. Bakı: Hüquq Yayın Evi. 2015.
- SƏMƏNDƏROV, Firudin. **Cinayətin Subyektiv Cəhəti**. Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı. 1989.
- ŞENSOY, Naci. “Cezai Mesuliyeti Tamamen veya Kısmen Kaldıran Akli Maluliyet”. **İÜHFİM**. C.16. S.1-2. 1950. ss. 110-156.
- SHAW, Malcolm N. **Uluslararası Hukuk**. çev. ed: İbrahim Kaya. Ankara: Ses Matbaası. B.8. 2018.
- SHESLER, Aleksandr. **Ugolovnoye pravo Rossii**, Tyumen: Tyumenskiy yuridicheskiy institut MVD Rossii. 2008.
- SSCB Yüksek Mahkemesi. Sosyal tehlikeli kastlardan haklı savunma hakkını temin eden kanunların mahkemeler tarafından uygulanması hakkında. 16 Ağustos 1984 tarihli. karar.
- Supreme Court of California. Summer v. Tice. 17 Oktyabr 1948 tarixli. 33 Cal.2d 80 sayılı. qərar.
- Supreme Court US. Robert Perez v. Florida. 06.03.2017 tarixli ve 580 U. S. ____ (2017) sayılı qərar.
- TAGANTSEV, Nikolay. **Russkoe ugovnoe pravo: leksiı. Chast obshchaya**. SPb. Tom I. 1902.
- TAN, Hadi. “Alman Hukukunda Meşru Müdafaa”. **AD**. S.2. 1939. s. 289-293.
- TANER, Tahir. **Ceza Hukuku**. B.3. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası. 1953.
- TOROSLU, Haluk. **Ceza Hukukunda İsnat Yeteneği**. Ankara: Savaş Yayınevi. B.1. 2015.
- TOROSLU, Nevzat ve Haluk TOROSLU. **Ceza Hukuku Genel Kısım**. B. 23. Ankara: Savaş Yayınevi. 2019.

- TOROSLU, Nevzat. **Ceza Hukukunda Zaruret Hali**. Ankara: Sevinç Matbaası. 1968.
- TOROSLU, Nevzat. **Cürümlerin Tasnifi Bakımından Suçun Hukuki Konusu**. 1970. Tıpkıbasım. Ankara: Savaş Yayınevi. 2019.
- Ugolovnoe pravo: uchebnik, Obshchaya chast.** ed: Alfred ZHALİNSKOGO. B.1. Moskva. 2011.
- UNICEF. Rachel HODGKİN ve Peter NEWELL, **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama El Kitabı**, çev: Şebnem AKİPEK, B.2, 2002, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu.
- ÜNVER, Yener. Türk Ceza Kanunu'ndaki Hukuka Uygunluk Nedenleri. **1. Türkiye- Azerbaycan Hukuk Sempozyumu**. ed: Yener ÜNVER. İstanbul: Özyeğin Üniversitesi Yayınları. 2011. ss. 51-91.
- VİDAL, Georges ve Joseph MAGNOL. **Ceza Hukuku**. çev: Şinasi Z. Devrin Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası. B.1. 1946.
- XƏLƏFOV, Məmməd və d. **Hüquq Terminlər Lüğəti**. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası. 1961.
- YURTCAN, Erdener. **Yargıtay Kararları Işığında Türk Ceza Kanunu (Genel Hükümler)**. C.1. B.2. Ankara: Şen Matbaa. 2015.
- ZEZSCHWİTZ, Friederike von. "Kast, Taksir ve Netice Sebebiyle Ağırlaşmış Suç". çev: Koray DOĞAN. **CHD**. S. 26. Aralık 2014. ss. 245-247.

Qeyd üçün

Röyal Məhərrəmov

**MÜQAYİSƏLİ HÜQUQDA
CİNAYƏT TƏRKİBİ**

Texniki redaktor:
Hüseyn Kərimov

Tərtibatçı:
Sədaqət Kərimova

Çapa imzalanmışdır: 28.06.2022.

Ölçü: 70x100 1/16. Çap vərəqi: 9. Sifariş: 104/22. Say: 100 ədəd.

NURLAR
NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA
MƏRKƏZİ

Bakı, Az1122, H.Zərdabi 78
Tel: 4977021 / Faks: 4971295
E-poçtu: office@nurlar.az